

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Міністерство освіти і науки України

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

МАМБЕТОВА АРЗИ АЛІМІВНА

УДК 159.923:355

ДИСЕРТАЦІЯ
МУЛЬТИКУЛЬТУРНІ СКЛАДОВІ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ
УКРАЇНСЬКОГО ТА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ЮНАЦТВА

Спеціальність - 053 – Психологія

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. А. Мамбетова

Науковий керівник:

Власова Олена Іванівна

доктор психологічних наук, професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Мамбетова А. А. – Мультикультурні складові сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. – Київ, 2023.

Дисертаційна робота присвячена проблемі вивчення сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва в мультикультурному розрізі. Дослідження було проведено протягом 2018 – 2022 років і передбачало теоретичний, емпіричний, формувальний та узагальнювальний етапи.

Наше суспільство дуже динамічне і кожного дня відбуваються певні трансформації умов життя, що призводить до змін у ціннісній сфері. Такі зміни відображаються у світогляді та особливостях організації життя населення. Розвиток сучасної молоді відбувається в полікультурному світі, де люди мають риси різних суспільних укладів. У таких умовах є дуже важливим вивчення та аналіз цінностей сучасної молоді.

На сьогодні розвиток особистості людини відбувається в умовах багатоукладного суспільства, що має динамічну надскладну структуру. Якщо раніше традиційний, індустріальний (модерний) та комунікативний (постмодерний) культурні уклади існували ієрархічно, а за сучасних умов вони утворюють єдине середовище соціалізації, у якому на інституційному рівні відсутня однозначність тлумачення норм, цінностей і процедур легітимації, тому взаєморозуміння між людьми досягається на рівні міжособистісного спілкування. Саморегуляція в контексті вирішення смисложиттєвих завдань є універсальною мультикультурною складовою цінностей сучасної особистості.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше: здійснено системний розгляд мультикультурних складових сімейних цінностей в

етнічному розрізі(серед українського та кримськотатарського юнацтва); розроблено теоретичну модель сімейних цінностей у мультикультурному середовищі; розкрито особливості формування сімейних цінностей у юнацькому віці; *встановлено* психологічні чинники формування сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва в мультикультурному середовищі (внутрішньособистісні та зовнішні чинники, звідки окремо виділяємо соціально-демографічний чинник, як стать); *визначено* основні аксіологічні типи серед українського та кримськотатарського юнацтва (для українського юнацтва характерні модерний та постмодерний уклад; для кримськотатарського юнацтва характерні традиційний та постмодерний уклад); *розширено* наукові уявлення про особливості формування сімейних цінностей у юнацькому віці; *розроблено* та впроваджено в роботу ефективну програму формування готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в тому, що *здійснено* теоретико-методологічний аналіз особливості формування сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багаукладному українському суспільстві; *сформульовано* структурно-цільову модель формування сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багатоукладному українському суспільстві; *здійснено* детальний кількісний та якісний аналізи структури, рівнів сформованості та особливостей розвитку компонентів сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багатоукладному українському суспільстві.

Також *доповнено і поглиблено* наукові уявлення про особливості формування сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багатоукладному українському суспільстві.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено та обґрунтовано психодіагностичний інструментарій для визначення приналежності представників різних етносів до того чи іншого культурного укладу (проведення мультикультурної ідентифікації). Запропонована методика може бути використана психологами та соціологами в практичній роботі. А також

розроблено та впроваджено програму психологічного тренінгу готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору «Сила сім'ї – сила роду». Матеріали дисертації можуть бути використані в процесі викладання навчальних курсів: «Етнокультурна психологія», «Соціальна психологія», «Психологія сім'ї», «Міжкультурна комунікація», «Психологія культури», «Психологія особистості», «Загальна психологія» для студентів освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр».

Дослідно-експериментальна робота проводилася в чотири етапи впродовж 2018–2022 рр. Запропоноване дослідження проходило у три етапи:

Перший етап – теоретико-аналітичний (2018 – 2019 рр.) – було присвячено аналізу літературних джерел із проблематики сімейних цінностей осіб юнацького віку в мультикультурному середовищі, вихідних принципів дослідження та методичного інструментарію, визначення емпіричного інструментарію. Логіка емпіричного дослідження компонентів сімейних цінностей української та кримськотатарської молоді базується на попередньому теоретичному аналізі цієї проблеми, що є першим етапом дослідження. Відповідно здійснюється аналіз, систематизація, узагальнення основних понять і категорій вивчення, їхніх ознак і загальної характеристики тощо. Для емпіричного вивчення мультикультурних складових сімейних цінностей українського та кримськотатарського етносів ми опрацювали й проаналізували отримані в ході дослідження дані за такими аспектами: розподіл досліджуваних за належністю до культурних укладів; якісні характеристики ціннісних орієнтацій досліджуваних (сімейні цінності та цінності культурних укладів, до яких вони належать); якісні характеристики особливостей виховання та сприйняття сім'ї досліджуваними; якісні характеристики мультикультурних складових сімейних цінностей досліджуваних.

Другий етап (2019 – 2021 рр.) – емпіричний – базувався на розробці програми та методичного інструментарію дослідження; проведення емпіричного дослідження; обробка та аналіз результатів; підготовка публікацій; підготовка

другого розділу дисертації.

Вибір методологічних підходів до організації емпіричного дослідження мультикультурних компонентів сімейних цінностей української та кримськотатарської молоді. При аналізі концепції мультикультурних компонентів сімейних цінностей визначено основні методологічні підходи до організації емпіричного дослідження. Визначення цієї методологічної спрямованості послужило основним орієнтиром для створення авторської методики дослідження полікультурної ідентифікації. У процесі теоретичного огляду проблематики поняття мультикультурної ідентифікації було описано теоретичну базу для конструювання методики, виокремлено основні завдання та обґрунтовано доцільність створення цієї методики. Під час практичної роботи була сконструйована методика для дослідження ідентифікації респондентів – представників певних етносів із певними культурними укладами; перевірена її надійність і валідність, що дає підстави для використання цього опитувальника як діагностичного інструменту.

Провівши емпіричне дослідження, ми отримали такі результати. Розподіл досліджуваних українців – осіб юнацького віку чоловічої статі за культурними укладами показує, що серед них переважають модерний (45%) та постмодерний (35%) культурні уклади, а серед осіб юнацького віку жіночої статі також за культурними укладами показує, що переважають модерний (42%) та постмодерний (33%) уклади.

Це зумовлено історичними й соціально-політичними особливостями життєвого шляху представників етносу (індустріалізація та колективізація за радянського періоду значно похитнула культурні традиції і дала підстави для розвитку модерного культурного укладу, а демократичні процеси та зміни в пострадянський період сприяли зародженню й активному розвитку постмодерного культурного укладу.

Розподіл досліджуваних кримських татар – осіб юнацького віку чоловічої статі за культурними укладами показує, що серед них переважають

постмодерний (45%) та традиційний (35%) культурні уклади, а серед осіб юнацького віку жіночої статі за культурними укладами показує, що серед них переважають постмодерний (42%) та традиційний (40%) культурні уклади.

Це обумовлено історичними та соціально-політичними особливостями життєвого шляху представників етносу (спроба геноциду і дискримінація кримськотатарського народу за радянського періоду значно похитнула віру його представників у нове індустріальне суспільство й не дала вкоренитися модерному культурному укладу, навпаки, посиливши позиції традиційного культурного укладу, який асоціюється зі збереженням цінностей і традицій як джерела існування й життя всього народу та його представників; демократичні процеси і зміни в пострадянський період сприяли зародженню й активному розвитку постмодерного культурного укладу, який асоціюється з розвитком та розширенням можливостей для народу і його представників).

Було з'ясовано, що набори сімейних цінностей для представників одного культурного укладу, які є представниками різних етносів, є фактично однаковими. Вони виступають мультикультурними детермінантами сімейних цінностей юнаків. Етнічна належність виявляється у способах втілення таких цінностей і налагодження сімейного життя згідно з уявленнями кожного окремого етносу. Також були виявлені особливості взаємодії в сімейній сфері юнаків – кримських татар та українців – представників різних культурних укладів, що розцінюються ними як негативні.

Третій етап (2021 – 2022 рр.) – формувальний. Розроблено програму психологічного тренінгу, спрямовану на формування готовності до укладання шлюбу на основі власного усвідомленого вибору. Створюючи програму психологічного тренінгу для збереження та розвитку мультикультурних складових сімейних цінностей, ми керувалися загальними принципами розробки програм психологічних змін та інтервенцій: принцип єдності корекції та діагностики; принцип пріоритетності причинного типу корекції; принцип дотримання вікових, психологічних та індивідуальних особливостей клієнта;

принцип, що враховує розміри і ступінь різноманітності матеріалу; принцип ускладнень; принцип складності психосоціальних методів.

Розвивальна програма спирається на базу теорії позитивної психотерапії.

Мета програми – сформувати готовність до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору. Тренінг спрямований на розвиток психологічних рис, які є умовами для більш ефективної діяльності та гармонійного сімейного життя.

На четвертому етапі (2021 – 2022 рр.) відбувалося узагальнення результатів дослідження, інтерпретація та окреслення подальших перспектив, а також підготовка й оформлення кваліфікаційної роботи. Актуальність дослідження сформована завдяки відносно невеликому відсотку розробленості пропонованої проблематики в сучасній вітчизняній науковій психології і науковій психології країн СНД та з урахуванням відносно високого ступеня інтересу до полікультурних цінностей етнічних спільнот і сучасних спільнот різного походження. У наш час тема психологічних особливостей представників етнічних спільнот України є особливо актуальною. Тому можна вважати, що рівень новизни та наукової значущості пропонованого дослідження є достатнім для визначення доцільності його подальшого розвитку.

Ключові слова: мультикультуралізм, сім'я, сімейні цінності, юнацтво, культура, соціалізація, етнічна приналежність, етнічна ідентичність, акультурація, українці, кримські татари, поколінна ідентичність, культурні уклади, традиційний уклад, модерн, постмодерн, акультураційні стратегії інтеграції та асиміляції, психологічне благополуччя, самовизначення, самоприйняття, самопізнання, соціальне оточення, інститути соціалізації, культурне розмаїття.

ABSTRACT

Mambetova A. A. - Multicultural components of family values of Ukrainian and Crimean Tatar youth - Qualification research paper with manuscript rights.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 Social and behavioral sciences with a specialty 053 Psychology - Taras Shevchenko Kyiv National University, Taras Shevchenko Kyiv National University, MES of Ukraine. - Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to the problem of studying the family values of Ukrainian and Crimean Tatar youth in a multicultural context. The research was conducted between 2018 and 2022 and included theoretical, empirical, formative, and generalization stages.

Our society is very dynamic, and certain transformations of living conditions take place every day, which leads to changes in the value sphere. Such changes are reflected in the worldview and peculiarities of the organization of the lives of the population. The development of modern youth takes place in a multicultural world where people have features of different social structures. In such conditions, it is very important to study and analyze the values of modern youth.

Today, the development of a person's personality takes place in the conditions of a complex society with a dynamic and complex structure. If earlier traditional, industrial (modern), and communicative (postmodern) cultural systems existed hierarchically, and under modern conditions they form a single environment of socialization in which there is no ambiguity in the interpretation of norms, values, and procedures of legitimation at the institutional level, so mutual understanding between people is achieved at the level of interpersonal communication. Self-regulation in the context of solving meaningful life tasks is a universal and multicultural component of the values of a modern personality.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that for the first time: a systematic examination of the multicultural components of family values in ethnic terms was carried out; a theoretical model of family values in a multicultural

environment was developed; the peculiarities of the formation of family values in youth are revealed; the psychological factors of the formation of family values of Ukrainian and Crimean Tatar youth in a multicultural environment are established; the main axiological types among Ukrainian and Crimean Tatar youth are determined; scientific ideas about the peculiarities of the formation of family values in youth have been expanded; an effective program of formation of readiness to create a marriage based on one's own conscious choice was developed and implemented.

The theoretical significance of the research results lies in the fact that a theoretical and methodological analysis of the peculiarities of the formation of family values of Crimean Tatar youth in the highly structured Ukrainian society has been carried out; a structural-target model of the formation of family values of Crimean Tatar youth in a complex Ukrainian society is formulated; a detailed quantitative and qualitative analysis of the structure, levels of formation, and features of the development of the components of family values of the Crimean Tatar youth in the complex Ukrainian society was carried out.

Scientific ideas about the peculiarities of the formation of family values among the Crimean Tatar youth in complex Ukrainian society were also supplemented and deepened.

The practical significance of the research is that a psychodiagnostic toolkit has been developed and substantiated to determine whether representatives of different ethnic groups belong to one or another cultural system (multicultural identification). The proposed method can be used by psychologists and sociologists in practical work. And also developed and implemented a program of psychological training for readiness to create a marriage based on one's own conscious choice: "The strength of the family is the strength of the family". The materials of the dissertation can be used in the process of teaching educational courses: "Ethnocultural psychology", "Social psychology", "Family psychology", "Intercultural communication", "Cultural psychology", "Personality psychology", "General psychology" for educational students - qualification levels "bachelor" and "master".

The research and experimental work were carried out in four stages between 2018 and 2022. The proposed research took place in three stages:

The first stage - theoretical and analytical (2018 - 2019) - was devoted to the analysis of literary sources on the issue of family values of youth in a multicultural environment, the basic principles of research and methodological tools, and definition of empirical tools. The logic of the empirical study of the components of family values among Ukrainian and Crimean Tatar youth is based on a preliminary theoretical analysis of this problem, which is the first stage of the study. Accordingly, the analysis, systematization, and generalization of the main concepts and categories of study, their features and general characteristics, etc. are carried out. For an empirical study of the multicultural components of family values of the Ukrainian and Crimean Tatar ethnic groups, we processed and analyzed the data obtained during the study according to the following aspects: the distribution of the subjects by belonging to cultural groups; qualitative characteristics of the value orientations of the researched (family values and values of the cultural systems to which they belong); qualitative characteristics of the peculiarities of upbringing and perception of the family by the researched; qualitative characteristics of the multicultural components of family values of the researched.

The second stage (2019 – 2021) – empirical – was based on the development of the research program and methodological tools; conducting an empirical study; processing and analysis of results; preparation of publications; preparation of the second part of the dissertation.

The choice of methodological approaches to the organization of an empirical study of multicultural components of family values among Ukrainian and Crimean Tatar youth. When analyzing the concept of multicultural components of family values, the main methodological approaches to the organization of empirical research are defined. The determination of this methodological orientation served as the main reference point for the creation of the author's methodology for the study of multicultural identification. In the course of the theoretical review of the problems of the concept of multicultural identification, the theoretical basis for the construction of

the methodology was described, the main tasks were highlighted, and the expediency of the creation of this methodology was substantiated. During the practical work, a methodology was designed for researching the identification of respondents - representatives of certain ethnic groups with certain cultural beliefs; its reliability and validity were verified, which gives grounds for using this questionnaire as a diagnostic tool.

After conducting an empirical study, we obtained the following results: The distribution of the studied Ukrainians - persons of youthful male gender according to cultural patterns shows that among them modern (45%) and postmodern (35%) cultural patterns prevail, and among persons of youthful female gender also according to cultural patterns it shows that modern (42 %) and postmodern (33%) styles.

This is due to the historical and socio-political features of the life path of representatives of the ethnic group (industrialization and collectivization during the Soviet period significantly shook cultural traditions and gave grounds for the development of a modern cultural order, and democratic processes and changes in the post-Soviet period contributed to the birth and active development of the postmodern cultural order).

The distribution of the studied Crimean Tatars - young male persons according to cultural styles shows that postmodern (45%) and traditional (35%) cultural styles prevail among them, and among young female persons according to cultural styles, it shows that postmodern ones prevail among them (42%), and traditional (40%) cultural ways.

This is due to the historical and socio-political features of the life path of representatives of the ethnic group (the attempted genocide and discrimination of the Crimean Tatar people during the Soviet period significantly shook the faith of its representatives in the new industrial society and prevented the modern cultural order from taking root, on the contrary, strengthening the position of the traditional cultural order, which is associated with preservation of values and traditions as a source of existence and life of the entire people and its representatives; democratic processes and

changes in the post-Soviet period contributed to the emergence and active development of the postmodern cultural order, which is associated with the development and expansion of opportunities for the people and its representatives).

It was found that the sets of family values for representatives of the same cultural system who are representatives of different ethnic groups are actually the same. They act as multicultural determinants of young people's family values. Ethnic belonging is manifested in ways of embodying such values and establishing family life according to the ideas of each individual ethnic group. Peculiarities of interaction in the family sphere of young men - Crimean Tatars and Ukrainians - representatives of different cultural backgrounds, which are considered negative by them, were also revealed.

The third stage (2021-2022) is formative. A program of psychological training aimed at forming readiness for marriage based on one's own conscious choice has been developed. Creating a program of psychological training for the preservation and development of multicultural components of family values, we were guided by the general principles of developing programs for psychological changes and interventions: the principle of the unity of correction and diagnosis; the principle of priority of the causal type of correction; the principle of observing the client's age, psychological and individual characteristics; the principle that takes into account the size and degree of diversity of the material; principle of complications; principle of complexity of psychosocial methods.

The development program is based on the theory of positive psychotherapy.

The purpose of the program is to form a readiness to create a marriage based on one's own conscious choice. The training is aimed at developing psychological traits that are conditions for more effective activities and harmonious family life.

At the fourth stage (2021 - 2022), there was a generalization of the research results, an interpretation and outline of further prospects, as well as preparation and design of the qualification work. The relevance of the study is due to the relatively small percentage of development of the proposed issues in modern domestic scientific psychology and scientific psychology of the CIS countries, and taking into account the

relatively high degree of interest in the multicultural values of ethnic communities and modern communities of various origins. Nowadays, the topic of the psychological characteristics of representatives of ethnic communities in Ukraine is particularly relevant. Therefore, it can be considered that the level of novelty and scientific significance of the proposed research is sufficient to determine the expediency of its further development.

Key words: multiculturalism, family, family values, youth, culture, socialization, ethnicity, ethnic identity, acculturation, Ukrainians, Crimean Tatars, generational identity, cultural patterns, traditional patterns, modernity, postmodernity, acculturation strategies of integration and assimilation, psychological well-being, self-determination, self-acceptance, self-knowledge, social environment, institutions of socialization, cultural diversity.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Розділи монографій

1. Мамбетова А. А. Вікові особливості інформальної соціалізації особистості/ за ред. Л. Ф. Крупельницької. Дніпро: Середняк Т. К., 2019, 412 с.

Статті у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України:

2. Мамбетова А. А., Шиковець С. О. Психологічні портрети представників українського та кримськотатарського етносів у сучасному мультикультурному середовищі. Науковий фаховий журнал «Габітус» 2020. Вип. 17. С. 90-96.

3. Мамбетова А. А., Авторський опитувальник «Шкали мультикультурної ідентифікації»: процес конструювання та опис продукту». Проблеми сучасної психології: науковий журнал. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. No 1. С. 109-119

Статті у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

4. Мамбетова А. А. Результати дослідження мультикультурних складових сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва. Наукові перспективи 2022. Вип. 2 . С. 450-462.

Статті у зарубіжних виданнях:

5. Mambetova A. A. Family values as the basis of culture of modern society. Scientific discussion (Praha, Czech Republic) Vol 1, No 29, 2019. ISSN 3041-4245. С.20-24.

6. Mambetova A. Empirical study of multicultural components of family values of Ukrainian and Crimean Tatar youth. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, IX (101), Issue: 259, 2021 Nov. С. 62-64.

Статті в інших наукових виданнях:

7. Мамбетова А.А., Шиковець С.О. Сімейні цінності як складова цілісної особистості курсанта. Науковий журнал «Молодий вчений», 2020. Вип. 1. С. 178-182.

Тези наукових доповідей:

- 8.** Мамбетова А. А. Психологічна готовність до шлюбу. Матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції/ за заг. ред. Власової О. І., Дембицької Н. М., Запеки Я. Г., - К. в-во. «Віваріо», 2018. С. 90 -91.
- 9.** Мамбетова А. А. Сімейні цінності як основа культури сучасного суспільства. Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження, 19 квітня 2019 р. : Матеріали 21 Міжнародної конференції молодих науковців/ за ред. І. В. Данилюка, С. Ю. Пащенко. – К.: Логос, 2019. С. 131-133.
- 10.** Vlasova O., Mambetova A. Multicultural components of family values of Ukrainian and Crimean Tatar youth: author's questionnaire "Scales of multicultural identification". VII Міжнародна науково-освітня конференція «Zdrowie publiczne: wymiar społeczny, edukacyjny i psychologiczny». С. 10-12.
- 11.** Мамбетова А. А. Проблематика збереження сімейних цінностей, як основи культури сучасного суспільства/ Дитина у тривожному середовищі: розвивальні та відновлювальні практики: Збірник тез (31 травня – 1 червня 2019 року, Київ) за ред. О. В. Чуйко. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 38-40.
- 12.** Мамбетова А. А. Моноетнічні шлюби як ключ благополуччя сучасного суспільства. 15 Міжнародна науково-практична конференція «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми: тези XV Міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2020 року, м. Київ) / За наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, О.І. Власової, Н.М. Дембицької, О.В. Лавренко. О.В. Креденцер – Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2020. С. 127-128.
- 13.** Мамбетова А. А. , Зміна сімейних цінностей у культурно-історичному контексті. Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження, 23 квітня 2020 р.: Матеріали XXII Міжнародної

конференції молодих науковців / За ред. І. В. Данилюка, С. Ю. Пащенко. Київ:
Видавництво Ліра-К, 2020. С. 149-152.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ ЮНАЦТВА.....	30
1 1. Мультикультурне суспільство як контекст соціалізації юнацтва.....	30
1.2. Сімейні цінності юнацтва в мультикультурному середовищі: наукові підходи до дослідження	41
1.3. Психологічні чинники формування сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва в мультикультурному середовищі: теоретична модель	48
Висновки до розділу 1	60
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	64
2.1. Етапи дослідження мультикультурних складових сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва	64
2.2. Методологічні підходи до дослідження акультурації.....	68
2.3. Методичний інструментарій дослідження	77
2.4. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження.....	97
Висновки до розділу 2	133
РОЗДІЛ 3 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МУЛЬТИКУЛЬТУРНИХ СКЛАДОВИХ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ТА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ЮНАЦТВА.....	137
3.1. Підходи до психологічної інтервенції в галузі збереження та розвитку мультикультурних складових сімейних цінностей	137
3.2. Програма психологічного тренінгу готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору	142
3.3. Дослідження ефективності проведення тренінгу	165
Висновки до розділу 3	178

ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184
ДОДАТКИ	205

ВСТУП

Актуальність дослідження. Ціннісні орієнтації складають ядро національної культури та менталітету, тому їх дослідження дає значну інформацію щодо базових особливостей і динаміки розвитку культури. Розгляд ролі ціннісних орієнтацій у соціально-психологічному просторі юнацтва має особливе значення для гуманітарних наук, тому що саме в юнацькому віці людина найбільш чутлива до новітніх соціальних тенденцій, а ціннісні орієнтації молоді є індикаторами процесів соціально-психологічних змін. У сучасному суспільстві проблема міжнаціональних відносин та особливостей сприйняття своєї нації є однією з найбільш актуальних. При цьому людина перебуває в мультикультурному середовищі і стикається з ситуаціями протиріч або навіть із дихотомією вибору між системами цінностей і переконань, що властиві різним культурам. Розуміння таких феноменів і вивчення специфіки їхнього психологічного трактування повинно відобразити одне з головних завдань сучасних психологічних досліджень.

У нашому дослідженні ми, зокрема, будемо розглядати проблему мультикультурних складових сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва в соціально-психологічному просторі України. За останні вісім років велика кількість кримськотатарської молоді покинула простір компактного місця проживання, тобто Крим, та почала будувати своє майбутнє на теренах материкової України. Занурення в багатоукладну культуру українців та дистанціювання від власної етнічної групи призвело до зміни сімейних цінностей, що може спричинити у таких осіб внутрішньоособистісний конфлікт. Проблема акультурації кримськотатарського юнацтва в культурі українців стає важливою як для гармонійного функціонування окремого суспільства, так і для розвитку цілісного європейського багатокультурного середовища.

В українській психології, проблема цінностей розглядається в роботах Д. М. Кислинської, Н. Е. Мілорадової, Л. В. Романюк, М. А. Мудрак, О. М. Ямницького, С. В. Матяж.

У зарубіжній психології поширеними підходами до вивчення цінностей є концепція М. Рокича, який стимулював жвавий інтерес до цінностей серед психологів тим, що запропонував чітке визначення поняття «цінності» і розробив легкий у використанні інструментарій щодо їх вивчення. Серед сучасних зарубіжних теорій цінностей також можна виокремити теорії «Загальнолюдських цінностей» Ш. Шварца, «Матеріалістичних – постматеріалістичних цінностей» Р. Інглехарда, «Соціальних цінностей» Г. Хофстеде і теорію «Індивідуалістичних – колективістських цінностей» С. Томкінса. Таким чином, багатьма вченими виділена низка характеристик, сфер прояву та функціонування цінностей (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, В.О. Ядов, Є.Б. Фанталова, М. Рокич, Ш. Шварц, Г. Хофстеде, С. Томкінс та ін.), які майже не розглядалися як єдине структуроване ціле, зокрема й у крос-культурних дослідженнях, що й зумовлює значущість вивчення цього конструкту і складає теоретичну актуальність нашої роботи.

Однак аналізована проблематика недостатньо розроблена в нашій країні та є наразі актуальною, що зумовило вибір теми дослідження: *«Мультикультурні складові сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами темами: Дисертаційна робота виконана в межах комплексної науково-дослідної тематики наукового дослідження кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Вікові особливості інформальної соціалізації особистості», реєстраційний номер 0116U006380, 2016–2019 рр. та «Чинники розвитку толерантності особистості на різних етапах соціалізації», реєстраційний номер 0119U100337, 2019 – 2022 рр.

Об'єкт дослідження – сімейні цінності українського та кримськотатарського юнацтва.

Предмет дослідження – мультикультурні складові сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва.

Мета дослідження: дослідити особливості формування сімейних цінностей українського і кримськотатарського юнацтва в мультикультурному середовищі та на основі отриманих результатів розробити програму формування готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору.

Відповідно до мети дослідження визначено основні **завдання:**

- 1) на підставі аналізу літератури та результатів вітчизняних і зарубіжних емпіричних досліджень визначити особливості формування сучасної особистості багатоукладного суспільства;
- 2) дослідити етнічні особливості формування сімейних цінностей, зокрема українського та кримськотатарського юнацтва;
- 3) визначити основні аксіологічні типи серед представників обраних груп;
- 4) провести порівняльний аналіз особливостей сімейних цінностей у представників українського та кримськотатарської юнацтва та виокремити спільні;
- 5) порівняти специфіку сімейних цінностей за різними аксіологічними типами;
- 6) розробити і використати на практиці програму формування готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору.

Концепція дослідження інтегрує в собі такі теоретичні положення:

1. Сімейні цінності є результатом соціалізації особистості в мультикультурному суспільстві, а юнацький вік – сенситивний період для формування та закріплення цінностей. Формування і закріплення сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва ускладнюються змінами умов соціалізації, пов'язаними з вимушеним переміщенням кримських татар після окупації Криму, отже, з їх включенням у багатоукладну культуру материкової України.

2. Українське суспільство є багатоукладного культурою, проте за останні вісім років, тобто після окупації Криму, значна частина

кримськотатарської молоді залишила компактне місце проживання та перемістилося на терени материкової України. Тому проблема акультурації кримськотатарського юнацтва є наразі важливою для нашого суспільства.

3. Процес формування сімейних цінностей в багатокладній культурі зумовлений низкою об'єктивних чинників та здійснюється в результаті соціалізації особистості. Тут виокремлюємо внутрішньоособистісні та зовнішні чинники, а також такий соціально-демографічний чинник, як стать.

4. У структурі внутрішньоособистісних чинників формування сімейних цінностей як результату соціалізації особистості в мультикультурному середовищі виділяємо соціально-психологічні якості та суб'єктивне благополуччя. До соціально-психологічних особливостей належать: конфліктність, самооцінка, взаємодія з іншими, дистантність. До суб'єктивного благополуччя належать: позитивне ставлення, автономність, керування оточенням, особистісне зростання, цілі в житті, самоприйняття.

5. Зовнішні чинники формування сімейних цінностей в контексті культури суспільства та залежать від типу культурного укладу. Нашому суспільству притаманні три типи культурного укладу: традиційний, модерний та постмодерний. У контексті соціалізації кожен із них має власні цінності: сімейні цінності формуються у процесі сімейної взаємодії, релігійні – в комунікації з носіями релігійних цінностей, етнічні – в процесі взаємодії з етнічною спільнотою.

6. Вивчаючи дві культури, доходимо висновку про наявність як динамічних, відмінних, так і спільних базових сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва. В структурі сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва виокремлюються дві складові – ядерна і буферна. Перша є найбільш стабільною і стереотипізованою, зміст якої включає і автентичні кримськотатарські, і узгоджені з ними спільні з українською культурою елементи якої є базовим аксіологічним підґрунтям для гармонійної акультурації кримськотатарського юнацтва в українському суспільстві. Вони

служать ціннісною основою безконфліктної побудови міжкультурного шлюбу. Буферна складова становить динамічну, рухливу частину сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва. Вона слугує, завдяки трансформаціям аутентичних кримськотатарських елементів, відмінних від цінностей української культури, відбувається процес акультурації досліджуваного юнацтва.

7. Для того, щоб уникнути внутрішньоособистісного конфлікту і сформувати готовність до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору, ми пропонуємо програму психологічного тренінгу «Сила сім'ї – сила роду». Цей тренінг спрямований на розвиток психологічних рис, які є умовами для більш ефективної діяльності та гармонійного сімейного життя.

8. Матеріали дослідження особливостей формування сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багатоукладному українському суспільстві можуть бути використані при підготовці підручників з етнокультурної та вікової психології, а також посібників, розробок для вчителів і практичних психологів. Запланована розробка та апробація системи сімейних цінностей може бути реалізована в навчально-виховному процесі роботи закладів загальної середньої освіти та діяльності психологічних служб.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять:

системний підхід до аналізу психологічних явищ (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, Б. Ломов); принцип соціалізації особистості (Г. Андрєєва, Л. Виготський, О. Власова, І. Данилюк, Б. Ломов, В. Москаленко, С. Рубінштейн, В. Турбан, В. Шинкарук, В. Ярошовець, А. Яценко); закономірності розвитку особистості (Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, С. Максименко, Л. Сохань, І. Тараненко, Т. Титаренко, І. Кон);

ціннісно-смилова сфера (М. Бердяєв, М. Рокіч, Ш. Шварц, Г. Хофстеде, С. Томкінс, Д. Кислинська, Н. Мілорадова, Л. Романюк, М. Мудрак, О. Ямницького, С. Матяж.); вивчення сім'ї (А. Варга, В. Дружинін, М. Аргайл, Е. Ейдемільер, В. Юстицький, М. Хайруддінов І. Фрідман, Г. Філіппова, В. Титаренко, А. Співаковська, Р. Овчарова, Т. Яблонська, К. Мілютіна, Н.

Максимовська); етнопсихологічні особливості (В. Романець, І. Данилюк, З. Асанова, Т. Стефаненко, М. Стельмахович, А. Пономарьов, В. Петров, З. Мустафаєва, Ш. Мустафаєв, М. Іваннікова, Е. Зарединова); багатоукладне суспільство (О. Власова, І. Ващенко, В. Щербина, О. Вайнштейн).

Методи дослідження:

- теоретичні методи: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, абстрагування. На цьому етапі проводилося вивчення філософської, соціологічної, педагогічної та психологічної літератури вікових особливостей, особливостей соціалізації та акультурації, формування сімейних цінностей, етнічні особливості й розвиток багатоукладної культури;

- емпіричні методи включають у себе тести, опитувальники та анкету.

Для дослідження сімейних цінностей використовувалися: методика Ш. Шварца (Ціннісний опитувальник (ЦО) Шварца); методика вивчення батьківських установок (Parental Attitude Research Instrument – PARI); соціально-психологічні особливості особистості: проєктивна методика «сімейний атом» Е. Ейдеміллер; вивчення суб'єктивного благополуччя: анкета «Розвиток цілісної особистості в умовах сучасних змін» (О. Власова, В. Щербіна); визначення типу культурного укладу: авторський опитувальник «Шкали мультикультурної ідентифікації» та анкета «Розвиток цілісної особистості в умовах сучасних змін» (О. Власова, В. Щербіна); виявлення емоційного стану, сімейних відносин та очікувань від шлюбу до та після проведення розвивальної програми: методика «Емоційне самоусвідомлення» (О. Власова, М. Березюк), методика «Сімейний атом» Е. Ейдеміллер, опитувальник «Рольові очікування та домагання в шлюбі» А. Волкової. На цьому етапі застосовувалися процедури описової статистики (відсоткових показників, середніх значень, дисперсії, стандартних відхилень, частотний аналіз), критерій нормальності розподілу Колмогорова-Смірнова, факторний аналіз, дисперсійний аналіз, t-критерій Ст'юдента, U-критерій Манна-Уїтні, кореляційний аналіз, що дозволило здійснити кількісний і якісний аналізи отриманих результатів відповідно до основних завдань дослідження

Організація дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася в чотири етапи впродовж 2018 – 2022 рр. Пропоноване дослідження проходило у три етапи:

Перший етап – теоретико-аналітичний (2018 – 2019 рр.) – було присвячено аналізу літературних джерел із проблематики сімейних цінностей осіб юнацького віку в мультикультурному середовищі, вихідних принципів дослідження та методичного інструментарію, визначення стимульного матеріалу для проведення емпіричного дослідження.

Другий етап (2019 – 2021 рр.) – емпіричний – базувався на розробці програми та методичного інструментарію дослідження; проведення емпіричного дослідження; обробка та аналіз результатів; підготовка публікацій; підготовка другого розділу дисертації.

Третій етап (2021 – 2022 рр.) – формувальний. Розроблено програму психологічного тренінгу, що спрямовано на формування готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору.

На четвертому етапі (2021–2022 рр.) – узагальнення результатів дослідження, інтерпретація й окреслення перспективи, а також підготовка та оформлення кваліфікаційної роботи.

Емпірична база дослідження. У ході емпіричного дослідження вибірка опитуваних становила 220 респондентів, серед яких 110 представників українського народу по 55 осіб чоловічої та жіночої статі та 110 представників кримськотатарського юнацтва по 55 осіб чоловічої та жіночої статі. Усі респонденти були віком від 17 до 24 років, що репрезентує юнацький вік. Вибірка пройшла процедуру попередньої рандомізації.

Надійність і вірогідність результатів дослідження. Надійність і вірогідність результатів дослідження буде забезпечуватися методологічним обґрунтуванням його вихідних положень, використанням валідних та надійних діагностичних методик, адекватних меті і завданням дослідження; поєднанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних; застосуванням методів

математичної статистики із залученням сучасних програм обробки даних; репрезентативністю вибірки.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше:

- *здійснено* системний розгляд мультикультурних складових сімейних цінностей в етнічному розрізі (серед українського та кримськотатарського юнацтва); розроблено теоретичну модель існування сімейних цінностей у мультикультурному середовищі; розкрито особливості формування сімейних цінностей у юнацькому віці;
- *встановлено* психологічні чинники формування сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва в мультикультурному середовищі (внутрішньособистісні та зовнішні чинники, звідки окремо виділяємо соціально-демографічний чинник, як статть);
- *визначено* основні аксіологічні типи серед українського та кримськотатарського юнацтва (для українського юнацтва характерні модерний та постмодерний уклад; для кримськотатарського юнацтва характерні традиційний та постмодерний уклад);
- *розширено* наукові уявлення про особливості формування сімейних цінностей особистості у юнацькому віці;
- *розроблено* та впроваджено в роботу ефективну програму психологічного тренінгу з формування готовності юнаків до створення сім'ї в умовах багатокладного суспільства на основі власного усвідомленого вибору.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в тому, що *здійснено* теоретико-методологічний аналіз особливостей формування сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багатокладній культурі українського народу; *сформульовано* структурно-цільову модель формування сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багатокладній культурі українського народу; *здійснено* детальний кількісний та якісний аналіз структури, рівнів сформованості та особливостей розвитку компонентів сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багатокладній культурі українського народу.

Також *доповнено і поглиблено* наукові уявлення про особливості формування сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багатуокладній культурі українського народу.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено та обґрунтовано психодіаностичний інструментарій для визначення належності представників різних етносів до того чи іншого культурного укладу (проведення мультикультурної ідентифікації). Запропонована методика може бути використана психологами та соціологами в практичній роботі. Крім того, розроблено та впроваджено програму психологічного тренінгу, програму психологічного тренінгу готовності юнаків до створення сім'ї на основі власного усвідомленого вибору «Сила сім'ї – сила роду». Матеріали дисертації можуть бути використані в процесі викладання навчальних курсів: «Етнокультурна психологія», «Соціальна психологія», «Психологія сім'ї», «Міжкультурна комунікація», «Психологія культури», «Психологія особистості», «Загальна психологія» для студентів освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр».

Результати дослідження **впроваджено** в діяльність таких організацій: Київська регіональна організації «Відродження» та громадська організація «Спілка психологів та психотерапевтів України»; а також в освітній процес Київського інституту сучасної психології та психотерапії.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження розглядалися на розширеному засіданні кафедри розвитку факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка протягом 2018 – 2022 років.

Основні положення дисертації і результати дослідження доповідалися на науково-практичних всеукраїнських та міжнародних конференціях: XIV Міжнародна науково-практична конференція «Соціалізація та ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2018); Східна Зимова школа 2019 Центру східноєвропейських досліджень Варшавського університету

(Варшава, 2019); XXI Міжнародна конференція молодих науковців «Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження» (PPMSRPR) (Київ, 2019); Проблеми етнокультурної психології: історія і сучасність (РЕСРНР) (Київ, 2019); II Всеукраїнський форум до дня захисту дітей «Дитина у тривожному середовищі: розвивальні та відновлювальні практики» (Київ, 2019); IV всеукраїнська літня школа з психології з міжнародною участю «Національні наукові психологічні школи: історія та сучасність» (Одеса, 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрямки психолого-педагогічного супроводу в освітньому просторі нової української школи: організація, координація, науково-методичне забезпечення» (Мелітополь, 2019); Науково-практичний форум на тему психологічного супроводу дитини (Київ, 2019); XV Міжнародна науково-практична конференція «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2020); XXI Міжнародна конференція молодих науковців «Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження» (Київ, 2020); Всеукраїнська науково-практична конференція «Особистість у життєвих ситуаціях: світові тенденції й національні особливості» (Київ, 2020); VII Міжнародна науково-практична конференція «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2020); Шевченківська весна – 2021. XXIII Міжнародна конференція молодих науковців «Проблеми особистості в сучасній науці: Результати та перспективи дослідження» (Київ, 2021); Міждисциплінарний круглий стіл, присвячений 95-річчю від дня народження видатного українського психолога, фундатора вітчизняної історико-психологічної науки Володимира Роменця «Тendenції розвитку психології в Україні: історія та сучасність» (TDPUNM) (Київ, 2021); V ювілейна Всеукраїнська літня школа з психології за програмою підвищення кваліфікації «Національні наукові психологічні школи: історія та сучасність» (Одеса, 2021); VII Міжнародна науково-освітня конференція «Zdrowie publiczne: wymiar spoleczny, edukacyjny i psychologiczny» (Люблін, 2021).

Публікації. Результати дослідження висвітлені у 13 наукових публікаціях: 1 колективна монографія, 3 статті у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, одна з них у співавторстві; 2 одноосібні статті в зарубіжних виданнях, 1 стаття в інших наукових видання України та 6 тез доповідей на наукових форумах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 17 рисунків та 18 таблиць. Список використаних джерел містить 194 найменувань. Основний зміст дисертації викладено на 164 сторінках. Загальний обсяг становить 299 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ ЮНАЦТВА

1 1. Мультикультурне суспільство як контекст соціалізації юнацтва

У традиційному суспільстві формування молодого покоління відбувається в процесі усвідомлення ним культури свого народу. Соціалізація охоплює все життя людини, але в різні вікові періоди має різний якісний зміст. Процес соціалізації починається в дитячому віці. В етнології дитинство розглядається не як рання стадія існування людини, а як період соціокультурної підготовки до дорослого життя. У культурі кожного етносу вироблені спеціальні форми та способи інкультурації, які забезпечують цілеспрямований вплив на дитину, її залучення до певного етнокультурного простору, підготовку до дорослого етапу соціалізації і, як наслідок, спадкоємність етнічних традицій і духовних цінностей [26].

Як вказують дослідники, процес соціалізації може розглядатися і в контексті вікової стратифікації суспільства, і в контексті міжпоколінної трансмісії культури, і в контексті формування та розвитку особистості. У роботі під терміном «соціалізація» ми маємо на увазі процес засвоєння індивідом соціального досвіду, певної системи знань, норм, цінностей, що дозволяє йому функціонувати як повноцінний член суспільства. Соціалізація є процесом залучення, входження людини в систему суспільних відносин під впливом системи соціальних і культурних цінностей, притаманних певній етнічній спільності. Соціалізація включає як цілеспрямований вплив на людину (виховання), так і спонтанні процеси, що впливають на її формування. У результаті соціалізації особистості відбувається трансмісія культури, тобто здійснюється передача культурних цінностей від покоління до покоління і, відповідно, зберігається культурна наступність. При цьому в кожному конкретному випадку не передається культура загалом, а саме ціннісний зміст

тієї чи іншої норми. У терміні «інкультурація» акцентується та обставина, що громадські механізми залучення індивіда до соціокультурних цінностей етносу орієнтовані насамперед на реальну модель процесу виховання, а головне – на його кінцевий результат [29].

Соціалізація визначається як двобічний процес. З одного боку, це засвоєння особистістю соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему суспільних відносин, а з іншого, – людина, яка активно відтворює систему суспільних відносин, що є результатом активної роботи, активної інтеграції в соціальне середовище. Соціалізація – це суб'єкт-суб'єктне явище. У руслі суб'єкт-суб'єктного підходу соціалізацію можна розглядати як розвиток та самозміну людини в процесі засвоєння та відтворення культури, а сутність соціалізації – як поєднання пристосування та відокремлення людини в умовах конкретного суспільства [28].

Натомість Е. Дюркгейм, який вивчає процес соціалізації, прийшов до висновку, що ключовим у цьому процесі є суспільство, яке виступає і суб'єктом соціалізації. Т. Парсонс визначає соціалізацію як «інтернізацію соціокультурного народження дитини», тобто «навчання деталей лідерства для того, щоб добре функціонувати в цій ролі» [165].

Людина – це об'єкт соціалізації. Дослідники вважають, що суспільство зацікавлене в тому, щоб люди успішно усвідомили роль чоловіка і жінки та створили міцні сім'ї (гендерно-сімейна соціалізація); розуміли соціально-економічне життя (громадянсько-економічна соціалізація); дотримувалися закону і мали добре розвинену політичну культуру [29].

Оскільки суспільство – це сукупність класів і груп різних суспільств, націй, релігій тощо, конкретна людина стає об'єктом соціалізації серед тих, до складу яких вона входить.

Також актуальною для нашої роботи може бути концепція В. Москаленко, яка вважає, що метою соціалізації є інтеграція особистості в соціальне середовище, створення умов для максимізації її психологічного потенціалу,

сприяння саморозвитку. Процес соціалізації кожної особистості – це засвоєння індивідом досвіду суспільства, що включають у себе конкретні мотиви, звичаї, настанови, стереотипи тощо [61].

Соціалізація підростаючого покоління та передача культури між поколіннями є однією з головних умов існування нації. Найефективніший вплив на людину як об'єкт соціалізації здійснюють ті організації та контактні групи, із якими вона взаємодіє протягом усього життя. Певний ступінь соціалізації включає всі або більшість описаних вище семантичних аспектів, які втілюються, переломлюються і трансформуються відповідно до функцій і природи організацій і груп [29].

Американські дослідники називають людину зі спільними характеристиками «модальною». Така людина включає загальнокультурні цінності, що суспільство прищеплює своїм членам як об'єктам процесу соціалізації. Кожне суспільстві формує декілька модальних типів особистостей [138;139].

Згідно з гіпотезою культурної багатокладності, у суспільстві існують різні типи соціалізації в різних культурних середовищах, внаслідок чого формуються багатовимірні процеси співіснування взаємодії. Аналітичні інструменти для вивчення цих середовищ можуть виникати на основі використання поняття «культурний уклад». Культурні середовища є історично сформованими конструктами, які характеризуються певною сукупністю рис різних культурних укладів. Композиція складається на основі активності індивідів з освоєння цінностей і норм життєвого середовища, у якому вони соціалізуються.

Наше суспільство дуже динамічне, щодня відбуваються певні трансформації умов життя, що призводить до змін у ціннісній сфері. Ці зміни відображаються у світогляді та особливостях організації життя населення. Розвиток сучасної молоді відбувається в полікультурному світі, де люди поєднують риси різних суспільних укладів. В таких умовах є дуже важливим вивчення й аналіз цінностей молодого покоління.

Сьогодні процес розвитку людини відбувається в багатогранному суспільстві з динамічними складними структурами. Ми живемо в часи, коли традиційна, індустріальна (модерна) і комунікативна (постмодерна) культурні системи ієрархічно співіснують, вони є єдиною інституційною установкою соціалізації, без чіткої інтерпретації норм, цінностей, процедур легітимізації. За таких умов взаєморозуміння між людьми відбувається на рівні міжособистісного спілкування [157; 158].

Культурний уклад є специфічним для соціальної групи чи індивіда, а матеріальні та ідеальні організаційно-символічні елементи життя особистості чи групи представлені композиційним порядком поняття та нормативно-ціннісним складом, що характеризує історично стійкі особистісні особливості конкретного суспільства. Культурний уклад – це особливе історичне явище, властиве людському суспільству: принципи побудови, обмін діяльністю, матеріальні (технічні) основи, типи цінностей і норм, соціально-історична та просторово-часова визначеність. Виокремлюють моноукладні та багатоукладні суспільства. Україна належить до останніх. Культурологія виділяє типову культурну систему залежно від способу суспільного виробництва: архаїчну, традиційну, сучасну, постмодерну [161].

Середовище, у якому відбувається процес соціалізації конкретного індивіда, є процесуальна єдність усіх видів діяльності, орієнтованих на різні культурні уклади. Вони наявні в ній у вигляді поєднання, яке визначає її відмінність від інших соціальних середовищ. У суспільстві співіснує безліч таких культурних середовищ і соціалізовані в них індивіди мають схожі соціальні характеристики, утворюючи ту чи іншу соціокультурну сукупність [99].

Загалом, культура суспільства становить собою особливий набір цінностей і норм, які сформувалися історично. Отже, багатомірність соціальної сфери – це можливість досліджувати через багатомірність існуючих культурних структур. Культурна система безпосередньо не впливає на людей, навпаки: індивіди

пристосовують її до себе і здійснюють певну діяльність, пов'язану з певним укладом як умовою свого існування.

Традиційний уклад

В нашій роботі ми розглядаємо віковий період юнацтва. Соціальний статус юнаків у суспільстві пов'язаний насамперед із великим комплексом поведінкових установок, регламентованим для юнацтва, і визначається гендерною ідентичністю – усвідомленням і засвоєнням майбутніх громадських функцій, соціальних ролей чоловіка й жінки. Закріплені у конкретних обрядах, що формуються з перших років життя, специфічні моделі маскулінності та фемінності, стереотипи поведінки, характерні для традиційного суспільства, мають чітко виражені ознаки ціннісної системи, сприяють осмисленню уявлень про ієрархію гендерних цінностей всього соціуму [101].

Слід звернути увагу, що в суспільстві традиційного типу соціальні інститути певним чином субординують відносини між поколіннями: старші мають більше матеріальних ресурсів, організаційного впливу та культурно домінують над молодшими. Переважають цінності батьків, засновників роду, сім'ї. Домінанта такого суспільства – «старше покоління», акцент цінностей у традиційних суспільствах – минуле. Передача досвіду поколінь формує впевненість у тому, що створює базові орієнтири розвитку [102].

Цінності розглядаються незалежно від людини і суспільства, вони зумовлені зовнішньою інстанцією (Богом, Природою), імперативом життя, яким молода людина може відповідати або не відповідати у реальному житті [8].

Крім того, традиційне суспільство є історично найпоширенішим типом суспільства. У ньому людство перебувало протягом практично всієї своєї історії і в усіх куточках планети. Традиційне суспільство засноване переважно на духовних цінностях, втілених у релігії, культах, міфах, ритуалах, системі заборон і приписів. Також його називають «суспільством сакральним» (від лат. «Sacrum», «священнодійство», «священство», «святиня») [101].

Представлені положення характеризують традиційний культурний уклад певною системою ціннісних уявлень, виражених як особливий компонент культури у вигляді міфологічних конструктів, що містять структуру суб'єктивного детермінування соціальних взаємодій в абстрактно-особистісній та груповій формі. Суспільство розуміється як самобутньо існуюча, одвічна, особлива реальність. Сенс життя бачиться в тому, щоб бути повноцінною частиною цього «собору». Норми, цінності та суспільні інститути розуміються тут як категоричні зовнішні імперативи, і незмінні, що існують поза контекстом будь-якої взаємодії та визначають місце людини у світі. Ставлення до них не передбачає критичності, вони вимагають від індивіда безумовного виконання. Елементи культури тут орієнтовані на відповідність природним процесам, а соціалізація індивіда відбувається в логіці освоєння практики соціальної взаємодії як спільного служіння цілям [165].

Отже, традиційне суспільство для людини є не стільки історично зумовленим, скільки свідомим вибором, бо дозволяє їй на основі власного досвіду обрати життя у відповідному соціумі.

Модерний (індустріальний) уклад

Модерний уклади розглядає цінності як такі, що створюються у процесі спільної цілеспрямованої діяльності людей і мають імперативне, нагальне значення лише в контексті досягання спільної мети й ефективності життєдіяльності групи та індивіда. Постмодерністське тлумачення передбачає розуміння цінностей як інструменту гри з метою отримання задоволення від взаємодії у різних сферах життя. У цьому випадку вони відносні, контекстуальні, орієнтовані на стан індивіда і процеси комунікації [161].

Вивчаючи особливості індустріального суспільства, дослідники, зокрема М. Вебер, К. Маркс, Е. Тоффлер: Е. Фромм, у роботах підкреслювали суперечливість набутої свободи особистості, виявляючи її негативні аспекти. Самоствердження особистості, яке формується індустріальним суспільством, породжувало в ній самозаперечення та конформізм. Економічна діяльність,

успіх, вигода, здобуття влади ставали самоціллю. Особистість стає деталлю індустріальної машини, держави. Людина не господар свого світу, навпаки, індустріальний світ, створений людиною, перетворився на його господаря. Взаємини людей набули характеру маніпуляцій, втративши зрозумілий людський сенс. Ринкові вимоги до особистості бути привабливими, активними та ініціативними і призвели до того, що людина в результаті відчужується від своєї сутності та від самої себе [88;99].

Структура основних моментів «суспільства модерну» протилежна «традиційному суспільству», і сам проект модернізації був задуманий саме як перекидання підвалин «традиційного суспільства», «повалення старого світу і старого життя». Процес соціальної модернізації й означає перехід від «традиційного суспільства» до «суспільства модерну».

При переході від «традиційного суспільства» до «суспільства модерну» відбувається зміна всіх основних параметрів суспільного середовища: на відміну від попередніх історичних трансформацій не просто одна релігія змінюється іншою, одна форма богослов'я і сприйняття священного космосу поступається місцем іншій формі, але відкидається основна структура, притаманна всім різновидам «традиційних суспільств» – як монотеїстичних, так і немонотеїстичних [99].

Модерний культурний уклад характеризується соціальною взаємодією, опосередкованою спільним виробництвом, спрямованим на зміну життєвих умов, діяльністю, що включає раціональне виробництво загальнозначущих ціннісних конструктів і спільною нормотворчістю. Суспільство розуміється тут як об'єднувальна ситуація спільної діяльності і водночас як необхідний засіб, вироблений безпосередньо людьми в контексті задоволення їхніх потреб, а також реалізації їхніх сутнісних властивостей. Для цього необхідно змінювати природні й суспільні умови життя – в цьому бачиться сенс суспільства. Норми і цінності, які засвоюються в процесі соціалізації, громадські інститути розуміються тут як створювані в процесі спільної діяльності, з необхідністю

мінливі (країни, що розвиваються), зрештою залежать від історичного стану суспільної практики. Норми і зразки в рамках такого бачення сприймаються як такі, що конструюються експертними спільнотами і проходять «перевірку» на відповідність інтересам груп, які, у свою чергу, формуються в процесі суспільного розподілу видів діяльності. Культура з цього погляду критично залежна від комунікативної сфери: компетентність та адекватність медіа формують діалог щодо спільних цінностей і норм. Ставлення до них критичне: вони конструюються і змінюються, виходячи з необхідності розв'язання конкретних суспільних проблем. Культурна комунікації (обмін інформацією і діалог) є засобом такого конструювання. Індивід розуміється як те, що перебуває в стані постійного відповідального вибору щодо норм і цінностей, наслідком чого стає їхнє активне прийняття або неприйняття. Тому необхідна їхня суспільна легітимація, що передбачає особливий елемент культури – ідеологію [131].

Модерний культурний уклад характеризується опосередкованою колективністю, розподіленою системою концептуалізації ціннісних конструктів, що мають групову детермінованість, наявністю мультицентралізованої нормотворчості. Соціальний актор формується в контексті конструктивістського ставлення до реальності – його ціннісні орієнтації є суто прагматичним. Соціальний актор змінює навколишній світ відповідно до спільних потреб людства. Індустріальний (модерний) уклад передбачає досвід становлення особистості як процесу формування якостей успішності, прагматичної ефективної самодіяльності.

Постмодерний уклад

У період постмодерну не постає питання існування Бога: це вже пройдений етап. Дослідники постмодерну ставлять під сумнів реальність та віру в існування суб'єкта та об'єкта. Сьогодні постмодерністи, аналізуючи і заперечуючи раніше затверджені філософські концепти, піднімають питання про реальність цього

світу. Ж. Бодрійяр говорить про особистість в епоху постмодерну як про породження моделей реального, без оригіналу та реальності [161].

Основні концепції постмодернізму розроблені в рамках французького постструктуралізму (З. Бауман, Ж. Дерріда, М.-Ф. Ліотар, М. Фуко та ін.).

Звертаючи увагу на розмивання поняття моралі в постмодерні, З. Бауман характеризує її «амбівалентною і вкрай суперечливою». Ж.-Ф. Ліотар характеризує нову культуру як суто естетичну категорію, у контексті протиставлення постмодерну та модерну. На відміну від постмодерністської еклектичності модерністська впорядкованість була, на його думку, тією визначеністю, яка задавалася інституційним ладом будь-якої діяльності – художній творчості, виборі їжі та одягу, заняттю бізнесом чи політикою. Існує також досить чітка й «образна» відповідь Ж.-Ф. Ліотара на питання щодо сутності постмодернізму: «Еклектизм є точкою відліку сучасної культури заналом: людина слухає регі, дивиться вестерни, їсть їжу від McDonald's на ланч і страви місцевої кухні на вечерю, користується паризькою парфумерією в Токіо; у стилі «ретро» в Гонконгу; знання – це матеріал телевізійних ігор» [138]. У роботі «У тіні мовчазної більшості чи кінець соціального» Ж. Бодрійяр, торкаючись соціального аспекту постмодерну, констатує: «Динаміка соціального не є зрозумілою і певною. Чим характеризуються сучасні суспільства – їхнім зростанням чи розпадом? Інакше кажучи, що цим суспільствам властиво: соціалізація чи послідовна десоціалізація? Відповідь залежить від того, як розуміється соціальність, але вона в жодному разі не може бути остаточною та однозначною». І далі висловлює власне бачення соціального: «Найімовірніше, соціальне має такі характеристики, що інституціями, які виступають віхами «соціального прогресу» (урбанізація, концентрація, виробництво, праця, медицина, навчання в школі, соціальне забезпечення, страхування та інше), включаючи сюди і капітал, що є, мабуть, найефективнішим провідником соціалізації, воно одночасно і створюється, і руйнується. Оскільки суспільство, мабуть, складене з абстрактних інстанцій, що виникають одна за

одною на руїнах попередніх символічних та ритуальних суспільств, ці інституції поступово його виробляють. Але вони працюють саме на неї – ненаситну абстракцію, яка, можливо, «самою суттю» соціального. І в цьому плані, з розвитком своїх інституцій, соціальне не зміцнюється, а регресує. Цей суперечливий процес прискорюється і досягає свого максимального розмаху з появою засобів масової інформації та самої інформації» [9].

Якщо розглядати постмодернізм як етап розвитку філософської думки, то теоретичну основу йому створили постструктуралісти, такі як Р. Барт, Ф. Гваттарі, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ю. Крістева, М. Фуко та інші. Представники постструктуралізму в 1960-х роках ХХ століття схарактеризували кризу філософії та культури загалом. У цей період спостерігався підрив віри в авторитети, в існуючі уявлення, що раніше жорстко критикували усталені поняття часу, простору, абсолютної істини, детермінізму тощо. Зазнають критики будь-які концепції, погляди, теорії, які претендували на монополізацію філософської, наукової або культурної думки. Для постмодерної філософії характерна «байдужість до критики, заперечення теоретизування й оцінки», а провідна роль належить «свободі від будь-чого» [157]. Таким чином, для покоління постмодерну характерна свобода від критики та чужої думки. Проголошення свободи і не підпорядкування правилам привели до абсолютизації спонтанності людської діяльності і плюралізму філософських позицій.

Постмодерністський культурний уклад – це становлення і панування метакультур. Тут будуть формуватися нові принципи, норми і цінності, що панують і визначають подальший розвиток ідеї, буде здійснюватися глобалізація (об'єднання базових сценаріїв) культур. Щоб з'ясувати роль цінностей в епоху глобалізації, необхідно дати визначення поняття «цінність». Філософський енциклопедичний словник пропонує таку дефініцію: «Цінність – не є властивістю будь-якої речі, а є сутністю і одночасно умовою повноцінного буття об'єкта» [66].

В епоху постмодерну цінності мають суб'єктивний і утилітаристський характер, оскільки оцінює дійсність конкретний індивід, де критерієм оцінки стає задоволення його потреб. Отже, зростання потреб буде прямо пропорційне зростанню технологічних можливостей їхнього задоволення. Але в такому випадку в сучасному суспільстві індивід буде розглядатися не як особистість, мікрокосмос, а як об'єкт суспільства споживання. Сенс існування духовних, гуманістичних цінностей відходить на другий план. Проте саме духовні цінності зараз найбільш важливі для формування нового типу суспільства – глобального інформаційного, або «суспільства знання». Нематеріальні, вищі цінності охоплюють усі сфери людської діяльності. Розглядаючи глобальні проблеми, що постійно з'являються, ми приходимо до висновку, що їхнє рішення неможливе поза світоглядним контекстом, гуманістичними і соціальними критеріями цих проблем. Можна говорити про виникнення небезпеки для культури, якщо розглядати тільки розвиток практичного, матеріального аспекту життя суспільства. Не існує суспільства чи світу, вільного від цінностей [99].

Постмодерний культурний уклад характеризується соціальною взаємодією на основі відкритої комунікації (створення ситуативних спільних просторів) у мережевій формі, відсутністю інституціолізованої системи ціннісного нормативного регулювання, персоніфікованих самореферентних спільнот, утворених на основі символічної самоідентифікації. На відміну від принципу заданості або продуктивності, властивих традиційному і модерному укладам, соціальні відносини тут орієнтовані на принцип невизначеності – як із погляду цілей, так і щодо якісно-кількісних характеристик соціальної взаємодії. Для орієнтованої в рамках такого укладу свідомості допустимо, що в тій само соціальній дії можуть бути присутніми актори з різними цілями, цінностями і нормами. Культура і суспільство розуміються в цій оптиці як умова міжособистісної комунікації, його метою є самореалізація індивіда в процесі комунікації як мережевої гри. Соціальні інститути розглядаються в рамках цього укладу як форми комунікативних потоків, що формуються людьми, а змістом

соціального життя – як ігрова взаємодія, де індивіди актуалізують і реалізують себе в контексті складних ігор. Цінності й норми, якщо і виникають, то розуміються як ситуативні правила перебігу гри, які формують і погоджують між собою конкретні індивіди. Загальні правила і норми, соціальні інститути розуміються як обмеження, в кращому випадку як контекст і джерело такого узгодження. Стійкі загальноприйняті цінності, норми і зразки поведінки тут сприймаються, з одного боку, як система обмежень, а з іншого, – як матеріал, на якому індивіди створюють щоразу новий «малюнок гри». Елементи культури в рамках такого укладу орієнтовані на моделі гри [101].

Постмодернізм характеризується мережевою формою колективної комунікативної ціннісної творчості та саморегулятивним характером нормативного регулювання. Соціальний актор формується в контексті комунікативних процесів, він завжди є референтом реальності з погляду реалізації індивідуального буття окремої людини. Соціальний актор «підключається» до процесів соціальної взаємодії, займаючи суто рефлексивну позицію [157].

1.2. Сімейні цінності юнацтва в мультикультурному середовищі: наукові підходи до дослідження

Сім'я, як соціальний осередок суспільства, пройшла досить багато трансформацій за тривалий шлях свого розвитку – від полігамного первісного суспільства до моногамної сім'ї нового типу. Підвалини сім'ї глибоко закладені в людській природі. Сім'я є тим середовищем, у якому розвивається людина, формується особистість. Можна сказати, що сім'я – це природна й основна структура в суспільстві, оскільки сім'я є невід'ємною частиною сучасної суспільної системи, яка в якості первинного й основного осередку суспільства тісно пов'язана з іншими елементами цієї системи. Суспільство впливає на сім'ю, формуючи її певний тип, а сім'я створює зворотний вплив на інші соціальні інститути, процеси і відносини. Однак родина зі своїми специфічними

закономірностями розвитку є відносно самостійним явищем суспільного життя. Отже, сім'я – це інструмент задоволення індивідуальних потреб особистості та соціальний інститут, що безпосередньо впливає на значну кількість суспільних процесів [14].

Трансформація сімейних цінностей у суспільстві та нові виклики, пов'язані з вихованням дітей, зумовили необхідність глибшого теоретичного осмислення понять «родина» та «сімейні цінності» для молодого покоління. Зміна образу сім'ї, девальвація традиційних традицій та звичаїв, ослаблення виховної функції сім'ї – усе це впливає на сімейні цінності підростаючого покоління, що становить основу майбутніх сімей. Суспільство не може існувати без сім'ї, а сім'я без цінностей, адже це є базовими компонентами сімейного благополуччя та соціального розвитку. Ціннісні пріоритети, що складаються в суспільстві, та ціннісні орієнтації у кожній конкретній сім'ї впливають на майбутнє нашого суспільства. Все це зумовлює актуальність вивчення сім'ї та сімейних цінностей, що складаються у свідомості молодих людей, які живуть у нашій країні [32].

Водночас сім'я як соціальний інститут становить структуру, що має можливість впливати на поведінку людей. Це механізм, який забезпечує набір постійно повторюваних і відтворюваних соціальних відносин і практик людей, що спирається, як на зведення законів і правил, які існують в суспільстві, так і на неформалізовані соціальні норми, цінності та ідеали. Досить часто сім'ю вивчають психологи і соціологи, з погляду яких соціалізація дітей є найголовнішою її функцією [59].

Сімейні цінності – ідеали, уявлення про сім'ю, її особливості, які схвалюються та культивуються в колі сім'ї, а також є важливим фактором регуляції стосунків між її членами. Крім суто приватних, у сім'ї можуть бути відображені загальнодержавні, культуральні та інші цінності. Саме сім'я виступає джерелом формування життєвих цінностей, що сприяють адаптації та соціалізації молоді.

Аналізуючи психологічні дослідження Г. М. Андрєєвої, Ю. В. Васильєвої, О. І. Власової, В. Р. Дорожкіна, О. Л. Зверєвої, Т. А. Кулікової, К. Л. Мілютіної, Т. М. Яблонської, робимо висновок, що в різноманітних соціальних і групових системах, які впливають на розвиток особистості, сім'я є не тільки важливим, але й необхідним, глибоко конкретним і найактивнішим елементом виховання [16;32;59]. М. О. Бердяєв писав: «Сім'я часто поневолює особистість, і тільки наближення сім'ї до зразка братства може звести до мінімуму це поневолення» [6]. Тому подружній «братський» тип сімейних стосунків є більш оптимальним і дає багато свободи та рівності.

Зокрема, цінності кожної сім'ї складаються з цінностей кожної людини. Система людських цінностей є центральним елементом орієнтації особистості. З його допомогою можна легко розрізнити, що важливо, а що другорядне, що корисно, а що марно, з погляду індивідуальних потреб, інтересів і переконань. Система цінностей не тільки надає людині певну стійкість, спрямованість і організованість, але й визначає її поведінку в різних умовах життя, міжособистісних стосунках та сімейному житті. Із системи особистісних цінностей впливає мотивація діяльності, яка є свідомим обґрунтуванням необхідності виконання тієї чи іншої дії. Особисті цінності відіграють провідну роль у процесі ухвалення більшості рішень.

Потрібно зазначити, що особистісний ріст та саморозвиток також здійснюється відповідно до визначення життєвих цінностей. Система цінностей людини гарантує єдність і стійкість її особистості. Надмірна інертність цієї системи проявляється як відмова від застарілих переконань, відокремлення особистості від мінливої реальності нашого часу. З іншого боку, занадто гнучкі та нестабільні цінності призводять до знецінення загальноприйнятих норм поведінки.

Сьогодні в Україні набула поширення тенденція не реєструвати офіційно подружні зв'язки, а жити у цивільному шлюбі. З одного боку, особи юнацького віку мають ранній досвід початку статевих стосунків, стереотипні уявлення про

роль чоловіків і жінок у суспільстві, а з іншого – психологічне небажання створювати сім'ю: наприклад, неготовність до ролі батьків. У зв'язку з цим існує нагальна потреба пропагувати цінності сім'ї серед підростаючого покоління з метою сформувати відповідальне батьківське ставлення як умову повноцінного розвитку майбутніх поколінь.

Для юнацтва є характерним активне соціальне становлення особистості. Входячи у світ дорослих стосунків і пізнаючи загальнолюдські духовні цінності, молодь генерує ставлення до них, формує особисті погляди та переконання [71].

Юнацький вік називають «формальною дорослістю». Основні характеристики цього етапу: можливість вибору та навчання певної професії у вищому навчальному закладі, можливість брати участь у соціальних процесах, зокрема й у виборах, право створити сім'ю, фізична та особиста зрілість тощо. А це призводить до необхідності вирішення багатьох проблем майбутнього, із-поміж яких: пошук сенсу життя, особистісних життєвих стратегій; вибір освітнього та професійного шляху; створення сім'ї та народження дітей; самореалізація на новій ролі – чоловіка чи дружини, батька чи матері; формування особистих цінностей; певний ціннісний розвиток; формування світогляду; успішна інтеграція в різні великі групи в суспільство; особистісне, професійне і соціальне самовизначення та самореалізація. Незалежно від укладу, до якого звикло юнацтво, ці завдання є актуальними. Натомість можна змінити ієрархію значень залежно від укладу. Вирішуючи ці проблеми, особи юнацького віку прагнуть довести собі та іншим свою здатність до самотійного життя [46].

Розглянемо сімейні цінності за відповідно до звичного укладу. На нашу думку, цінності будуть відрізнятися відповідно до належності до тієї чи іншої етнокультури. У нашому дослідженні ми виокремлюємо три культурні уклади: традиційний, модерний та постмодерний.

Першим розглянемо традиційний культурний уклад. Традиційна структура сім'ї допомагає дитині пізнати життя в різних її ознаках і вчить її брати участь у цьому житті в міру своїх можливостей. На основі традиційних духовно-

моральних засад сім'ї були сформовані такі соціально-духовні норми, як повага до батьків та слухняність, що є необхідною умовою успішного дорослішання. Для традиційного сімейного укладу характерні усталені, звичні форми поведінки – звичаї; традиції, які переходять із покоління до покоління; певні правила поведінки.

Традиційна сім'я – це велика сім'я, де в одному будинку живуть і співпрацюють представники кількох поколінь. В основі традиційної сім'ї лежить ідеал патріархату.

Патріархальним традиціям притаманні певні характеристики. По-перше, чоловік (батько, дід, старший син) є лідером і виконує такі обов'язки: представлення сім'ї в суспільстві, відповідальність за економічний складник та моральне обличчя сім'ї. Можна сказати, що фінансові ресурси та управлінські функції зосереджені в руках «голови сім'ї». По-друге, розподіл основних життєвих функцій: жінки виконують експресивні функції (жінка-мати, берегиня вогнища родини), чоловіки – інструментальні (чоловік-робітник). По-третє, регулювання трудової діяльності: дрібні роботи довіряли дітям, молоді й старші виконували легку роботу, чоловіки працювали важко, жінки займалися домашніми справами[55].

Інститут шлюбу в традиційному суспільстві виконує насамперед економічну роль, його укладення жорстко контролювалося батьками молодят та іншими родичами, а почуття молодих людей, як правило, не особливо бралися до уваги. Як наслідок, особисте життя перебувало під жорстким зовнішнім контролем [41].

Зокрема, в основі традиційної сім'ї лежить ідеал патріархату, тобто повага до батьків і старших, служіння іншим, пам'ять про родинні святині, родину, професію, роль громадянина.

Наступний уклад – це модерний культурний уклад. Якщо в традиційному панує патріархат, то представники цього типу мають більше статево-рольової рівноправності. Жінки разом із чоловіками можуть працювати та бути

економічно незалежними. Також жінка має політичну та правову незалежність від небажаної влади чоловіка в суспільстві та в сімейній організації. У соціальній сфері частина турбот та матеріальних витрат за утримання та виховання дітей покладається на державу та суспільство. Це сприяє тому, що жінка-мати стає менш залежною від батька своїх дітей та від своєї батьківської сім'ї у питаннях утримання та виховання дітей. Крім того, здобувши економічну та іншу незалежність від чоловіків, жінки все частіше відмовляються від шлюбу. Розглядаючи морально-етичну ціннісну систему шлюбно-сімейних відносин культурного укладу модерну, зауважуємо, що характерні такі явища, як безшлюбне співжиття чоловіка і жінки, позашлюбні діти, «самодостатні» матері-одиначки [101].

Усі ці характеристики для традиційного укладу вважаються неприйнятними, тоді як для модерну є звичайними та повсякденними. Також є певні відмінності в соціальному складі сім'ї. На зміну розширеної багатопоколінної сім'ї приходить двопоколінна сім'я (батьки – діти). У нових умовах переважна більшість молодих подружніх пар прагнуть жити окремо від батьків, бути незалежними від опіки старших поколінь і від традицій. А поява ефективних засобів запобігання і переривання вагітності створює умови, щоб подружжя саме визначало, скільки і коли їм народжувати дітей [110].

Багато потреб, задоволення яких при традиційному укладі можливе лише в межах шлюбно-сімейних стосунків, при модерновому культурному можуть реалізуватися вже поза шлюбом та сім'єю. Це, звичайно, не означає, що сім'я втратила свою цінність і привабливість для більшості людей. Швидше, це свідчить про те, що сімейні цінності в цьому культурному укладі історично склалися по-іншому.

Третій культурний уклад, який ми розглядаємо в нашій роботі, – це постмодерністський уклад. Постіндустріальне суспільство конструює новий тип людини. Основними категоріями аналізу ціннісного простору стають «багата особистість» та «багатомірна людина». Розвивається новий сектор економіки –

«виробництво людини». Основною формою життєдіяльності є розвиток людських здібностей. Так само, як змінюється особистість, змінюється і сім'я. Постмодерністська особистість намагається змінити стан традиційних цінностей, руйнує звичні очікування, відхиляється від правил і в новій реальності йде унікальним шляхом. Багатоваріантні та альтернативні практики подружньо-сімейного партнерства і батьківсько-дитячих стосунків стали очевидними в епоху постмодерну, а їхній вибір був рефлексивним проявом індивідуальності особистості та глобальних змін її світогляду [157].

Наразі переважають традиційні форми шлюбно-сімейних стосунків, які не відкидають появи інших форм партнерства або альтернативних форм шлюбу та сім'ї в постмодерністських суспільствах. Можна зазначити, що це призвело до серйозних змін у подружніх і сімейних стосунках, причому одні дослідники оцінюють це як кризу, а інші – як еволюцію. Але, очевидно, це перехідний період, незавершена ситуація цивілізаційних змін, яка породжує зміни на всіх рівнях взаємовідносин зі світом.

Множинні форми сімейних стосунків впливають на стосунки не лише між партнерами, а й між батьками та дітьми. Насамперед, це поширюється на монобатьківську сім'ю (материнську, батьківську), що складається з одного з батьків та дитини, яка проживає з ним, та на двоядерну сім'ю розлучених батьків, які вступили в новий шлюб і виховують дітей від попереднього шлюбу. Різні форми сімейних стосунків впливають як на стосунки між батьками та дітьми, так і на практику стосунків між чоловіком і дружиною за відсутності досвіду стосунків між батьками та дітьми [31].

Відбувається зміна інтимності, сексуальність стає більш відкритою (Е. Гідденс) і тому доступною для розвитку різних форм партнерства. Такий альтернативний спосіб організації свого життя свідчить про значні зміни в сучасному соціокультурному просторі та вказує на його необхідність. Це пояснюється тим, що прагнення до самоідентичності чоловіка / жінки не обов'язково проходить через традиційні подружні стосунки.

Таким чином, у постмодерних суспільствах з'являється новий погляд на внутрішню природу соціальної системи сім'ї, шлюбу і батьківства, що відокремлює її від лінійної динаміки соціального наслідування традиційної сімейної системи та формування інших моделей, таких як стосунки між партнерами.

Отже, можна зробити наступний висновок: юнацький вік є сенситивним для формування сімейних цінностей, які, у свою чергу, стають основою побудови сім'ї як ланки сучасного мультикультурного суспільства. До структури мультикультурного середовища входять три культурні уклади: традиційний, модерний та постмодерний. Залежно від того, який культурний уклад репрезентує особистість, відбувається зміна сімейних цінностей, що призводить до зміни суспільства загалом.

1.3. Психологічні чинники формування сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва в мультикультурному середовищі: теоретична модель

Особливості сімейних цінностей українського юнацтва

Історія українського сім'ї сягає глибокої давнини. Адже родина та усі звичаї і традиції формувалися століттями впродовж історичного розвитку. В Україні родини часто селилися відокремлено, утворюючи хутори, де вели власне господарство під керівництвом старшого члена сім'ї. Родина – це невелика соціальна група, але дуже згуртована, пов'язана спорідненістю та спільними інтересами [55].

Згодом сім'я втратила єдність і розпалася на менші, незалежні сім'ї. Кожен мав своє господарство і свою хату з прибудовами, полями, худобою тощо. Але ліси, луки та озера залишилися спільною власністю всієї громади. На цьому історичному етапі багатодітні сім'ї були майже в кожній країні світу, а не лише в Україні. В інших країнах згодом великі родини поділялася на невеликі окремі сім'ї, залежно від ступеня економічного розвитку країни. Цей процес поширився

і в Україні. Багатодітні родини були типовими для часів Київської Русі. Сини не розлучалися, разом жили і керували /князували, а піклувався про них хтось із найстаріших, найдосвідченіших і наймудріших. Ця тенденція продовжилася в Україні і в XIV – XVI ст.. Крім великих родин, існували невеликі індивідуальні сім'ї, кількість яких наприкінці XVIII ст. збільшилася [8].

Дослідники вважають, що найважливішим серед обов'язків сім'ї було виховання. Поняття виховання в українській мові походить від «ховатися», тобто ховатися (захищати) від небезпеки, смерті, хвороби та негативних впливів інших. У давнину це поняття мало узагальнений зміст і репрезентувало процес розвитку культури, формування світогляду, духовного світу, системного впливу на моральну поведінку дітей і підлітків. Освіта виникла в суспільстві як засіб передачі знань і досвіду від покоління до покоління. У той період народ поряд із розвитком різноманітних ремесл і торгівлі створив унікальну освітню систему, що відображала запити людей та суспільні відносини того часу. Розвиток дітей відбувався в контексті сімейного життя та потреб, що згодом стало основою для виникнення фольклорної педагогіки. Основними виховними засобами є поведінка батьків, рідна мова, праця, фольклор, народні звичаї і традиції, декоративно-прикладне мистецтво, вірування, свята, обряди, символи, дитячі ігри [12].

Треба підкреслити, що головою сім'ї був батько. Він навчав, об'єднував і стверджував моральні принципи. Повага до батька мала дуже важливе значення у вихованні дітей. В українському фольклорі на основі цього виникли такі вислови: «Шануй батька та Бога – буде тобі всюди дорога» або «Як батька покинеш, так й сам загинеш» [30].

Батько розвиває фізичні та силові якості дитини (терплячість, дисциплінованість, працьовитість). Саме він відіграє важливу роль в управлінні господарством, займається всією економічною діяльністю. Батько повинен вирішувати різноманітні проблеми, які виникають у житті родини.

В українській культурі жінки вважалися берегинями дому та сімейного затишку. Здавна людство оспівує її блаженне ім'я в піснях, молитвах, віршах. Саме мати дарує дитині життя, надихає на добрі справи, віддає все, що має: тепло душі, серця, безмежну любов. Колискові пісні супроводжують нас протягом усього життя, а слово мудрості допомагає подолати труднощі та вистояти в найскладніші часи. В українській культурі виокремлюють декілька образів матері, насамперед – це любов до рідної мами, яка завжди формувалася разом із глибокою пошаною до Божої матері, покровительки українців, та палка любов до Матері-України, що потребує захисту [30].

Образ матері та жінки завжди асоціювався з берегинею дому, а образ дівчини – це морально чистий образ, адже головною функцією сім'ї є народження і виховання дитини. Саме через жінку відбувається передача майбутнім поколінням культури, традицій, мови і досвіду попередніх поколінь. Мама – це та людина, яка зберігає та передає своїм дітям ідентичність. Для української культури традиційно притаманна вагомість ролі жінки, і насамперед матері. Якщо помирав чоловік, то жінка брала на себе всю відповідальність та ставала головою сім'ї. Образ матері, мудрої, доброї та суворої господині, яскраво змальований у класичній літературі. Жінка була об'єктом поклоніння ще з часів Трипільської культури (символи плідності та достатку – жіночі статуетки, статуетки сонця тощо). Також важливим образом був образ Берегині – матері всього живого, берегиня споконвічного людського бога, родючості, природи, богині добра. Із часом жінка стала берегинею оселі, її скульптури були всередині будинків, а оберіг повісили їй на шию. Традиційний розпис берегині – це символічна фігура жінки, яка підняла руки [55].

Основою українського національного характеру є культ матері, який українці пов'язували з поклонінням землі. Юрій Липа, видатний український народний психолог, вважає: «Найдавнішим символом її землеробського населення є образ Великої Матері, божества прадідів сучасних українців» [84]. Якщо брати релігійний складник, то жіночий культ утілений в Богоматері. Із

часів прийняття християнства символічне значення Березині передається в образі Богоматері. Так стародавні українці шанували подвиги самої природи, життя і материнство. Богородицю вважали посередником між світами, бо вона заступилася за гріхове людство перед сином Божим. Вона посідає важливе місце в українській релігійній свідомості. Чоловіки зверталися за допомогою до небесної Матері. У давнину князі благали її заступництва і віддавали данину Марії за перемогу в битві.

Богородиця була Березинею українського козацтва. Саме тому Покрова Пресвятої Богородиці (14 жовтня) є особливим днем для українського народу. «Українська релігійність є фемінною. Це не стільки релігія Христа, скільки релігія Богородиці, релігія матері-землі», – писав Ю. Чижевський в «Нарисах з історії філософії в Україні» [105]. Українцям притаманний симбіоз сильних і могутніх чоловіків та мрійливих і м'яких жінок. Можливо, саме в цьому поєднанні і полягає секрет того, що жінки в Україні традиційно залишаються на рівних із чоловіками. Зовнішній вигляд батька у спогадах дітей залишається блідим і неясним, ніби їхнє життя та розвиток взагалі не були пов'язані з ним.

Крім поняття «мати» в українській народній педагогіці існують такі поняття, як «Мати Божа», «Господня», «Пречиста», що завжди були ідеалом жінок. В українському релігійному житті культ Божої Матері часто більш вагомий, ніж культ Христа. Причину цього науковці знаходять в укладі української сім'ї, характері сімейного життя та виховання дитини в родині.

Вивчаючи сім'ю українського селянства, більшість дослідників звернули увагу на те, що головну роль у вихованні дітей відіграє мати, тоді як батько більшою мірою бере участь у покаранні дитини. Як зауважують вчені, традиційна українська сім'я набула багато особливостей матріархальної родини, і це вплинуло на виховання та формування характеру українця. Мамина опіка в будь-якому віці супроводжує дитину [55].

Дослідники виходять із норм поведінки, моралі, людських ідеалів та життєвих настанов. Найдавнішим прототипом в українській свідомості є прототип матері. Спочатку цей прототип перетворювався на прототип Води і Землі, але його витoki не були втрачені. За К. Юнгом, дитина несвідомо тягнеться до матері. В образі матері втілені найкращі людські риси. Цей образ, можна сказати, є символом сакральності, бо «Мама – це все життя, ... це перший світ дитини» [73]. Прототип матері дуже популярний в українській літературі (цей образ висвітлений у С. Васильченко, М. Вовчок, О. Довженко, О. Кобилянська, Г. Косинка, А. Малишко, П. Мирний, Б. Олійник, У. Самчук, М. Стельмах, В. Стефаник, Г. Тютюнник, М. Хвильовий, Т. Шевченко) [14].

Сьогодні, авторитет батьків належить до найважливіших виховних факторів. Стосунки між батьками, їхня поведінка, працьовитість, уміння домовитися між собою, лагідне ставлення до дітей та здатність перейматися їхніми проблемами – це все сприяє створенню авторитету батьків. Важливе значення для формування батьківського авторитету мали відповідна орієнтація на навчання, економіку, підприємництво, політику, літературу, спорт, активну участь у суспільному житті.

Носіями народних знань, вірувань, досвіду вважалися бабусі й діди. Вони вчать дітей цінувати та захищати честь своєї родини. Спілкування зі старшими родичами вносить гармонію в сімейні стосунки і дає найкращі результати для зростання сім'ї. Завдяки цьому формується світогляд підростаючого покоління, воно засвоює практичні знання та моральні цінності народу. Повагу до старшого покоління підтверджують українські родинні звичаї. Наприклад, найбільш почесне місце за столом завжди було для дідусів і бабусь, також для них була і перша скибочка хліба. Головним чинником формування людяності в українській родині є дух любові та щирої поваги до старшого покоління.

Культ гостинності завжди був популярним в українських родинах. Український народ має таке народне прислів'я: «Гість у хату – Бог у хату». Навіть досі зберіглося, що господарі запрошують гостей до столу, коли вони

заходять до хати на обід чи вечерю. Чесність, щире спілкування з гостями формували повагу, ввічливість та привітність [49].

Особливості сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва

Сучасна кримськотатарська сім'я відіграє велику роль у суспільному та соціальному житті Української держави. Пройшовши нелегкий шлях випробувань в умовах тоталітарного режиму разом з іншими народами, переживши втрату своєї Батьківщини і гіркоту депортації, після 50-річного штучного відчуження сім'ї кримських татар на початку 1990-х років отримали можливість повернутися додому. До Криму повернулося понад 250 тисяч осіб або близько 60 тисяч сімей. Решта залишилася жити в Узбекистані, Таджикистані, Росії та інших країнах колишнього СРСР. Однак і далеко від Батьківщини кримські татари намагаються дотримуватися традицій не тільки національної кухні, одягу, а й традицій виховання дітей у сім'ї. Якщо говорити про сьогоденні події, то окупація Криму 2014 року підштовхнула до переміщення великої кількості кримських татар із Криму на материк, що також впливає на культурні зміни народу. Але при цьому багатовікова мудрість актуальна і сьогодні для сімей кримських татар. У кримськотатарського народу протягом століть під впливом декількох культур і цивілізацій сформувалася самобутня національна система виховання, яка пройшла кілька етапів свого становлення [48].

Кримськотатарська сім'я характеризується такими основними ознаками: орієнтованістю на традиційність, відтворення і вдосконалення традицій; рідна мова; історична батьківщина; оволодіння релігійними канонами; ощадливість, праця; земля; родина; достаток; освіта; шанобливе ставлення до старших і до батьків; підтримка родинних відносин; впорядкування житла і його розширення; забезпечення майбутнього дітей [62].

У Священному Корані говориться про те, як діти повинні ставитися до своїх батьків: «... І не говори «уф» батькам і не відштовхуй їх, а говори їм

шанобливе слово» [63]. Багатовікова мудрість сприяла виробленню сімейного устрою. Істина сформувала такі сімейні стосунки, які б відповідали умовам життя, світогляду і моралі кримськотатарського народу. Сьогодні в сім'ях вселяють такі істини: «Поводься з батьком і матір'ю так, як ти хочеш, щоб з тобою чинили твої діти», «Не бажай смерті батькам заради спадщини, бо і без смерті їх дістанеться те, що тобі призначено на спадок». Взагалі питанням етики у вихованні дитини приділяється велика увага. Батьків прийнято називати на «Ви», шанобливо ставитися до людей похилого віку. Із раннього дитинства кримські татари навчають своїх дітей і онуків правил поведінки в сім'ї та суспільстві. Це є одним із важливих елементів виховання підростаючого покоління, що забезпечує спадкоємність у продовженні виконання обрядів і звичаїв народу. Кримськотатарський етикет сімейних стосунків включає в себе такі основні принципи і норми: 1) людяність і гуманізм; 2) ввічливість, яка закріплена в золоте правило: «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі»; 3) тактовність; 4) добросердечність і благородство [62].

Інша ланка національної виховної системи кримських татар – «джемаатчилик'» (громадська рада), що складається з сусідів, найбільш авторитетних, високоморальних і шанованих людей, які мають певний життєвий досвід і є компетентними у вирішенні різних внутрішніх і міжсімейних проблем, зокрема і проблем виховання. Варто зазначити, що найвищою цінністю у кримських татар були й залишаються діти. Вважалося традиційним мати якомога більше дітей, особливо хлопчиків – продовжувачів роду, надійну опору в старості і робочу силу для ведення господарства. У народі говорили: «Будинок без дітей, що тіло без душі» («Баласиз ев джансиз бір тенге ошар»). Старші покоління кримських татар акцентували увагу молоді на значенні дітей у збереженні етносу, наставляли на те, що якщо національне помирає в дітях, то це означає початок смерті всієї нації, регламентували правила і норми поведінки щодо до дітей [64].

У кримськотатарських сім'ях, які сповідують іслам, переважає диференційоване виховання хлопчиків і дівчаток. Із раннього дитинства батьки вселяють синові, що він продовжувач роду, носій прізвища батька, що він повинен з честю носити це прізвище. Дівчинка – майбутня господиня, берегиня сімейного вогнища, з дитинства її готують до сімейного життя. Крім того, доньку з малих років виховували в дусі поваги до батька, до старших братів, навіть якщо брат старший від сестри всього на рік [89]. Виховання морально-етичних якостей також вважається одним із головних завдань батьків, які застерігають своїх дітей від аморальних вчинків. Засудження з боку суспільства та думка суспільства є досить важливим чинником для кримських татар. У цьому батьки керуються традиціями, на яких були виховані всі попередні покоління. Розподіл ролі батьків у передачі дітям народних традицій має свою специфіку. Батько більшою мірою причетний до виховання національної самосвідомості, тоді як мати в основному передає особливості національної культури і побуту на змістовному рівні. У кримськотатарських сім'ях обоє батьків менше вимагають від дівчат і більше потурають їм. У дівчат виховують яскраво виражені жіночі якості, у хлопчиків – чоловічі. Ймовірно, це пояснюється тим, що в кримських татар здебільшого збереглися патріархальні традиції, що виражаються в диференціації чоловічої та жіночої поведінки. Дівчинка тут виховується в дусі лагідності, м'якості, тому і ставлення до неї більш поблажливе. Хлопчик, навпаки, повинен бути активним, тому і виникає необхідність ретельно його контролювати і дисциплінувати. Особливе значення в соціалізації хлопчиків має дотримуваний кримськими татарами обряд обрізання, званий «суннет». В обряді беруть участь зазвичай хлопчики віком від трьох до шести років, тобто у віці, коли вони вже себе усвідомлюють. Із цього приводу батьки влаштовують свято, так званий «суннет-той». Гості вітають хлопчика з тим, що він став справжнім чоловіком, обдаровують подарунками, грошима, і він перестає плакати, тому що знає, що справжній чоловік не повинен плакати. Очевидно, що цей обряд сприяє формуванню чоловічого типу поведінки з раннього дитинства. Набуває чинності

традиція чіткого розподілу функцій дівчат і хлопців у домашньому господарстві. До речі, хлопчики дуже рідко складають компанію дівчаткам у дитячих іграх. Перебуваючи в колі дорослих чоловіків, хлопчик рано долучається до таємниць життя – народження, смерті, хвороби. Наприклад, жінкам не можна бути присутніми під час похорону на цвинтарі, тоді як маленькі хлопчики можуть бути на такому заході. Можна припустити, що суннет є одним із способів протидії тенденції сучасного світу – фемінізації поведінки чоловіків [1].

Таким чином, можна вважати, що традиційне виховання хлопчиків у кримських татар сприяє чіткому розподілу ролей у сім'ї і соціально-психологічному усвідомленню чоловічої поведінки. Що стосується дівчат, то виховання, навчання і сприйняття традицій сім'ї починається з дня народження дівчинки і закінчується моментом створення нею своєї сім'ї. Уже в перший рік життя дівчинка сприймається як помічниця своєї матері; щоденна праця матері для дівчинки завжди була прекрасним прикладом для наслідування. Здавна, крім виконання хатніх обов'язків, кожна жінка повинна була вміти прясти, шити, ткати, вишивати для себе і сім'ї. Дівчинка з шести років, опановуючи секрети традиційних ремесла, таких як вишивання, ткацтво килимів, до дванадцяти років сама починала готувати придане. Так, Г. Радде в кінці XIX століття писав, що «три якості складають необхідну основу кримськотатарського характеру: особлива дбайливість про чистоту в оселях, чесність між собою і гостинність для всякого» [3].

Із раннього дитинства дівчинку долучають до турботи про будинок. Великим щастям вважається, якщо в родині старша дитина – дочка. Вона в певній мірі знімає з матері турботу про чистоту приміщення, бере білизну, доглядає за молодшими братами і сестрами. У переважній більшості сімей кримських татар традиційним главою сім'ї є батько, ухвалює рішення, контролює і карає. Стосунки в родині будуються на підпорядкуванні дітей і всіх членів сім'ї батькові. Тут все перебуває під контролем за самостійністю дітей, велика увага приділяється вихованню особистої відповідальності і повазі до

старших, зміцненню зав'язків не тільки з близькими, а й з далекими родичами. Діти змалечку знають, що вони відповідальні перед батьками до їхньої смерті, перед усім своїм родом. До праці дітей привчають із раннього віку. Хлопчики, як правило, виконують роботу, що вважається чоловічою, а дівчата в усьому допомагають матерям і доглядають за молодшими братами і сестрами. Одне із кримськотатарських прислів'їв звучить так: «Адами адам еткен іштир», що в перекладі означає: «Тільки в праці можна стати справжньою людиною» [34].

Значно вплинули на традиції сімейного виховання в сім'ях кримських татар і роки депортації, де змогли вижити і зберегти цілісність тільки ті сім'ї, у яких взаємини членів будувалися на суворій внутрішній дисципліні, узгодженості дій разом із взаємодопомогою і взаємовиручкою не тільки між родичами, а й між усіма земляками, які потрапили в скрутне становище. Зрозуміло, що в таких умовах турбота про дитину, її виживання поєднувалася з обмеженням її особистої свободи з метою безпеки, виживання.

Стиль виховання, коли високий рівень турботи, опіки поєднуються з не менш високими вимогами, з різними заборонами і обмеженнями, належить до типу підвищеної моральної відповідальності. Незважаючи на певні відмінності у вихованні хлопців і дівчат, метою виховання в кримськотатарській сім'ї є досконала людина, що володіє високими моральними якостями, необхідними знаннями та вміннями.

Процес повернення кримських татар на їх історичну Батьківщину також залишив свій відбиток у виховній системі кримських татар. Складності зміни місця проживання та адаптація до непідготовленого кримського суспільства 90-х років, де кримські татари сприймалися вороже, а також труднощі у пошуку житла та роботи, що супроводжувалися кризою 90-х на теренах нашої країни – все це вплинуло на сімейну систему, де маленьким дітям довелося дуже швидко дорослішати.

Ґрунтуючись на дослідженому матеріалі, ми розробили концептуальну модель вивчення мультикультурних складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва.

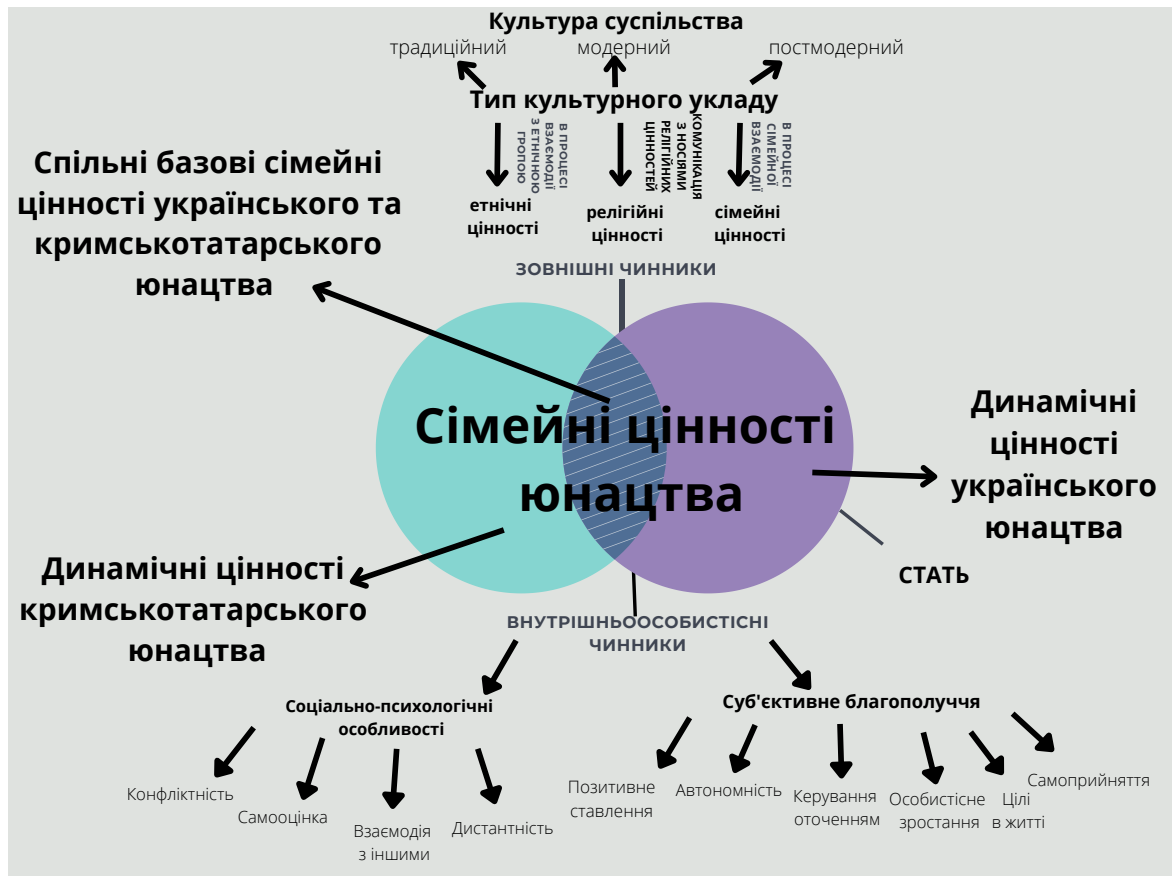

Рис.1.1. Концептуальна модель вивчення мультикультурних складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва

За нашою моделлю, сімейні цінності – це результат соціалізації особистості в мультикультурному суспільстві, а юнацький вік є сенситивним періодом для формування та закріплення цінностей. Українське суспільство становить багатоукладну культуру. Як відомо, за останні вісім років, тобто після окупації Криму, багато кримськотатарських юнаків залишили компактне місце проживання та перемістилися на терени материкові України, тому проблема акультурації кримськотатарського юнацтва є важливим наразі для нашого суспільства.

Процес формування сімейних цінностей в багатоукладній культурі зумовлений низкою об'єктивних чинників та здійснюється в результаті соціалізації особистості, серед яких внутрішньоособистісні та зовнішні чинники, звідки окремо виділяємо такий соціально-демографічний чинник, як стать.

Отже, до внутрішньоособистісних чинників формування сімейних цінностей як результату соціалізації особистості в мультикультурному середовищі відносимо соціально-психологічні чинники та суб'єктивне благополуччя. До соціально-психологічних особливостей входять: конфліктність, самооцінка, взаємодія з іншими, дистантність. До суб'єктивного благополуччя – позитивне ставлення, автономність, керування оточенням, особистісне зростання, цілі в житті, самоприйняття.

На нашу думку, зовнішні чинники сімейних цінностей формуються в контексті культури суспільства та залежать від типу культурного укладу. Українське суспільство спрямоване на три типи культурного укладу – традиційний, модерний та постмодерний, кожен із яких у контексті соціалізації має власні цінності: сімейні цінності формуються в процесі сімейної взаємодії, релігійні цінності в комунікації з носіями релігійних цінностей та етнічні цінності в процесі взаємодії з етнічною групою.

Після вивчення двох культур ми маємо як динамічні, або відмінні, так і спільні, базові, сімейні цінності українського та кримськотатарського юнацтва.

Спільні, або ядерні, цінності можуть служити тією ланкою, яка допоможе акультуруватися кримськотатарському юнацтву в українському суспільстві та є тією точкою, що послужить безконфліктній побудові міжкультурного шлюбу. Динамічна, або відмінна, частина – це та частина цінностей, яка може бути змінена в процесі акультурацій за певний період часу, а може і залишитися незмінною.

Щоб уникнути внутрішньоособистісного конфлікту та сформувати готовність до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору, ми пропонуємо програму психологічного тренінгу «Сила сім'ї – сила роду». Цей

тренінг спрямований на розвиток психологічних рис, які є умовами для більш ефективної діяльності та гармонійного сімейного життя.

Матеріали дослідження особливостей формування сімейних цінностей кримськотатарського юнацтва в багатоукладній культурі українців можуть бути використані при підготовці підручників із вікової та педагогічної психології, а також посібників, розробок для вчителів та практичних психологів. Запланована розробка та апробація системи сімейних цінностей може бути реалізована в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл та діяльності психологічних служб.

Висновки до розділу 1

На основі вивченого матеріалу ми можемо зробити висновок, що соціалізація охоплює все життя людини, але в різні вікові періоди має різний якісний зміст. Процес соціалізації починається у дитячому віці. В етнології дитинство розглядається не як рання стадія існування людини, а як період соціокультурної підготовки до дорослого життя. У культурі кожного етносу вироблені спеціальні форми та способи інкультурації, які забезпечують цілеспрямований вплив на дитину, її залучення до певного етнокультурного простору, підготовку до дорослого етапу соціалізації і, як наслідок, спадковість етнічних традицій і духовних цінностей.

Наше суспільство дуже динамічне, щодня відбуваються певні трансформації умов життя, що призводить до змін у ціннісній сфері. Сьогодні традиційна, модерна і постмодерністська культурні системи ієрархічно співіснують, вони є єдиною інституційною установкою соціалізації, без чіткої інтерпретації норм, цінностей, процедур легітимізації. За таких умов взаєморозуміння між людьми відбувається на рівні міжособистісного спілкування.

Ми визначаємо, що культурний уклад – це особливе історичне явище, властиве людському суспільству: принципи побудови, обміну діяльністю,

матеріальні основи, типи цінностей і норм, соціально-історична та просторово-часова визначеність.

Встановлено, що Україна належить до багатоукладного суспільства. За традиційним укладом, цінності розглядаються незалежно від людини і суспільства, вони закладені зовнішньою інстанцією, яким молода людина може відповідати або не відповідати в реальному житті. Модерністський уклад розглядає цінності як такі, що створюються в процесі спільної цілеспрямованої діяльності людей і мають імперативне, нагальне значення лише в контексті досягання спільної мети й ефективності життєдіяльності групи та індивіда. Постмодерністське тлумачення передбачає розуміння цінностей як інструменту гри з метою отримати задоволення від взаємодії у різних сферах життя. У цьому випадку вони відносні, контекстуальні, орієнтовані на стан індивіда і процеси комунікації.

Зазначено, що сім'я є тим середовищем, у якому розвивається людина, формується особистість, а зміна статусу сім'ї, девальвація традицій та звичаїв, ослаблення виховної функції сім'ї – усе це впливає на сімейні цінності підростаючого покоління, що становить основу майбутніх сімей.

Визначено, що сімейні цінності – це ідеали, уявлення про сім'ю, її особливості, які схвалюються та культивуються в колі сім'ї, а також є важливим фактором регуляції взаємовідносин між її членами. Крім суто приватних, у сім'ї можуть бути відображені загальнодержавні, культуральні та інші цінності. Саме сім'я виступає джерелом формування життєвих цінностей, що сприяють адаптації та соціалізації молоді.

Проаналізувавши обрані етнічні групи, ми можемо зробити висновок, що для української сім'ї найважливішим серед її обов'язків було виховання. Поняття «виховання» в українській мові походить від «ховатися», тобто захищати від небезпеки, смерті, хвороби та негативних впливів інших. У давнину це поняття мало узагальнений зміст, під ним розуміли процес розвитку культури, формування світогляду, духовного світу, системного впливу на моральну

поведінку дітей і підлітків. Основними виховними засобами є поведінка батьків, рідна мова, праця, фольклор, народні звичаї та традиції, декоративно-прикладне мистецтво, вірування, свята, обряди, символи, дитячі ігри. Водночас для кримськотатарської сім'ї характерна орієнтованість на традиційність, відтворення і вдосконалення традицій; рідна мова; історична батьківщина; оволодіння релігійними канонами; ощадливість, праця; земля; родина; достаток; освіта; шанобливе ставлення до старших і до батьків; підтримка родинних відносин; впорядкування житла і його розширення; забезпечення майбутнього дітей.

На основі аналізу матеріалу за досліджуваною тематикою, ми розробили концептуальну модель вивчення мультикультурних складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва. За нашою моделлю, сімейні цінності є результатом соціалізації особистості в мультикультурному суспільстві, а юнацький вік – це сенситивний період для формування та закріплення цінностей. Українське суспільство – багатоукладна культура. За останні вісім років, тобто після окупації Криму, значна частина кримськотатарської молоді залишила компактне місце проживання та перемістилися на терени материкові України, тому проблема акультурації кримськотатарського юнацтва є важливим наразі для нашого суспільства. Процес формування сімейних цінностей у багатоукладній культурі зумовлений низкою об'єктивних чинників та здійснюється в результаті соціалізації особистості. Тут зосереджуємо увагу на внутрішньоособистісних та зовнішніх чинниках, а також виокремлюємо такий соціально-демографічний чинник, як стать. До внутрішньоособистісних чинників формування сімейних цінностей як результату соціалізації особистості в мультикультурному середовищі відносимо соціально-психологічні чинники та суб'єктивне благополуччя.

На нашу думку, зовнішні чинники сімейних цінностей формуються в контексті культури суспільства та залежать від типу культурного укладу. Українське суспільство продукує традиційний, модерний та постмодерний типи

культурного укладу, кожен із яких у контексті соціалізації має власні цінності: сімейні цінності формуються в процесі сімейної взаємодії, релігійні – в комунікації з носіями певних релігійних поглядів та етнічні цінності в процесі взаємодії з етнічною групою.

Після вивчення двох культур ми виділяємо як динамічні, або відмінні, так і спільні, базові, сімейні цінності українського та кримськотатарського юнацтва. Спільні, або ядерні, цінності можуть бути тією ланкою, яка допоможе акультуруватися кримськотатарському юнацтву в українському суспільстві та є тією точкою, яка послужить безконфліктній побудові міжкультурного шлюбу. Динамічна, або відмінна, частина – це та частина цінностей, яка може бути змінена в процесі акультурацій за певний період часу, а може і залишитися незмінною.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Етапи дослідження мультикультурних складових сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва

Емпіричне дослідження виконано відповідно до стандартів алгоритму наукового психологічного дослідження.

Вивчення мультикультурних складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва відбувалося протягом трьох часових проміжків, кожен із яких відповідав конкретним завданням дослідження в межах зазначеної теми.

Перший період – 2018–2019 рр. – обґрунтування теми дисертації; вивчення, аналіз та систематизація основних теоретичних положень і результатів емпіричних досліджень за обраною темою; підготовка першого розділу дисертації.

Другий період – 2019–2020 рр. – розробка програми та методичного інструментарію дослідження; проведення емпіричного дослідження; обробка й аналіз результатів; підготовка публікацій; підготовка другого розділу дисертації.

Третій період – 2021–2022 рр. – завершення аналізу, узагальнення та інтерпретація результатів дослідження; підготовка публікацій, третього розділу, тексту дисертації загалом.

Весь процес дослідницької діяльності відбувався у кілька етапів, які структуровано представлені на рис. 2.1.

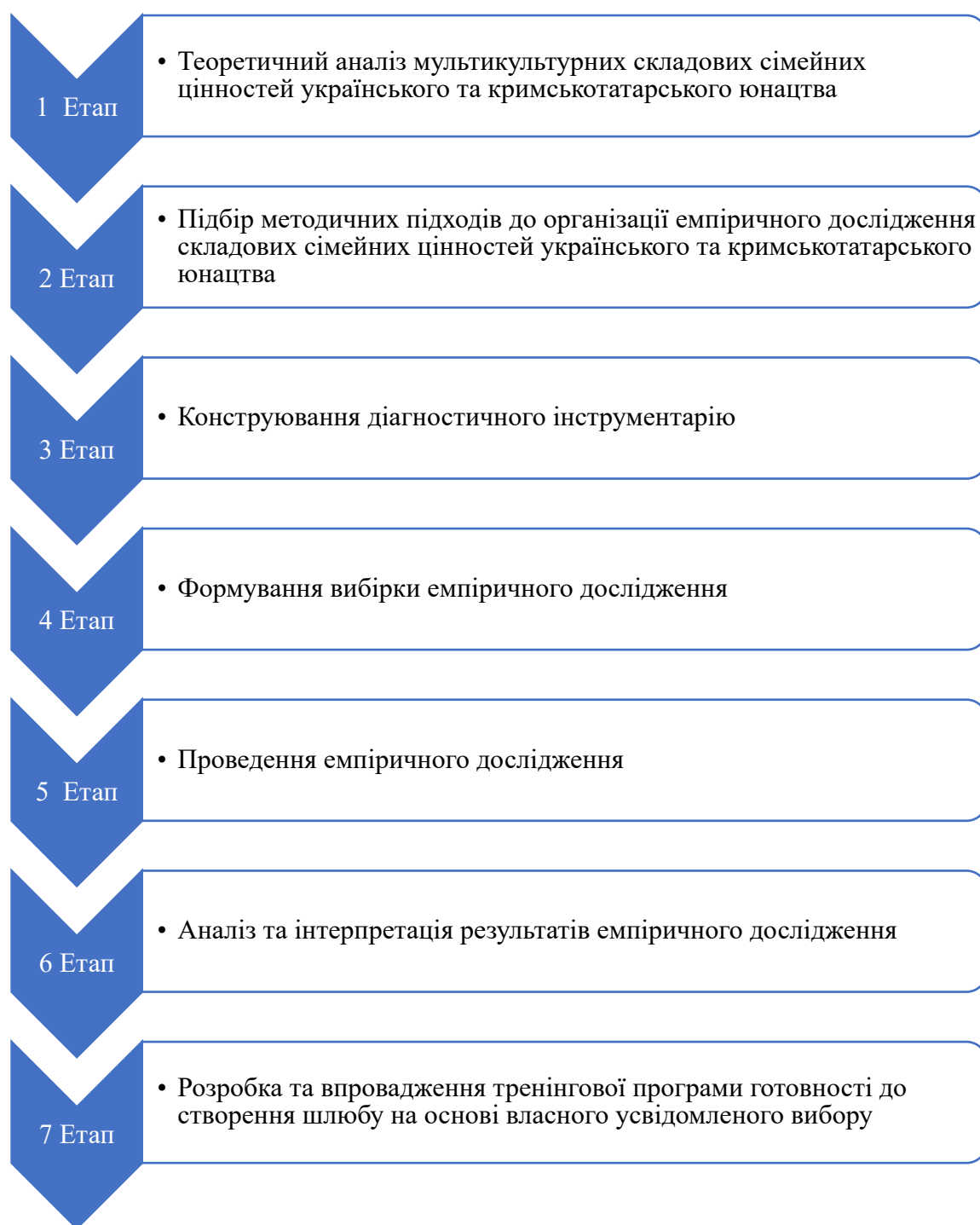

Рис. 2.1. Етапи дослідження мультикультурних складових сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва

1. Теоретичний аналіз. Логіка емпіричного дослідження складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва побудована на попередньому теоретичному аналізі зазначеної проблеми, що є першим

етапом дослідження. Відповідно до цього, проведено аналіз, систематизацію, узагальнення основних понять та категорій вивчення, встановлено їхні особливості та загальні характеристики тощо.

2. Підбір методологічних підходів до організації емпіричного дослідження мультикультурних складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва. При аналізі поняття мультикультурних складових сімейних цінностей визначено основні методологічні підходи до організації емпіричного дослідження. Окреслення зазначеної методологічної спрямованості послугувало основним орієнтиром для створення авторської методики дослідження мультикультурної ідентифікації.

3. Підбір та розробка діагностичного інструментарію. У роботі підібрано ефективні сучасні психологічні методики для дослідження мультикультурних складових сімейних цінностей юнацтва різних етносів; розроблено авторську методику та підхід до дослідження мультикультурної ідентифікації (авторський опитувальник «Шкали мультикультурної ідентифікації»).

4. Формування вибірки. У дисертації визначено вікові межі юнацького віку; проаналізовано психологічні особливості цього вікового періоду; виділено групи юнацтва за етнічною, статевою належністю, що є важливим для розуміння особливостей формування мультикультурних складників сімейних цінностей юнацтва.

Усі респонденти, які взяли участь в основній частині емпіричного дослідження, розподілені відповідно до соціальних та вікових особливостей (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Соціально-демографічні характеристики досліджуваних

Категорія	Значення	Кількість досліджуваних	Відсоток (%)
Стать та етнічна належність	Чоловіки-українці	55	25%
	Жінки-українки	55	25%
	Чоловіки-кримські татари	55	25%
	Жінки-кримські татарки	55	25%
Всього	220 осіб		100%

5. Проведення емпіричного дослідження. Емпіричне дослідження проводилося протягом 2019–2020 років у два етапи. На першому етапі проведено пілотажне дослідження, спрямоване на аналіз понять та тверджень, що покладені в основу створеного авторського діагностичного інструментарію для виявлення мультикультурної ідентифікації. Другий етап передбачав проведення основного дослідження – діагностику мультикультурних складових сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва.

6. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження мультикультурних складових сімейних цінностей. На цьому етапі застосовувалися процедури описової статистики (відсоткових показників, середніх значень, дисперсій, стандартних відхилень, частотний аналіз), було застосовано таблиці сполученості та статистичний критерій Фі-V Крамера, дисперсійний аналіз, t-критерій Ст'юдента, кореляційний аналіз, що дозволило здійснити кількісний і якісний аналізи отриманих результатів відповідно до основних завдань дослідження [13].

Для перевірки нормальності розподілу отриманих даних перед початком роботи з іншими методами математичної статистики застосовано критерій

Колмогорова-Смірнова, оскільки він є важливою умовою визначення того, які методи обробки даних доцільно використовувати в подальшому.

2.2. Методологічні підходи до дослідження акультурації

Акультурація – це процес соціальних, психологічних і культурних змін, що є результатом балансу двох культур в адаптації до панівної культури суспільства. Акультурація допомагає людині пристосуватися до нового культурного середовища. Люди різних культур намагаються інтегруватися в нові культури, які переважають, беручи участь у культурних традиціях певного народу, але все ще зберігають власні етнічні цінності та традиції. Наслідки акультурації ми можемо спостерігати, як у домінуючій культурі, так і в культурі, що асимілюється.

На колективному рівні акультурація призводить до культурних, релігійних змін та змін в інших соціальних інститутах. Це також має значний вплив на кулінарію, одяг та мову людей, що адаптуються у новій культурі.

Процес культурної трансформації на рівні індивідуума належить до процесу соціалізації, що допомагає іноземцям поєднувати комплексні культурні цінності панівної культури. Це поняття пов'язане з багатьма змінами психологічного і фізичного самопочуття, а також зі щоденними змінами в поведінці. Культурну трансформацію розглядають як процес засвоєння іншої культури.

У сучасному суспільстві, акультурація як правило відбувається протягом життя кількох поколінь. Дуже часто це відбувається через нав'язування соціумом або через великий вплив панівного етносу.

Перші праці, присвячені процесу акультурації, з'явилися ще на початку ХХ ст. З того часу представники різних галузей знань створили близько 100 різних теорій акультурації. Дослідження та теорія є насамперед реакцією на контакт із меншиною, де домінують іммігранти, біженці та малі корінні народи.

Сьогодні науковці особливу увагу звертають різні типи акультурації та їхній вплив на людей.

Однією з найпомітніших форм акультурації вважають імперіалізм, що є найпопулярнішим предком прямого культурного обміну. Вони впливають на людей із вихідної та культури, до якої з певних причин потрапляють представники інших етносів. Антропологи, історики та соціологи переважно досліджували акультурацію в контексті колоніалізму, зокрема вивчали наслідки експансії західноєвропейських країн протягом останніх п'яти століть.

Уперше поняття психологічної акультурації було запропоновано 1918 року. В. І. Томас і Ф. Зненський досліджували життя польських хліборобів у Європі та Америці. Вивчаючи становище іммігрантів у США, науковці виокремили три форми акультурації, які співзвучні з трьома типами особистості. Перший тип – божемна акультурація (прийняття домінуючої культури та відмова від власної), другий тип – філістимська акультурація (відмова від панівної культури, але збереження власної), третій тип – креативна акультурація (уміння скомбінувати власну культуру та набуту). 1936 року Р. Редфілд, Р. Лінтон і М. Герсковіц трактували акультурацію як явище, що виникає внаслідок постійних контактів представників різних культур. Пізніше первісні культурні моделі однієї або обох груп змінилися. Відповідно до цього визначення, треба розуміти, що акультурація та асиміляція не є рівними поняттями, але іноді асиміляція є етапом акультурації [137].

До того, як у Сполучених Штатах почали відбуватися процеси з расової та культурної інтеграції, у більшості випадках траплялася асиміляція. М. Гордон у книзі «Асиміляція в американському житті» виокремив сім етапів процесу асиміляції та створив основу для дослідження цього поняття. Пізніше Юн Кім продовжив роботу Гордона, але стверджував, що міжкультурна адаптація – це багатоетапний процес. Теорія зосереджувалася на унітарності психологічних і соціальних процесів і взаємозв'язку функціональної особистості. Воно зв'язує мікропсихологічні та макросоціальні фактори в інтегрованій теорії, вона чітко

зосереджена на асиміляції, а не на расовій чи етнічній інтеграції. У підході Кіма асиміляція – це одна лінія, а іммігрант повинен вписуватися в панівну культуру, щоб бути «комунікативно компетентним». За дослідженнями Гудікунста та Кіма (2003), «процес міжкультурної адаптації передбачає безперервну взаємодію декультурації та акультурації, які в результаті змінюються у напрямі асиміляції іноземців, найвищого теоретично можливого рівня адаптації» [137]. Така думка зазнала великої критики, оскільки визначення науки про біологічну адаптацію стосується випадкової мутації нових форм життя, а не конвергенції монокультур.

На відміну від адаптаційної версії Гуді Кунста та Адама Кіма, Ерік М. Крамер розвиває теорію культурного злиття, щоб дотримуватися чіткого й концептуального розмежування між асиміляцією, адаптацією та інтеграцією. Крамер вважав, що асиміляція є предиктором пристосування до наявної ситуації. Основою теорії культурного злиття Крамера є системна теорія та герменевтика, що є процесом вивчення нової мови, а не процесом із нульовою сумою, де навчання людини неможливе, а «зростання» вимагає однієї форми розчарування в іншій. На його думку, вивчення нової мови не вимагає вивчення цієї мови, а також не вимагає вивчення того, хто повинен вивчати нові види танців, кулінарії тощо. Дослідник вважає, що таке поєднання мови та культури призводить до когнітивної складності та здатності змінювати культурний репертуар. Отже, за Крамером, навчання – це більше зростання, ніж деградація [162].

Концептуальні моделі

Теорія розмірного нарахування та дисоціації

Існує багато теорій акультурації, але більш повна модель бере до уваги зміни, які проходять як на рівні індивідуума, так на груповому рівні. Для того, щоби вивчити акультурацію на груповому рівні, нам слід спочатку дослідити природу обох культур. Важливою є теорія обчислення розмірності та дисоціації Еріка Крамера (DAD). Основою теорії DAD Крамера є концепції герменевтики та семіотики, які доводять, що культурна ідентичність залежить від відмінностей або відхилень. Повна асиміляція – це шлях до монокультурної порожнечі

індивідуальної ідентичності, значення та спілкування. Крамер бере до уваги теорії кількох науковців, зокрема Жана Гебсена та Льюїса Мамфорда, щоб інтегрувати поширені культурні особливості та пояснити відмінності.

Для з'ясування етнічних особливостей Кремер виділив такі стилі спілкування: ідилічний, символічний чи сигнальний. Варто підкреслити, в цій теорії єдиний метод комунікації за своєю суттю не є кращим та вирішення міжкультурного конфлікту не пропонується. Але дослідник пропонує три інтегровані теорії: теорію вимірної генерації та дисоціації, теорію культурного злиття і теорію культурних потрясінь [161].

За Крамером, ідолом є образ Бога, і крадіжка – це дуже страшний злочин. Велика кількість людей в Індії думають, що взяти статую Ганеш – це більше, ніж крадіжка та богохульство. Реальність ідолів означає не тільки те, що священні реліквії символізують сакральні речі, але й сильну емоційну ідентифікацію того, що вони є священними. Християнське розп'яття дотримується символічної природи, що є символом Бога. Сигнальна модальність не емоційна і стає все більш ізольованою. Науковець виокремлює перетворення в кожній культурі в результаті акультурації загальною еволюцією. Крамер апелює до так званої природи зовнішніх векторів, пов'язаних із природою контакту між старою та новою культурами. Дослідник вживає фразу «потенціал взаємодії», щоб описати відмінності в процесі акультурації індивідів або груп. Як приклад, якщо людина потрапляє до панівної культури як іммігрант або біженець, процес акультурації суттєво буде відрізнятися. Крім того, ідея полягає в важливості прийнятності для іммігранта домінуючої культури [162].

Чотирикратні моделі

Чотирикратна модель – це модель, що виокремлює в стратегії акультурації два виміри. Перший стосується до збереження чи неприйняття меншин або власної культури (тобто «Чи варто підтримувати свою ідентичність?»). А другий вимір є домінуючим, тут ідеться про прийняття або відмову від власної групи чи

нової культури. («Підтримувати чи ні стосунки з панівним суспільством?») Це призводить до чотирьох стратегій акультурації [171].

Асиміляція – це процес, коли людина сприймає культурні норми панівної культури як основні норми для себе. Іноді це нав'язується державою.

Відокремлення – тут люди відкидають домінуючу культуру та зберігають власну.

Інтеграція – люди здатні приймати культурні особливості домінуючої культури, але при цьому не забувають свою культуру. Інтеграція веде до бікультуралізму.

Відчуження виникає, якщо люди цураються власної культури походження, але і не приймають домінуючу.

Вивчення цієї проблематики демонструє, що відповідні стратегії акультурації людей можуть відрізнятися залежно від сфери особистого та громадського життя. Як приклад, можна відкинути цінності та норми домінуючої культури приватного життя (відокремлення), але можна й адаптувати (тобто інтегрувати або асимілюватися) панівну культуру суспільного життя.

Провісники акультурації

Чотиристоронні моделі, що використовуються для того, щоб зрозуміти індивідуальне ставлення іммігрантів та використовуються для пояснення очікувань груп у широкому суспільстві, і методи адаптації груп. Для суспільства, яке сприяє гармонійній та однорідній культурі, асиміляція є основним типом акультурації. У мультикультурному суспільстві, де приймаються та цінуються різні культури, люди повинні застосовувати комплексний підхід до акультурації. У країнах, де культурне відчуження є популярним, люди часто приймають відчуження акультурації.

Протягом усього періоду змінювалося ставлення до акультурації, внаслідок чого масштаби стратегій акультурації також трансформувалися. Як приклад, американська історія політики базувалася насамперед на усталеній

етнічній ієрархії в очікуванні односторонньої асиміляції білих європейських іммігрантів. Концепція культурного плюралізму з'явилася з початку ХХ століття, але визнання та пропагування мультикультуралізму в Сполучених Штатах почалося лише у 1980-х роках. Наразі сепаратизм все ще трапляється в автономних релігійних громадах, таких як аміші та хаттеріти. Звична атмосфера також впливає на доступність, переваги та вибір різних стратегій акультурації. [173].

Вивчення життя мігрантів у 13 країнах дозволило зробити висновок, що досвід дискримінації був позитивно пов'язаний із популяризацією етнічної культури мігрантів. Отже, мігранти, які залишають власні культурні звичаї та цінності, частіше піддаються дискримінації, ніж мігранти, які відмовилися від своєї культури [138].

Багато людей відрізняються як ідеалами акультурації, так і стратегіями, обраними в різних сферах життя. Наприклад, для мігрантів часто легше і бажано сформувати ставлення приймаючого суспільства до політики та уряду, ніж розвивати нові погляди на релігію, принципи, цінності та звичаї.

Загальнометодологічний підхід до дослідження акультурації

Розглянемо загалом численні особливості культур, які впливають на міжетнічний контакт. Позначимо контактуючі культури як «Культура А» та «Культура В».

Культура А. Припустимо, це панівна / домінантна культурна група з особливими властивими їй установками. Які характеристики такої групи потребують уваги дослідника? Ці характеристики такі:

1. Мета. Для чого потрібен контакт; які його цілі? Зрозуміло, що феномени акультурації змінюватимуться залежно від мети контакту.

2. Тривалість. Як довго триває контакт, що для цього треба, чи відбувається взаємодія щоденно, щомісяця чи щороку?

3. Постійність контакту. Наскільки постійно проживають представники домінантної групи на одному місці, чи контакт – швидкоплинне явище?

4. Населення. Наскільки багато представників більшості проживає та наскільки вони керують ситуацією?

5. Політика. Яка політика щодо представників панівних груп?

6. Культурні особливості. Як культурні особливості місцевого /корінного населення впливають на групу, що адаптується?

Ці особливості не вичерпують увесь список, а є прикладами змінних, які можуть впливати на взаємини мігрантів і домінантного населення.

Культура В. Необхідний перелік особливостей культури В (непанівна група), що впливають на результати контакту. Розглянемо деякі змінні, які з боку мігрантів можуть впливати на перебіг міжкультурного контакту.

1. Ціль. Чи добровільний груповий контакт (наприклад, при імміграції), чи відбувається під примусом?

2. Розташування. Чи перебуває група на її традиційному місцезнаходженні з її землею та іншими доступними ресурсами, чи члени групи є переміщеними в нове місце, можливо, менш бажане довкілля (наприклад, табори біженців)?

3. Постійність контакту. Ці змінні є майже такими, як і в описі Культури А. Частково будуть специфічні відмінності: наскільки давно почався контакт, чи є тиск у процесі акультурації, чи є конфлікт або криза у стосунках між двома групами?

4. Кількість мігрантів. Збільшується чи зменшується їхня кількість?

5. Політика. Що робить група, щоб оптимізувати акультурацію? Чи пручається вона акультурації, чи прагне включення чи контролю (вибираючи найбільш прийнятну ступінь включення)?

6. Культурні особливості. Чи впливають певні особливості культури мігрантів на контакт?

Про всі ці змінні необхідно знати, оскільки вони впливають на результати, які ми виявляємо в процесі дослідження. Вони можуть призводити до артефактів. Відсутність обліку цих зовнішніх змінних під час інтерпретації результатів може призвести до помилкових висновків. І, звичайно ж, зовнішні змінні необхідно

враховувати при плануванні дизайну та формуванні вибірки дослідження. Розглянемо основні дослідницькі дизайни, що використовуються під час досліджень акультурації.

Акультурація – це процес, що триває протягом довгого періоду і який закінчується змінами в культурі. Що стосується процесу акультурації, то його можна спостерігати при використанні лонгitudного дизайну.

Культурні та індивідуальні зміни, можуть бути вивчені й оцінені, якщо протягом тривалого часу використовуються дані тих самих випробувань. Звичайно, це ідеальна модель, практично таке порівняння нереально для більшості параметрів крос-культурного дослідження. Натомість більш проста практика полягає в тому, що багато культурних рис береться з інших джерел (наприклад, раніше зроблені етнографічні записи) або частково реконструюється з усних самозвітів представників різних поколінь мігрантів.

Основна альтернатива лонгitudному дослідженню – крос-секційне (що охоплює різні прошарки мігрантів) дослідження, у якому використовують у якості незалежної змінної, певним чином пов'язану з часом: наприклад, тривалість проживання або кількість поколінь мігрантів. Наприклад, серед іммігрантів ті, хто перебував довше в оточенні домінантного населення, можуть мати більше контактів із ним, активніше входити в культуру і вносити певні зміни у власну культуру, ніж ті, хто перебуває протягом коротшого періоду (статистичний контроль у цих випадках зазвичай виконується за віком мігрантів та часом прибуття). За такого дизайну мігрантів класифікують за поколіннями: перше покоління мігрантів, друге покоління – їхні нащадки тощо. Основне припущення, що лежить в основі такого дизайну, полягає в тому, що акультурація – це лінійний процес, який протікає протягом тривалого часу.

За інших видів досліджень реалізуються інші методи вивчення акультурації. Наприклад, серед постійно проживаючого інокультурного населення (меншин) населення лонгitudи не проводять, тривалість проживання тут не зовсім змінна. В цьому випадку вік опитуваного може бути більш

відповідним маркером відмінностей в установках, так як молодші зазвичай більш схильні до впливу акультурації (тут мають значення, наприклад, навчання, телебачення та інше), ніж старші члени сімейства. Крім того, старші члени мають довшу хронологію інкультурації в їхньому початковому розвитку і, отже, можуть менш піддаватися змінам.

Таким чином, проводячи дослідження, ми повинні гарантувати, що його дизайн і способи вимірювань відповідають можливості вивчення феноменів акультурації, що розглядаються, замість того, щоб наслідувати більш точні, але не відповідним цілям дизайнів, які стандартні для інших видів досліджень.

Як ми тільки що бачили, акультурація включає зміни, які в ідеалі повинні оцінюватися з використанням лонгітюдних дизайнів, що є до експериментом. Однак акультурація може бути досліджена з використанням квазіекспериментальних дизайнів. Хоча більшість науковців зосереджується лише на вивченні акультурації однієї групи, наприклад, однієї групи іммігрантів, такий дизайн далекий від ідеалу. З дослідницьким дизайном, що включає одну групу іммігрантів, неможливо зрозуміти, чи вони відрізняються від місцевого населення або, скажімо, від населення країни. Таким чином, для отримання додаткової інформації деякі дослідники беруть вибірку з титульного населення (для порівняння двох груп між собою), а деякі також роблять вибірку в країні мігрантів (для порівняння трьох груп).

Раніше основна проблема вивчення акультурації полягала в дуже обмеженій можливості вибірки суспільств, у яких могли б бути вивчені групи, що перебувають у процесі акультурації. Більшість досліджень акультурації було проведено лише в кількох державах (наприклад, Австралія, Канада, США), тоді як більшість процесів акультурації мають місце в інших частинах світу, наприклад, у Китаї, Індії та в африканських, європейських і південноамериканських суспільствах.

Крім того, більшість досліджень проведено тільки в одній країні і часто тільки на одній групі, що акультурується в тому суспільстві. Важливо знати про

феномени акультурації не лише в одній групі та в одному суспільстві, адже, найімовірніше, ці дані не можуть бути поширені на етнічні групи поза суспільством, у якому ці вони були отримані. Проблеми, із якими стикаються такі порівняльні дослідження, добре відомі, і головна з них – нееквівалентність вибірок.

Отже, зміна компактного місця проживання кримськотатарської молоді та переїзд на материкову частину України спричинило зміни в соціальних, психологічних і культурних сферах, що призвело до процесу акультурації і трансформації етнічної ідентичності. Це є балансом двох культур в адаптації до панівної культури, тобто української. У цьому випадку акультурація допомогла кримськотатарському юнацтву пристосуватися до нового культурного середовища. Молодь є досить активною і дуже часто бере участь у культурних традиціях панівного етносу, але все ще зберігає власні етнічні цінності і традиції. Наслідки акультурації ми можемо спостерігати як в українській культурі, як панівній, так і в кримськотатарській культурі, що асимілюється. Кожен із народів ділиться своїми звичаями та традиціями, внаслідок чого відбувається обмін культурами.

2.3. Методичний інструментарій дослідження

Дослідження проводилося як дистанційно, так і очно у два етапи: етап пілотажного дослідження, спрямований на аналіз понять і тверджень, що покладені в основу обраного діагностичного інструментарію, та етап проведення основного дослідження – діагностика мультикультурних складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва. Така організація дослідження дозволила отримати максимально надійні результати, які б також виражали особливості їх динаміки. Для задоволення дослідницьких завдань було застосовано такі методики:

Анкета «Розвиток цілісної особистості в умовах сучасних змін (Додаток А).

Ця методика була розроблена представниками Київського національного університету імені Тараса Шевченка О. І. Власовою та В. С. Щербиною і спрямована на вивчення особистості в мультикультурному середовищі. Інтерпретувати дані анкети можна, спираючись на оригінальні методики «Шкала психологічного благополуччя Ріфф» та «Шкала екзистенції А. Лэнгле и К. Орглер».

Анкета складається з двох частин:

1. Перша частина містить 12 питань (з 1 по 12), які виявляють прихильність особи до певного укладу: традиційного, модерного або постмодерного.

2. Респонденту пропонується 12 питань, які містять по три варіанти відповіді, де необхідно оцінити міру згоди з певним твердженням за шкалою «так», «швидше так», «швидше ні», «ні».

3. Друга частина містить питання з 13-го по 41-е, що виявляють рівень суб'єктивного благополуччя і екзистенційної сповненості.

Обчислюється загальний бал суб'єктивного благополуччя шляхом додавання балів за шкалами (обчислюється загальна сума): позитивне ставлення; автономність; керування оточенням; особистісне зростання; цілі в житті; самоприйняття. Обчислюється загальний бал екзистенційної сповненості шляхом додавання балів за шкалами (обчислюється загальна сума): самодистанціювання, самотрансценденція, свобода, відповідальність.

Методика Ш. Шварца (Ціннісний опитувальник (ЦО) Шварца. / Тест цінності Шварца).

У нашій роботі до психодіагностичного інструментарію ми ввели опитувальник мотиваційних цінностей (адаптація І. Семків методики PVQ Ш. Шварца).

Під цінностями Шалом Шварц (Schwartz Shalom H.) мав на увазі «пізнані» потреби, що безпосередньо залежать від культури, середовища, менталітету конкретного суспільства. В основі опитувальника Шварца лежить теорія, згідно з якою всі цінності поділяються на соціальні та індивідуальні.

III. Шварц побудував теорію базових цінностей, які виявляються в усіх суспільствах (Schwartz, 1992). Ці цінності він визначив як позаситуативні, які розрізняються за своєю значущістю і є провідними в житті людини або групи. Базові цінності організовані в узгоджену основну систему, яка може допомогти пояснити індивідуальне ухвалення рішень, установки і поведінку.

Кожна цінність зумовлена однією або кількома універсальними потребами людського існування, зокрема:

- (1) потреби індивідів як біологічних організмів;
- (2) потреби координації соціальної взаємодії;
- (3) потреби, пов'язані з виживанням і добробутом соціальних груп.

Усі ці універсальні потреби певною мірою задовольняються при реалізації різних цінностей, кожна з яких пов'язана з певним мотиваційним комплексом (типом).

Пропонована методика неодноразово вдосконалювалася. Оскільки вивчення цінностей відбувалося в багатьох країнах, вона має концептуальну обґрунтованість і валідність. Методика дозволила виявити також значну схожість у проявах базових цінностей в різних країнах. Остання версія ціннісного опитувальника складається з 57 пунктів – по 3 на кожну цінність.

Ця методика виділяє десять типів цінностей:

1. Влада (Power) як соціальний статус і демонстрація престижу.
2. Досягнення (Achievement) як особистий успіх.
3. Гедонізм (Hedonism) як прагнення до задоволення і насолоди.
4. Стимуляція (Stimulation) як хвилювання і новизна.
5. Самостійність (Self-Direction) як самостійність у судженнях і вчинках.
6. Універсалізм (Universalism) як загальне благополуччя.

7. Доброта (Benevolence) як турбота про близьких людей, їхнє щастя і благополуччя.

8. Традиції (Tradition) як відповідальність за наявні звичаї, ідеї.

9. Конформність (Conformity) як недопущення дій і бажань, що суперечать соціальним очікуванням.

10. Безпека (Security) як безпека і стабільність.

Опитувальник складається з двох частин:

1. «Огляд цінностей». Вивчення нормативних ідеалів, особистісних цінностей на рівні переконань може бути дуже корисним для максимального впливу на загальну особистість, але завжди проявляється в реальній соціальній поведінці.

2. «Профіль особистості». Вона вивчає цінності на поведінковому рівні, тобто індивідуальні пріоритети часто проявляються в соціальній поведінці індивіда.

Методика вивчення батьківських установок (Parental Attitude Research Instrument - PARI).

Методика PARI (parental attitude research instrument) вивчає ставлення людей юнацького віку до різних аспектів сімейного життя. Ця методика створена американськими науковцями Е.С. Шефер і Р.К. Белл (адаптована Т. В. Нещерет).

Дослідники виокремили 23 особливості, що стосуються різних аспектів ставлення батьків до дитини і сімейного життя. До цього переліку входять ознаки, що відображають усвідомлення сімейної ролі, та ті, що демонструють батьківсько-дитячі стосунки.

Ставлення до ролі сім'ї

В опитувальнику їх описує вісім ознак 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19 та 23.

1. Обмежений інтерес жінок до сім'ї / турбота лише про сім'ю (3).
2. Відчуття самопожертви в ролі матері (5).
3. Сімейна суперечка (7).

4. Суперавторитет батьків (11).
5. Незадоволення роллю домогосподарки (13).
6. Чоловіча «байдужість», непричетність до сімейних проблем (17);
7. Домінування матері (19).
8. Залежність та незалежність матері (23).
9. Ставлення батьків до дітей.

Оптимальний емоційний контакт (складається з чотирьох складових 1, 14, 15, 21).

1. Словесний прояв, заохочення словесного висловлювання (1).
2. Партнерство (14).
3. Розвиток активності дитини (15).
4. Рівні стосунки батьків та дитини (21).

Емоційна відстань до дитини занадто велика (складається з 3 складових , опитувальних номерів 8, 9 та 16):

1. Гіперчутливість, запалення (8).
2. Суворість, надмірна строгість (9).
3. Уникання контакту з дітьми (16).

Надмірна концентрація уваги на дітях (складається з 8 складових 2, 4, 6, 10, 12, 18, 20, 22):

1. Надмірна увага, встановлення залежностей (2).
2. Подолання опору, придушення волі (4).
3. Забезпечення безпеки, страх порушення (6).
4. Виключення несімейних впливів (10).
5. Придушення атаки (12).
6. Придушення лібідо (18).
7. Надмірне втручання у світ дитини (20).
8. Бажання сприяти зростанню дітей (20).

У сім'ї можна виділити деякі аспекти стосунків.

1. Організація домашнього та сімейного життя (шкали 3, 13, 19 та 23 за методикою).
2. Подружні стосунки, пов'язані зі створенням середовища для особистісного зростання, моральною та емоційною підтримкою, дозвіллям для себе та свого партнера (шкала 17 за методикою).
3. Освітні, стосунки, що гарантують розвиток дитини (за шкалами 5 та 11 методики).

Опитувальник «Рольові очікування та домагання в шлюбі» Волкової А. Н.

Методика, розроблена А. Н. Волковою, передбачає практичну роботу окремо як для пар, так і для молодих дівчат та хлопців. Ця методика дозволяє виявити та проаналізувати уявлення про сімейні цінності і рольові установки молоді.

Методика призначена для визначення таких характеристик та особливостей сімейного життя:

1. Уявлення про важливість сексуальних стосунків у сімейному житті, особистісну спільність пар, відповідальність батьків, професійні інтереси кожного з подружжя, моральну та емоційну підтримку й зовнішню привабливість партнерів. Такі складники в сукупності є шкалою сімейних цінностей, яка демонструє основні функції сім'ї.

2. Ця методика допомагає визначити те, як уявляють чоловік і дружина розподіл сімейних функцій та поєднання рольових очікувань і масштабу очікувань та домагань.

Сімейний атом

Тест «Сімейна соціограма» дозволяє визначити стосунки в сімейній системі. Ця методика дозволяє діагностувати некоректний вплив членів сім'ї

один на одного, проблеми у взаємостосунках та у встановлення особистісних кордонів.

Досліджуваному пропонується намалювати на першому малюнку реально існуючу сім'ю, а на другому – уявну, бажану сім'ю.

Щоб забезпечити чітке розуміння методологічного аналізу, визначаються такі критерії та відповідно оцінюються результати тестування:

- 1) кількість людей, які потрапили у коло;
- 2) розмір кола;
- 3) розташування кіл один відносно одного;
- 4) відстань між ними.

Таким чином, описувана методика дозволяє визначити системно-сімейні стосунки та зробити певні висновки.

Однак вищезгадані методики через невідповідність завданням нашого дослідження не задовольняють нас у конкретному дослідницькому випадку. Саме тому створено власний діагностичний інструментарій, який представлено у наступному підрозділі дисертаційної роботи.

Авторський опитувальник «Шкали мультикультурної ідентифікації»

Культурна система визначає зміст і форму процесу соціалізації в конкретному суспільстві. Це включає окремі типи, набори ролей та рольові дистанції. Типи соціальних акторів та атрибути їх взаємодій формуються в рамках системи культури. Залежно від власних парадигмальних установок дослідники розглядають культурний уклад або як один зі складників суспільного життя, що змінюється в процесі цивілізаційних змін, або як фундаментальний чинник цих змін, його рушійну силу. З погляду наявності культурних укладів розрізняють моноукладні суспільства, у яких відтворюється лише один тип культурного укладу, та багатоукладні суспільства, у яких відтворюються всі три типи культурних укладів. Багатоукладні суспільства можуть тяжіти до

централізації та ієрархізації відносин між культурними укладами, а можуть мати відцентрові тенденції та рядопокладеність культурних укладів.

Культурний уклад – поняття, що характеризує історично сталі стійкі типові риси порядку побудови та змістової наповненості нормативно-ціннісних конструктів, які притаманні соціальним групам та індивідам і виражені в матеріальних, ідеальних організаційних та символічних компонентах їхнього індивідуального та групового життя в умовах конкретного суспільства. Культурний уклад є конкретним історичним явищем, притаманним людській спільноті і характеризується принципами побудови, способами обміну діяльністю, матеріальною (технологічною) основою, типом цінностей і норм, соціально-історичною та просторово-часовою визначеністю.

Традиційний культурний уклад характеризується виокремленою системою ціннісних уявлень, які концептуалізовані у вигляді міфологічних конструктів, що містять у собі абстрактно-особистісну детермінованість, а також наявністю централізованих систем нормотворчості. Соціальний актор формується в системі морально-етичного напруження між тим, як він повинен жити і як він живе відповідно до абстрактних уявлень про добро і зло, соціальне буття рефлексується як предмет утвердження власної благочесності. Саме під цим виміром формуються та здійснюються практично усі форми соціальної поведінки в рамках соціальних інститутів. Соціальний актор «відтворює справедливий стан речей відповідно до істини» [101].

Модерновий культурний уклад характеризується опосередкованою колективністю, розподіленою системою концептуалізації ціннісних конструктів, що мають групову детермінованість, наявністю мультицентралізованої нормотворчості. Соціальний актор формується в контексті конструктивістського відношення до реальності – його ціннісні орієнтації є суто прагматичним. Соціальний актор «змінює навколишній світ відповідно до спільних потреб людства» [100].

Постмодерновий характеризується мережевою формою колективної комунікативної ціннісної творчості та саморегулятивним характером нормативного регулювання. Соціальний актор формується в контексті комунікативних процесів, він є завжди референтом реальності з погляду реалізації індивідуального буття окремої людини. Соціальний актор «підключається» до процесів соціальної взаємодії, займаючи суто рефлексивну позицію.

Культурні уклади визначають зміст і форми процесів соціалізації у конкретному суспільстві, що включає типи особистостей, рольові набори, рольові дистанції. У рамках культурних укладів формуються типи соціальних акторів та атрибути їхньої взаємодії. Залежно від власних парадигмальних установок дослідники розглядають культурний уклад або як один зі складників суспільного життя, що змінюється в процесі цивілізаційних змін, або як фундаментальний чинник цих змін, його рушійну силу[99].

Культура сучасного українського суспільства з цього погляду є багатоукладною та характеризується відсутністю ієрархічних відносин між укладами, їхньою рядопокладеністю. Тому норми і цінності, характерні для різних культурних укладів, співіснують поруч, утворюють симбіози або породжують суперечності у процесах соціалізації особистості. Наявність культурної багатоукладності є характерною рисою середовища соціалізації в сучасній Україні. Це визначає необхідність дослідження типів становлення цілісної особистості саме крізь призму багатоукладності. Тому необхідно на основі потрактування цінностей в межах того або іншого культурного укладу здійснити виділення відповідних типових рис цілісності, дослідження їх взаємодії між собою (див. табл. 1).

Таблиця 2.2.

**Відмінності уявлень про складові суспільства відповідно до
домінантного типу культурного укладу, у якому вони соціалізуються**

/п	Культурні уклади	Базовий образ суспільства та соціальної структури	Соціально- психологічні ціннісні уявлення соціальних акторів	Норматив ні уявлення соціальни х акторів	Уявлення щодо соціальної структури
1	Традиційн ий	Храм – спільнота людей, об’єднаних єдиними цінностями та вірою	Світ замкнений Основні цінності – статичний порядок, що походить від позалюдської інстанції	Норма – те, що відповіда є ідеалу справедл ивості та добра	Соціальна структура – продовженн я природного місця людини у світі та дотримання історичних традицій
2	Індустріал ьний	Виробничий конгломерат – спільнота	Світ недосконалий і не відповідає потребам людини. Основні цінності – раціональний	Норма – те, що відповіда є потребам людини	Соціальна структура – умова реалізації здібностей та можливосте

			людиномірний порядок групового конструювання		й у суспільстві
3	Постіндустриальний	Мережевий простір потоків комунікацій між окремими особистостями	Світ відкритий і безмежно мінливий. Основні цінності – мінливість, необов'язковість вільний безвідповідальний доступ	Норма – те, що залежить від конкретної ситуації відносин між людьми	Соціальна структура – нестійка потоків мережа контактів між людьми, що постійно змінюється

Основа розробленої методики. Сконструйований опитувальник ґрунтується на основі припущення про те, що люди мають відмінні стилі сприймання навколишньої дійсності та реагування на неї, які, у свою чергу, створюють основу різних культурних укладів. Проведення мультикультурної ідентифікації та визначення типового культурного укладу для представників певного етносу дає змогу більш предметно розуміти їхні характеристики ментальності та інші психологічні особливості. Головним завданням пропонованої роботи є створення психодіагностичної методики для визначення належності представників різних етносів до того чи іншого культурного укладу (проведення мультикультурної ідентифікації).

Інструкція до опитувальника:

Люди мають відмінні стилі сприймання навколишньої дійсності та по-різному реагують на неї. Користуючись шкалою від 1 до 5, де 1 – зовсім не

погоджуюся, а 5 – повністю погоджуюся, оцініть, наскільки для вас прийнятні нижчезазначені твердження.

Традиційний, Модерний. 1. У мене багато спільного з іншими представниками (народу такого-то)

Традиційний. 2. Відчуваю сильний зв'язок з іншими представниками свого етносу

Модерний, Постмодерний. 3. Мені важко налагодити надійні зв'язки (контакти) з іншими представниками свого етносу.

Постмодерний. 4. Не відчуваю себе пов'язаним з іншими представниками свого етносу.

Традиційний. 5. Часто думаю про те, що я (представник певного етносу)

Постмодерний. 6. Моя етнічна належність до ... (кримських татарин / українців) немає нічого спільного з тим, ким я себе відчуваю (вважаю).

Традиційний, Модерний. 7. Загалом бути ... (кримським татариним/ українцем) – важливий складник того, ким я є.

Постмодерний. 8. Правду кажучи, про те, що я ... (представник певного етносу), я майже не задумуюся.

Традиційний, Модерний. 9. Загалом я задоволений тим, що я... (представник певного етносу)

Традиційний, Модерний. 10. Часто шкодую, що я ... (представник певного етносу)

Постмодерний. 11. Не почуваюся добре через те, що я ... (представник певного етносу)

Модерний. 12. Загалом почуваюся добре, коли думаю про себе як про... (представник певного етносу)

Традиційний. 13. Наше життя не залежить від нас. Воно підпорядковується іншим силам.

Постмодерний. 14. Ми повинні отримувати задоволення від кожного прожитого дня.

Традиційний. 15. Я буду робити так, як робили мої предки.

Модерний. 16. У житті потрібно прагнути розвиватися.

Постмодерний. 17. Мені байдуже, як мене оцінять, якщо я роблю роботу, яка мені подобається.

Модерний. 18. Основа суспільства – це договір між окремими людьми

Модерний. 19. Всі традиції повинні бути раціонально обґрунтовані.

Постмодерний. 20. Як робити так, як мені зручно, навіть якщо це не задовольняє потреби суспільства.

Традиційний. 21. Тільки разом ми можемо зберегти свою культуру.

Модерний. 22. Для того, щоб існувало суспільство, треба вміти домовлятися.

Традиційний. 23. Не бачу свого існування без свого етносу.

Постмодерний. 24. Мені все одно, що думають інші люди.

Традиційний. 25. Я ототожнюю себе з представниками свого народу.

Модерний, Постмодерний. 26. Саморозвиток – це основа нашого життя.

Ключі: За кожну відповідь, що збігається з ключем, ставиться бал, відповідь – бал (див. табл. 2).

Таблиця 2.3.

Підрахунок результатів

Традиційний уклад	1, 2, 5, 7, 9, 10, 13, 15, 21, 23, 25
Модерний уклад	1, 3, 7, 9, 10, 12, 16, 18, 19, 22, 26
Постмодерний уклад	3, 4, 6, 8, 11, 14, 17, 20, 24, 26

Шкали:

1. Ідентифікація з традиційним укладом
2. Ідентифікація з модерним укладом
3. Ідентифікація з постмодерним укладом

Надійність тесту – це стійкість або узгодженість результатів тесту, які отримуються при повторному його застосуванні на тій же вибірці в різні моменти часу. Тобто це критерій дозволяє говорити про те, чи можна довіряти результатам запропонованого тесту і чи дійсно він вимірює те явище, для якого він був розроблений.

Існує багато типів надійності тесту, але для нашої роботи ми обрали коефіцієнт надійності альфа Кронбаха (Cronbach's Alpha), який дозволяє перевірити міру внутрішньої узгодженості тесту, тобто те, чи досліджується обране явище кожним із питань. Для обчислення цього коефіцієнту була використана програма SPSS.

Перевірка надійності. Отже, першопочатково тест складався з 26 питань, при цьому альфа Кронбаха дорівнював 0,684 (сумнівна надійність внутрішньої узгодженості) (див. табл. 3).

Таблиця 2.4.

Перевірка надійності

Статистика надійності

Альфа Кронбаха	Кількість пунктів
,684	26

Загальна статистика за елементами

Порядковий номер питання	Середнє значення за шкалою, якщо пункт видалено	Варіативність шкали, якщо пункт видалено	Відкоригований пункт – сумарна кореляція	Альфа Кронбаха, якщо пункт видалено
1	49,05	74,123	,216	,676

Статистика надійності

Альфа Кронбаха		Кількі сть пунктів		
2	48,19	75,978	,245	,676
3	49,05	74,148	,210	,677
4	48,65	73,404	,297	,670
5	48,47	73,777	,293	,671
6	48,15	76,803	,191	,679
7	49,05	75,573	,130	,682
8	48,46	74,351	,280	,672
9	49,48	75,703	,145	,681
10	48,77	74,707	,176	,679
11	49,44	75,525	,209	,677
12	49,43	74,523	,228	,675
13	48,01	78,587	,000	,684
14	49,17	75,795	,110	,684
15	48,16	76,111	,239	,677
16	48,74	76,344	,086	,685
17	48,72	75,231	,197	,677
'18	48,86	71,944	,363	,665
19	48,68	69,996	,531	,653
20	48,11	76,950	,207	,679
21	48,80	73,860	,263	,673
22	48,01	78,587	- ,196	,684
23	48,84	73,111	-,295	,670

Статистика надійності

Альфа Кронбаха	Кількі сть пунктів			
24	49,06	77,559	-,020	,689
25	48,53	76,302	-,112	,683
26	48,54	74,701	-,260	,674

Для підвищення показника внутрішньої узгодженості, базуючись на показниках колонки «Відкоригований пункт – сумарна кореляція», з опитувальника були вилучені запитання, які мали від’ємні показники (5 питань):

22. Для того, щоб існувало суспільство, треба вміти домовлятися.

23. Не бачу свого існування без свого етносу.

24. Мені все одно, що думають інші люди.

25. Я ототожнюю себе з представниками свого народу.

26. Саморозвиток – це основа нашого життя.

Після проведених маніпуляцій альфа Кронбаха зріс до 0,720, що свідчить про прийнятну статистичну надійність внутрішньої узгодженості (див. табл. 4). Тобто можна сказати, що ті 5 питань, які ми вилучили, були ненадійними та неузгодженими.

Таблиця 2.5.

Повторна перевірка надійності

Статистика надійності

Альфа Кронбаха	Кількі сть пунктів
,720	21

Загальна статистика за елементами

Статистика надійності

Альфа Кронбаха		Кількість пунктів		
Порядковий номер питання	Середнє значення за шкалою, якщо пункт видалено	Варіативність шкали, якщо пункт видалено	Відкоригований пункт – сумарна кореляція	Альфа Кронбаха, якщо пункт видалено
1	36,70	60,261	,241	,713
2	35,84	62,111	,274	,713
3	36,70	60,711	,206	,716
4	36,31	60,466	,260	,712
5	36,12	60,060	,315	,708
6	35,80	63,235	,174	,717
7	36,11	60,050	,351	,706
8	37,14	62,194	,136	,720
9	36,42	62,272	,101	,724
10	37,10	62,390	,167	,717
11	37,09	59,830	,319	,708
12	35,81	62,478	,239	,714
13	36,40	61,617	,158	,719
14	36,37	62,086	,161	,718
15	36,52	59,003	,338	,706
16	36,33	57,150	,513	,693
17	35,77	63,707	,135	,719

Статистика надійності

Альфа Кронбаха		Кількість пунктів		
18	36,46	59,451	,335	,706
19	36,49	59,878	,283	,710
20	36,19	61,978	,162	,718
21	36,20	60,735	,299	,710

Валідність тесту. Валідність методики – це концепція, яка показує, що вимірює тест і наскільки добре він працює. Валідність є складною системою, що, з одного боку, містить інформацію про те, чи придатна методика для вимірювання створеного, а з іншого боку, – інформацію про її ефективність і практичність використання.

Тест називається валідним, якщо він вимірює те, для вимірювання чого призначений. У ході дослідження ми використовували конкурентну валідність. Конкурентна (поточна) валідність – це ступінь кореляції балів, що валідизується з іншими змінними, виміряними одночасно з проведенням основного тесту.

У межах пропонованого дослідження ми порівняли нашу методику з методикою «Тривимірна оцінка сили групової ідентифікації» Дж. Кемерона [162]. Це дало можливість зробити висновок про те, що обидві методики вимірюють одне й те ж саме явище. Важливо, що коефіцієнт валідності виявився помірним, адже якщо б він був високим, це говорило б про те, що наша методика повністю дублює вже наявну, і тоді сенсу в її конструюванні немає.

Таблиця 2.6.

**Перевірка валідності. Таблиця кореляцій основних характеристик
порівнюваних методик.**

Основні характеристик и авторської методики Дж. Кемерона	Показники кореляції	Основні характеристики авторської методики			
		схильність до ризику 1	схильність до ризику 2	шкала брехні 1	шкала брехні 2
схильність до ризиків 1	Кореляція Пірсона		,433*		
	Sig. (2-tailed)		,017		
	N		81		
схильність до ризиків 2	Pearson Correlation	,433*			
	Sig. (2-tailed)	,017			
	N	81			
шкала брехні 1	Pearson Correlation				,438*
	Sig. (2-tailed)				,000
	N				81
шкала брехні 2	Pearson Correlation			,438*	
	Sig. (2-tailed)			,000	
	N			81	

*. Кореляція є значущою на рівні 0,05 (двостороння).**. Кореляція є значущою на рівні 0,01 (двостороння).

Отже, як видно з таблиці, кореляція є помірною.

Інтерпретація результатів. Результати діагностики мультикультурної ідентифікації представників певного етносу дає змогу визначити панівний для них уклад (домінантну шкалу, що характеризується особливим набором цінностей та смисложиттєвих орієнтацій) за такими шкалами:

1. Ідентифікація з традиційним укладом. Відповідно до традиційного способу життя цінності розглядаються незалежно від людей та суспільства і даються зовнішніми силами (Богом, природою). Це життєвий обов'язок, із яким людина може зіткнутися в реальному житті.

У традиційних суспільствах соціальні інститути так чи інакше підпорядковуються відносинам між поколіннями. Тобто люди похилого віку мають більше матеріальних ресурсів, можливостей організаційного впливу на молоде покоління та культурного контролю за ним.

2. Ідентифікація з модерним укладом. Модерновий культурний спосіб життя характеризується соціальною взаємодією через діяльність, зокрема спільною діяльністю, спрямованою на зміну умов життя, раціональне продукування загальнолюдських структур цінностей та створення спільних правил. Тут суспільство розуміється як єдина ситуація спільної діяльності, а також як необхідний інструмент, який люди самі розробляють у зв'язку із задоволенням власних потреб та реалізацією своїх суттєвих характеристик.

3. Ідентифікація з постмодерним укладом. Постмодерна культурна структура формується на основі соціальної взаємодії та на основі відкритої комунікації (створення спільного ситуативного простору) у вигляді мережі, відсутності інституціоналізованої системи регулювання цінностей та символічної само ідентифікації, характеризується персоналізованою спільнотою самореференцій. Культура і суспільство розуміються як умови міжособистісного спілкування в системі, метою якого є самореалізація індивідів. Постмодерністське тлумачення передбачає розуміння цінностей як інструменту гри з метою отримання задоволення від взаємодії у різних сферах життя. У цьому

випадку вони відносні, контекстуальні, орієнтовані на стан індивіда і процеси комунікації.

Проте інтерпретація результатів передбачає наявність спеціалізованих знань у галузі психології розвитку та етнокультурної психології. Тому запропоновану методику краще використовувати психологам, але можливе і використання неспеціалістами за умови попередньої підготовки.

2.4. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Для аналізу емпіричних даних та отримання значущих показників у досліджуваній сфері було проведено перевірку нормальності розподілу отриманих показників вибірки, яка показала, що нормальність розподілу даних масиву відповідей досліджуваних є доведеною за показником нормальності розподілу вибірки. Отриманий результат дає змогу вважати емпіричні дані придатними для подальшого розгляду, статистичного аналізу та інтерпретації. Для порівняння груп за типом культурного укладу, порівняння цінностей за етнічною належністю та порівняння груп за статевою приналежністю ми використовували таблиці сполученості та статистичний критерій Фі-V Крамера, який використовується для номінальних даних. V Крамера – це міра зв'язку, заснована на статистиці хі-квадрат. Для пошуку спільних та відмінних рис, що впливають на формування певного типу культурного укладу, у представників двох етносів (кримських татар та українців) було застосовано логістичну регресію. Це різновид множинної регресії, загальне призначення якої полягає в аналізі зв'язку між декількома незалежними змінними (так званими регресорами або предикторами) і залежною змінною.

Для емпіричного вивчення мультикультурних складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського етносів, ми дослідили і проаналізували отримані в ході дослідження дані за такими аспектами:

1. Порівняння типів культурного укладу у представників двох етносів (ДОДАТОК В).

2. Порівняння цінностей у представників двох етносів (ДОДАТОК Г).
3. Порівняння цінностей у представників двох статей (ДОДАТОК Г).
4. Регресійний аналіз (ДОДАТОК Д) .

Сучасне українське суспільство є багатоукладним: сьогодні люди живуть у межах більш ніж одного соціального порядку, у своїх вчинках керуються більш ніж однією системою норм та цінностей. У суспільствах виникла ситуація, коли функціонують кілька самостійних і цілісних ціннісно-нормативних систем, які концептуалізуються в різних, часто суперечливих образах суспільства. Перебуваючи об'єктивно в одному суспільному цілому, люди по-різному його розуміють і, виходячи з цього, їхня поведінка змінюється. Одні й ті самі ситуації інтерпретуються по-різному, що породжує множинність оцінок і практичних дій, які суперечать одна одній.

У кожному суспільстві, у кожному етносі присутні риси, притаманні різним культурним укладам, проте різною мірою виражені та по-різному проявляються. Суспільства, у яких домінує нормативно-ціннісна система, властива одному укладу, можна назвати моноукладними, ті, що містять різні ціннісні системи – багатоукладними. У нашому дослідженні ми розглядаємо багатоукладне українське суспільство.

Щоб порівняти розподіл типів культурного укладу та цінності у представників етносів та статей, було застосовано таблиці сполученості та статистичний критерій Фі-V Крамера, оскільки дані, що аналізувалися, – категоріальні.

Порівняння типів культурного укладу у представників двох етносів

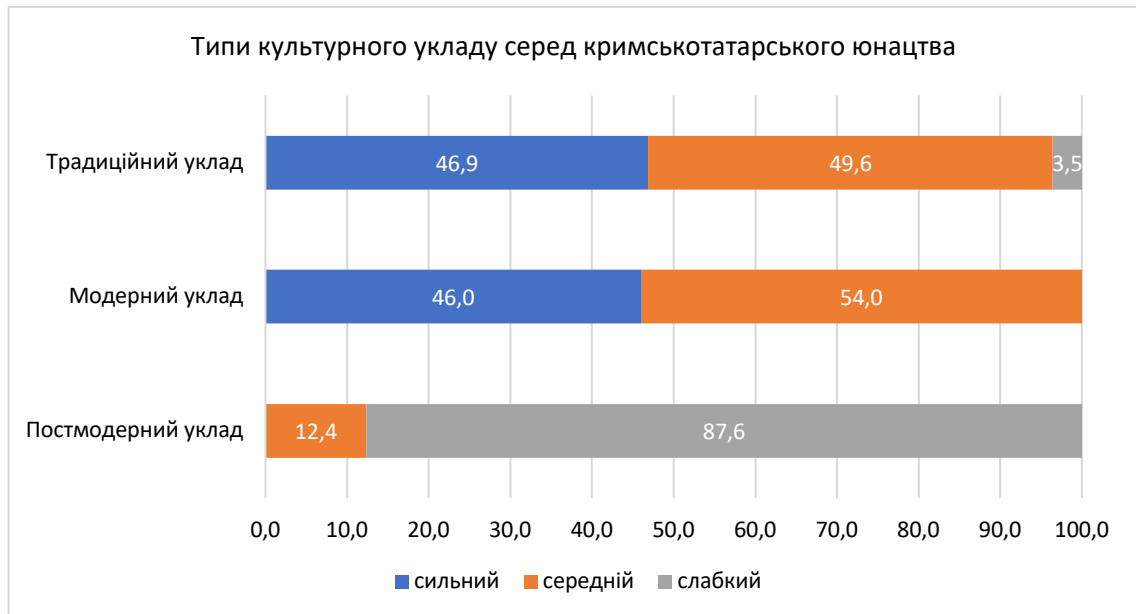

Рис. 2.2. Типи культурного укладу серед кримськотатарського юнацтва

У кримськотатарського юнацтва два провідні типи культурного укладу – традиційний та модерний. Обидва уклади сильно виражені майже у половини опитаних. Відповідно до традиційного способу життя, цінності розглядаються незалежно від людей і суспільства, а контролюються зовнішніми силами. Так, для кримських татар – це релігія Іслам. Все, що відбувається, підвладне тільки Аллаху, а всі люди мають жити за правилами шариату. Це життєвий обов’язок, із яким людина може зіткнутися в реальному житті. Дуже важливу роль відіграє старше покоління. Молодше покоління поважає старше покоління. У свою чергу, люди похилого віку мають більше матеріальних ресурсів, організаційного впливу та культурного контролю над молодим поколінням.

За нашим дослідженням, дуже великий відсоток у кримськотатарського юнацтва також припадає на модерний культурний уклад. Індустріалізація та колективізація за радянського періоду значно похитнула основи традиційного культурного укладу та дала підстави для розвитку модерного культурного укладу. Модерний культурний спосіб життя характеризується соціальною

взаємодією через діяльність, зокрема спільною діяльністю, спрямованою на зміну умов життя, раціональне продукування загальнолюдських структур цінностей та створення спільних правил. Тут суспільство розуміється як єдина ситуація спільної діяльності, а також як необхідний інструмент, який люди самі розробляють у зв'язку із задоволенням власних потреб та реалізацією своїх суттєвих характеристик.

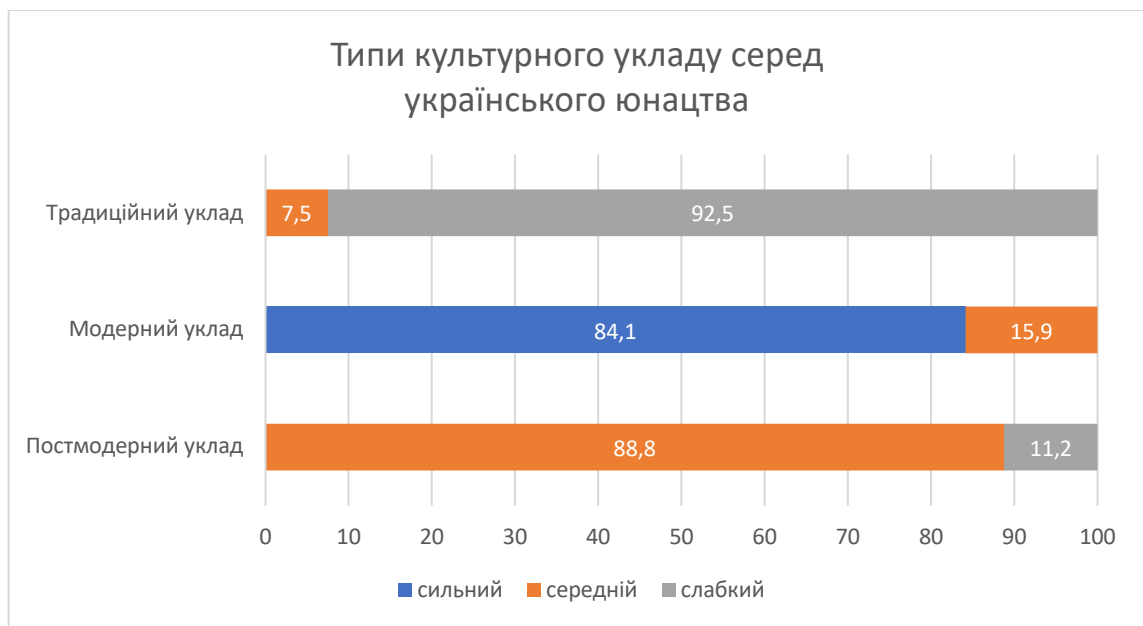

Рис. 2.3. Типи культурного укладу серед українського юнацтва

В українського юнацтва один провідний тип культурного укладу— модерний. Він виражений на сильному рівні у більшості (84%) опитаних. Традиційний культурний уклад виражений мінімально – у більшості опитаних він перебуває на слабкому рівні. Характерною основною цінністю для індустріального уклад є матеріальна забезпеченість громадянина, що передбачає вільну, незалежну особистість, здатну самостійно забезпечити своє життя.

Згідно з описовою статистикою ми виявили значні відмінності у типах культурних укладів українського та кримськотатарського юнацтва, проте для упевненості у результатах було проведено порівняння даних двох вибірок за допомогою критерія Фі-В Крамера.

Таблиця 2.7.

Порівняння двох вибірок за культурними укладами

		Кримськотатарське юнацтво	Українське юнацтво	Рівень статистичної значущості
Традиційний уклад	Сильний	<i>46,9%*</i>	<i>0,0%</i>	0,000
	Середній	<i>49,6%</i>	<i>3,7%</i>	
	Слабкий	<i>3,5%</i>	<i>96,3%</i>	
Модерний уклад	Сильний	<i>46,0%</i>	<i>84,1%</i>	0,000
	Середній	<i>54,0%</i>	<i>15,9%</i>	
	Слабкий	<i>0,0%</i>	<i>0,0%</i>	
Постмодерний уклад	Сильний	<i>0,0%</i>	<i>0,0%</i>	0,000
	Середній	<i>12,4%</i>	<i>88,8%</i>	
	Слабкий	<i>87,6%</i>	<i>11,2%</i>	

* - курсивом виділені дані, що мають відмінності на статистично значущому рівні

Порівнюючи типи культурних укладів між представниками двох етносів, виявили відмінності на статистично значущому рівні ($p=0,000$) для всіх трьох типів культурного укладу. Тобто вираженість певного культурного укладу залежить від етнічного статусу опитаного. У представників кримськотатарського етносу більш вираженим є традиційний уклад, тоді як в українців переважають модерний та постмодерний культурні уклади.

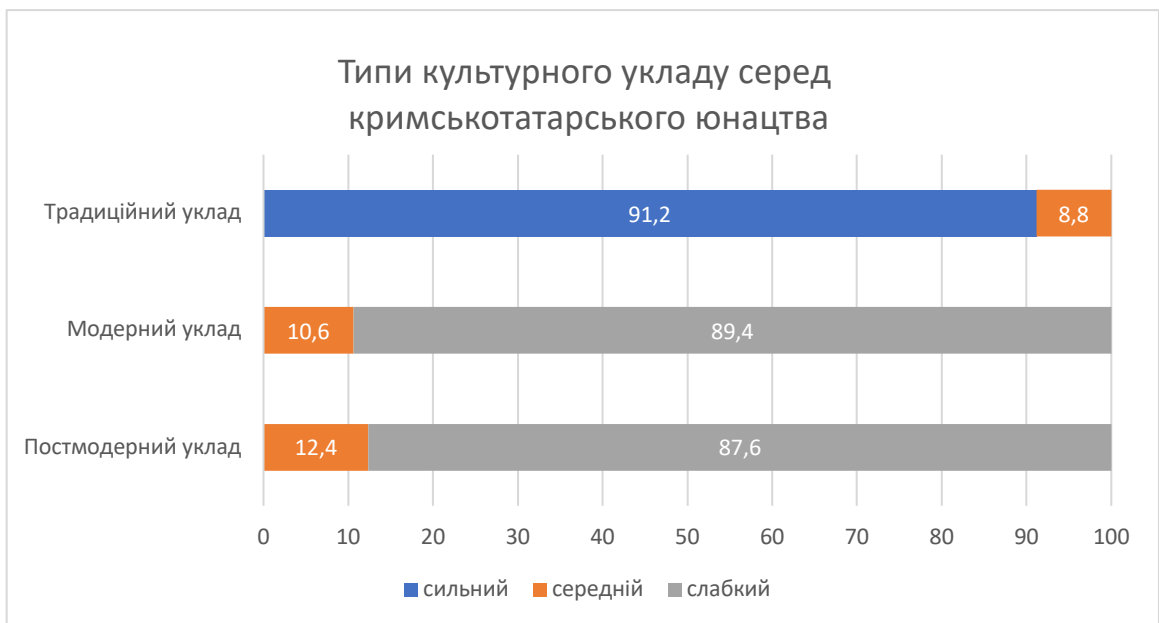

Рис. 2. 4. Типи культурного укладу серед кримськотатарського юнацтва

У кримськотатарського юнацтва беззаперечно переважає традиційний культурний уклад, він виражений на сильному рівні у більшості (91%) опитаних. Модерний та постмодерний виражені переважно на слабкому рівні.

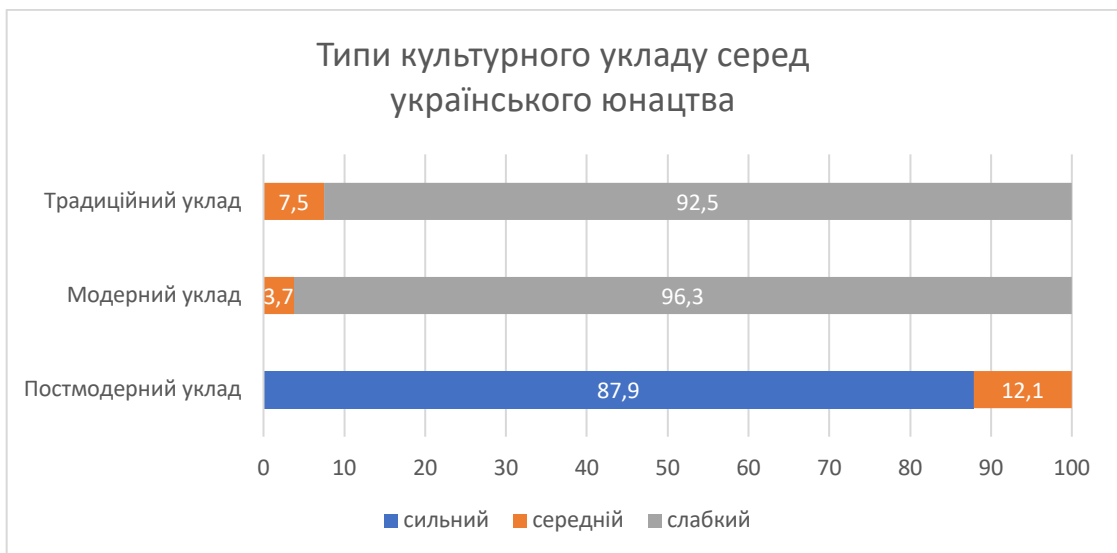

Рис. 2. 5. Типи культурного укладу серед українського юнацтва

В українського юнацтва один провідний тип культурного укладу – постмодерний. Він виражений на сильному рівні у більшості (88%) опитаних. Традиційний та модерний виражені переважно на слабкому рівні.

Таблиця 2.8.

Порівняння двох вибірок за культурними укладами

		Кримськотатарське юнацтво	Українське юнацтво	Рівень статистичної значущості
Традиційний уклад	Сильний	<i>91,2%*</i>	<i>0,0%</i>	0,000
	Середній	<i>8,8%</i>	<i>7,5%</i>	
	Слабкий	<i>0,0%</i>	<i>92,5%</i>	
Модерний уклад	Сильний	<i>0,0%</i>	<i>0,0%</i>	0,049
	Середній	<i>10,6%</i>	<i>3,7%</i>	
	Слабкий	<i>89,4%</i>	<i>96,%</i>	
Постмодерний уклад	Сильний	<i>0,0%</i>	<i>87,9%</i>	0,000
	Середній	<i>12,4%</i>	<i>12,1%</i>	
	Слабкий	<i>87,6%</i>	<i>0,0%</i>	

* - курсивом виділені дані, що мають відмінності на статистично значущому рівні

Порівнюючи типи культурних укладів між представниками двох етносів, визначили відмінності на статистично значущому рівні ($p=0,000$) для всіх трьох типів культурного укладу. Тобто вираженість певного культурного укладу залежить від етнічного статусу опитаного. У представників кримськотатарського етносу більш вираженим є традиційний уклад, тоді як у представників українського етносу більш вираженим є постмодерний культурний уклад.

Для традиційного укладу характерною є самобутня система вираження цінностей, що виражається як особливий елемент культури у формі міфологічних конструктів, які включають суб'єктивно-детерміновані структури соціальної взаємодії в абстрактних індивідуальних і колективних формах. Суспільство розуміється як самоіснуюча, вічна, особлива реальність, де стосунки між людьми створені зовнішніми силами. Дуже важливу роль відіграє єдність. Можна сказати, що сенс життя і є частиною цієї єдності. Навіть лозунг кримських татар «Бірлікте кувет» (що означає «Сила в єдності») говорить про те, що єдність

є основою збереження етносу. Тут мається на увазі єдність як сім'ї, так і єдність етносу загалом. А Крим – об'єднувальний фактор, тобто земля, яка об'єднує. Якщо звернутися до єдності сім'ї, то тут передбачається співіснування молодой сім'ї з батьківською, що на певному етапі життя є доволі проблематичним. Але норми, цінності та соціальні інститути тут розуміються як категоричні імперативи – зовні встановлені і незмінні, що існують поза контекстом будь-якої взаємодії, і визначають місце людини у світі вимог. Ставлення до них не передбачає критики, а безумовне задоволення від індивіда. Саме це допомогло кримськотатарському народу самозберегтися в депортації. Ідея Криму, традицій та обрядів, яка прославлялася старшим поколінням як самоціль та була непідвладна критиці, допомогла повернутися в рідний Крим та продовжувати життя там.

Як вже зазначалося, для українського юнацтва більшою мірою притаманний постмодерний культурний уклад. На сучасному етапі розвитку українського суспільства благополуччя сім'ї та її членів більше не є головним компонентом життєвого успіху. У зв'язку з цим трансформація сімейних цінностей виявляється насамперед у небажанні створювати сім'ю, що закономірно розцінюється як пряме неприйняття цінності. Трансформація не ототожнюється з руйнуванням, проте початок сумніву у значущості цінностей вже покладено і колективістський складник сім'ї починає зникати. Виникає нова форма стосунків, так зване «з'їхатись», тобто почали разом жити без укладання шлюбу. Система сім'єцентризму з орієнтацією на цінності обов'язку, сімейну відповідальність, народження та виховання дітей, турботу про батьків, домінування авторитету батьків поступається системі егоцентризму, що базується на цінностях індивідуалізму, незалежності, особистих досягнень, посиленні відчуття самодостатнього Я. Хоча сім'я як соціальний інститут існує, її сутність принципово змінюється. Відбувається формування інших смислів ціннісного підґрунтя функціонування сім'ї, у яких пріоритетом наділяються інтереси індивіда, а не групи. Представники постмодерного укладу більше

налаштовані на побудову перспектив майбутнього, головним у якому є комфорт, гедоністичні орієнтації та позитивне ставлення, тоді як представники традиційного культурного укладу більше зосереджені на контролі ситуації, наявності влади, ресурсів та збереженні традицій і традиційних цінностей.

Порівняння цінностей у представників двох етносів

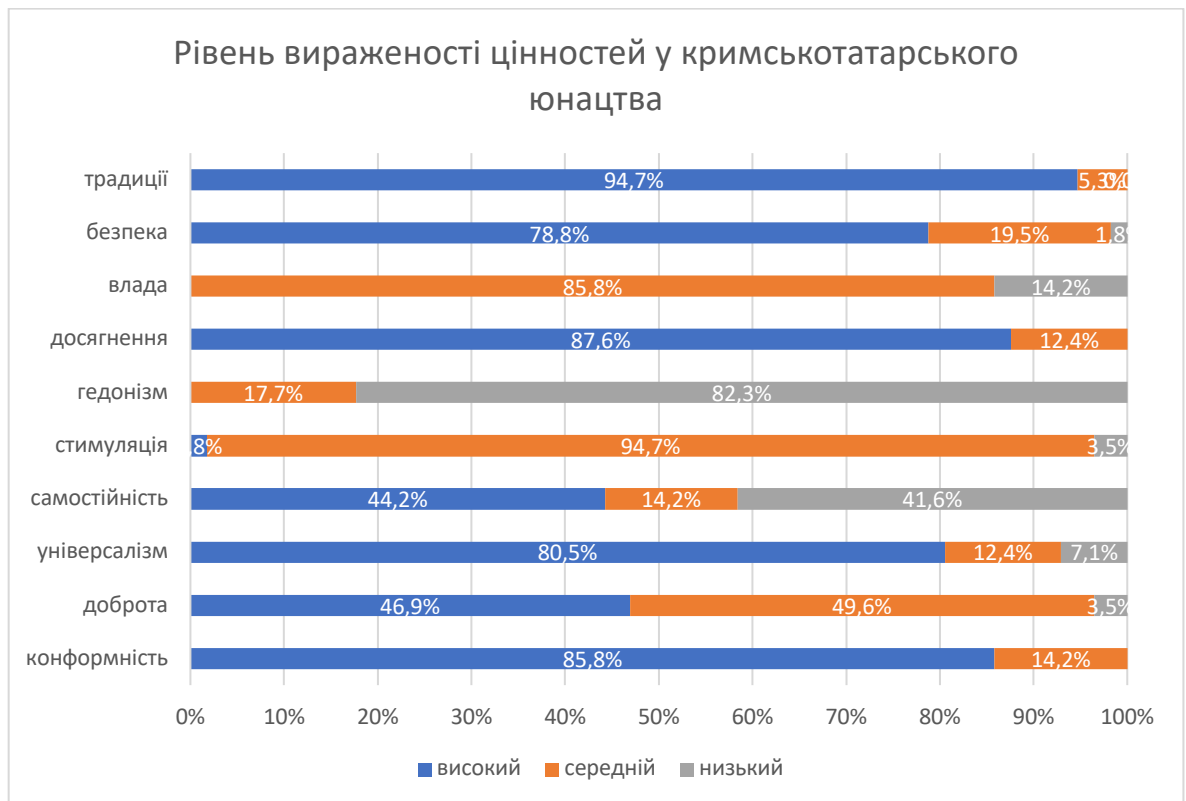

Рис. 2.6. Рівень вираженості цінностей у кримськотатарського юнацтва

У більшості опитаних представників кримськотатарського юнацтва на високому рівні виражені такі історично сформовані цінності, як безпека, досягнення, універсалізм та конформність. Через депортації кримськотатарському народу дуже важливо було зберегти себе та своїх близьких, тому цінність безпеки є дуже важливою. Самозбереженню етносу в радянський період сприяли універсалізм та конформність. Причиною активізації цінності досягнення стало постійне гноблення за національною ознакою з боку

радянської влади, тобто неможливо було досягнути успіху, якщо ти належиш до певного етносу, зокрема до кримськотатарського.

На низькому рівні вираженості у більшості опитаних лише цінність гедонізму. Спочатку депортація, потім повернення в Крим – це все посприяло постійному відкладанню відпочину та задоволення на потім, а гедонізм та насолода засуджувалися і критикувалися. Ця цінність є актуальною і сьогодні. Такі цінності, як влада, стимуляція та доброта, виражені переважно на середньому рівні.

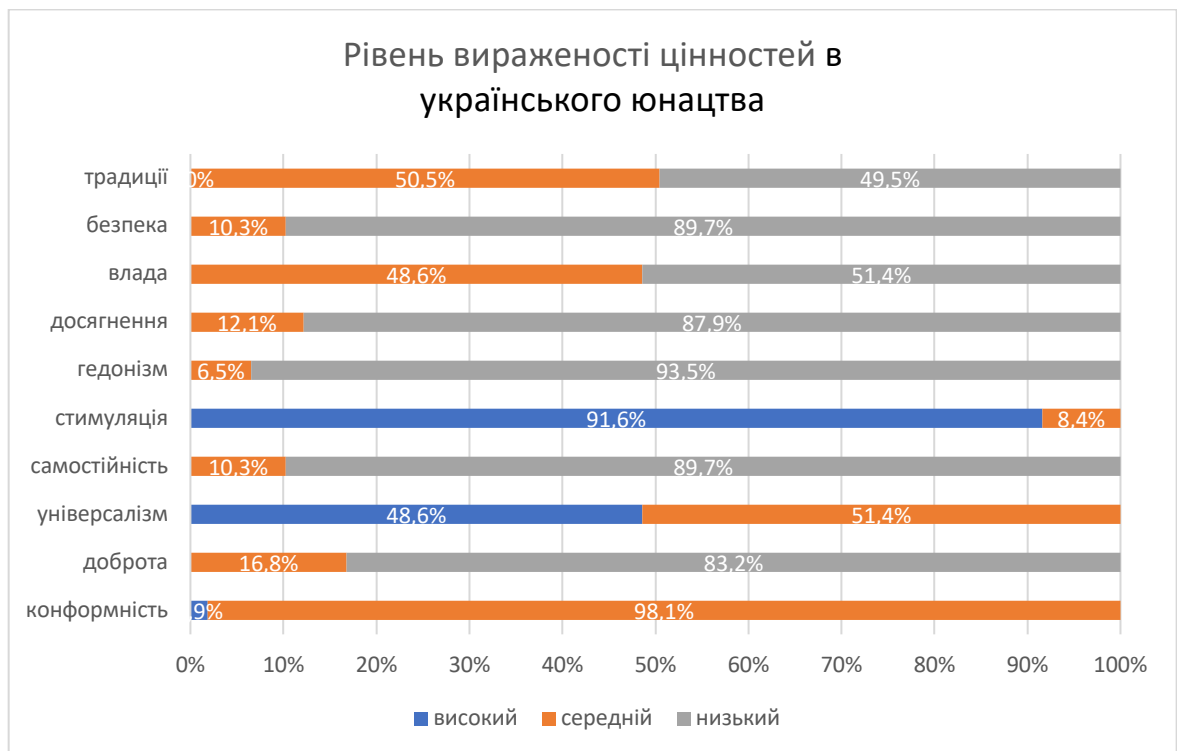

Рис. 2.7. Рівень вираженості цінностей в українського юнацтва

У більшості опитаних представників українського юнацтва на високому рівні виражена лише одна цінність – стимуляція. Це свідчить про те, що для українців є важливим прагнення новизни, необхідність змін і глибоких переживань. Тому вважаємо логічним, що для українського постмодерного суспільства притаманне життя, насичене гострими відчуттями, новими враженнями і складними завданнями.

На низькому рівні вираженості у більшості опитаних цінності безпеки, досягнення, гедонізму, самостійності та доброти. Низький рівень безпекової

цінності, під якою розуміємо безпеку близьких людей, національну безпеку, громадський порядок, пояснюємо тим, що дослідження проводилося до повномасштабної російсько-української війни і ця цінність для молоді була неактуальною. Хоча українцям і притаманний постмодерний культурний уклад, але цінність гедонізму перебуває на досить низькому рівні, що заважає цінувати кожен мить, отримувати чуттєве задоволення та насолоджуватися життям.

Такі цінності, як влада, універсалізм та конформність, виражені на середньому рівні або на середньому та високому чи низькому рівнях.

Завдяки описовій статистиці, ми виявили значні відмінності в типах культурних укладів українського та кримськотатарського юнацтва, проте для упевненості в результатах порівняли дані двох вибірок за допомогою критерія Фі-В Крамера.

Таблиця 2.9.

Порівняння етнічних груп за притаманними цінностями

		Кримськотатарське юнацтво	Українське юнацтво	Рівень статистичної значущості
Конформність	Високий	85,8%*	1,9%	0,000
	Середній	14,2%	98,%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Традиції	Високий	94,7%	0,0%	0,000
	Середній	5,3%	50,%	
	Низький	0,0%	49,%	
Доброта	Високий	46,9%	0,0%	0,000
	Середній	49,6%	16,%	
	Низький	3,5%	83,%	
Універсалізм	Високий	80,5%	48,%	0,000
	Середній	12,4%	51,%	

	Низький	<i>7,1%</i>	<i>0,0%</i>	
Самостійність	Високий	<i>44,2%</i>	<i>0,0%</i>	0,000
	Середній	<i>14,2%</i>	<i>10,%</i>	
	Низький	<i>41,6%</i>	<i>89,%</i>	
Стимуляція	Високий	<i>1,8%</i>	<i>91,%</i>	0,000
	Середній	<i>94,7%</i>	<i>8,4%</i>	
	Низький	<i>3,5%</i>	<i>0,0%</i>	
Гедонізм	Високий	<i>0,0%</i>	<i>0,0%</i>	0,012
	Середній	<i>17,7%</i>	<i>6,5%</i>	
	Низький	<i>82,3%</i>	<i>93,%</i>	
Досягнення	Високий	<i>87,6%</i>	<i>0,0%</i>	0,000
	Середній	<i>12,4%</i>	<i>12,%</i>	
	Низький	<i>0,0%</i>	<i>87,%</i>	
Влада	Високий	<i>0,0%</i>	<i>0,0%</i>	0,000
	Середній	<i>85,8%</i>	<i>48,%</i>	
	Низький	<i>14,2%</i>	<i>51,%</i>	
Безпека	Високий	<i>78,8%</i>	<i>0,0%</i>	0,000
	Середній	<i>19,5%</i>	<i>10,%</i>	
	Низький	<i>1,8%</i>	<i>89,%</i>	

* - курсивом виділені дані, що мають відмінності на статистично значущому рівні

Порівнюючи розподіл цінностей у представників двох етносів, відзначаємо відмінності на статистично значущому рівні ($p=0,000$) для всіх цінностей, тобто вираженість цінностей залежить від етнічної належності респондента. В опитаних представників кримськотатарського етносу більш виражені такі цінності, як конформність, традиції, доброта, універсалізм, самостійність, досягнення та безпека. А в опитаних представників українського етносу більш виражені цінності стимуляції. Такий прояв цінностей демонструє належність

кримськотатарського юнацтва до традиційного та модерного укладів, а українського – до постмодерного.

Батьківські установки у представників двох етносів

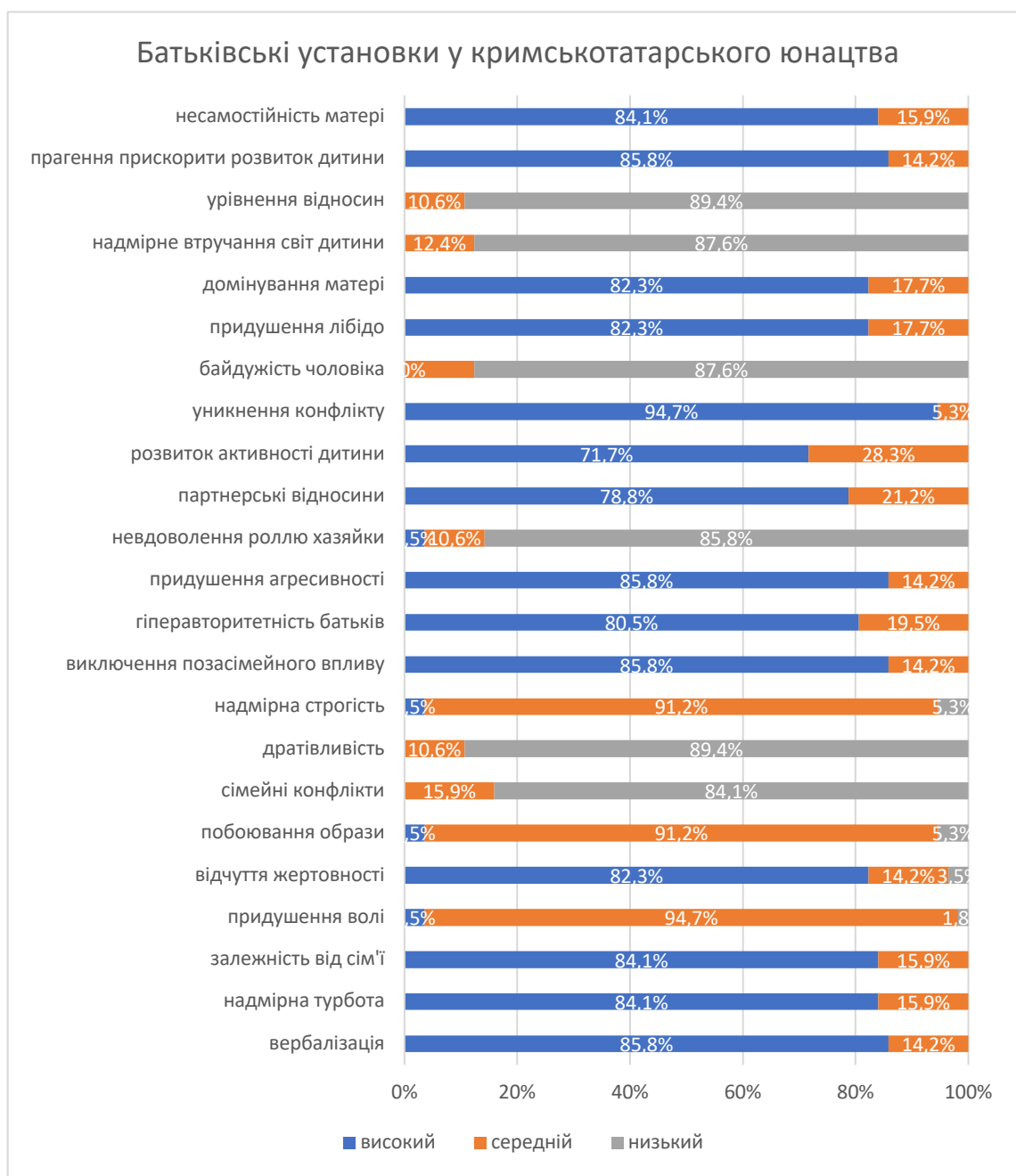

Рис. 2.8. Батьківські установки у кримськотатарського юнацтва

У кримськотатарського юнацтва на високому рівні вираженості перебувають такі батьківські установки: несамостійність матерів, прагнення прискорити розвиток дитини, домінування матері, придушення лібідо, уникнення конфлікту, розвиток активності дитини, партнерські стосунки,

придушення агресивності, гіперавторитетність батьків, відсутність позасімейного впливу, відчуття жертвності, залежність від сім'ї, надмірна турбота та вербалізація.

Несамостійність матері та жінки загалом у кримськотатарській родині спричинено тим, що дівчина з дитинства та до шлюбу залежить від своєї сім'ї, а після укладання шлюбу – від свого чоловіка та його родини. Це так зване «домашнє виховання». Але при цьому жінка посідає чільне місце у життєдіяльності родини, проте цей процес завуальований, він приховується за традиційним домінуванням чоловіка. Тому для досліджуваного етносу характерним є налагодження партнерських стосунків. Важливу роль у кримськотатарській родині грає гіперавторитетність батьків та відсутність позасімейного впливу. Відповідно до традиційного укладу, кримським татарам притаманне підпорядкування молодшого покоління старшому та потреба обговорювати в сім'ї усі важливі моменти життя. Також характерною рисою є співжиття з батьківською сім'єю, а збереженню сім'ї та терпінню сприяють намагання уникати конфлікту та придушувати агресивність. Здавна 'сабр', тобто терпіння, відіграє важливу роль для кримських татар, у яких є прислів'я: «Сабирин тубу сари алтин», що означає «На дні терпіння – золото» і свідчить про жертвність заради дітей. Все, що доводиться терпіти: сімейні негаразди, багато працювати, обмежувати себе, – це все заради дітей.

Прагнення прискорити розвиток дитини загалом та її активність зокрема, придушення лібідо та надмірна турбота є проявами гіпертрофованої концентрації на дитині, що можемо пояснити тим, що наразі живемо в епоху дитиноцентризму. На кримських татар, які перебувають у мультикультурному середовищі, також вплинуло це явище. А така батьківська установка, як вербалізація, що дає дитині можливість висловитися, є проявом оптимального емоційного контакту.

На середньому рівні виражені батьківські установки надмірної строгості та придушення волі. На низькому рівні виражені батьківські установки паритетних

стосунків, надмірного втручання у світ дитини, байдужість чоловіка, невдоволення роллю хазяйки, дратівливість, сімейні конфлікти.

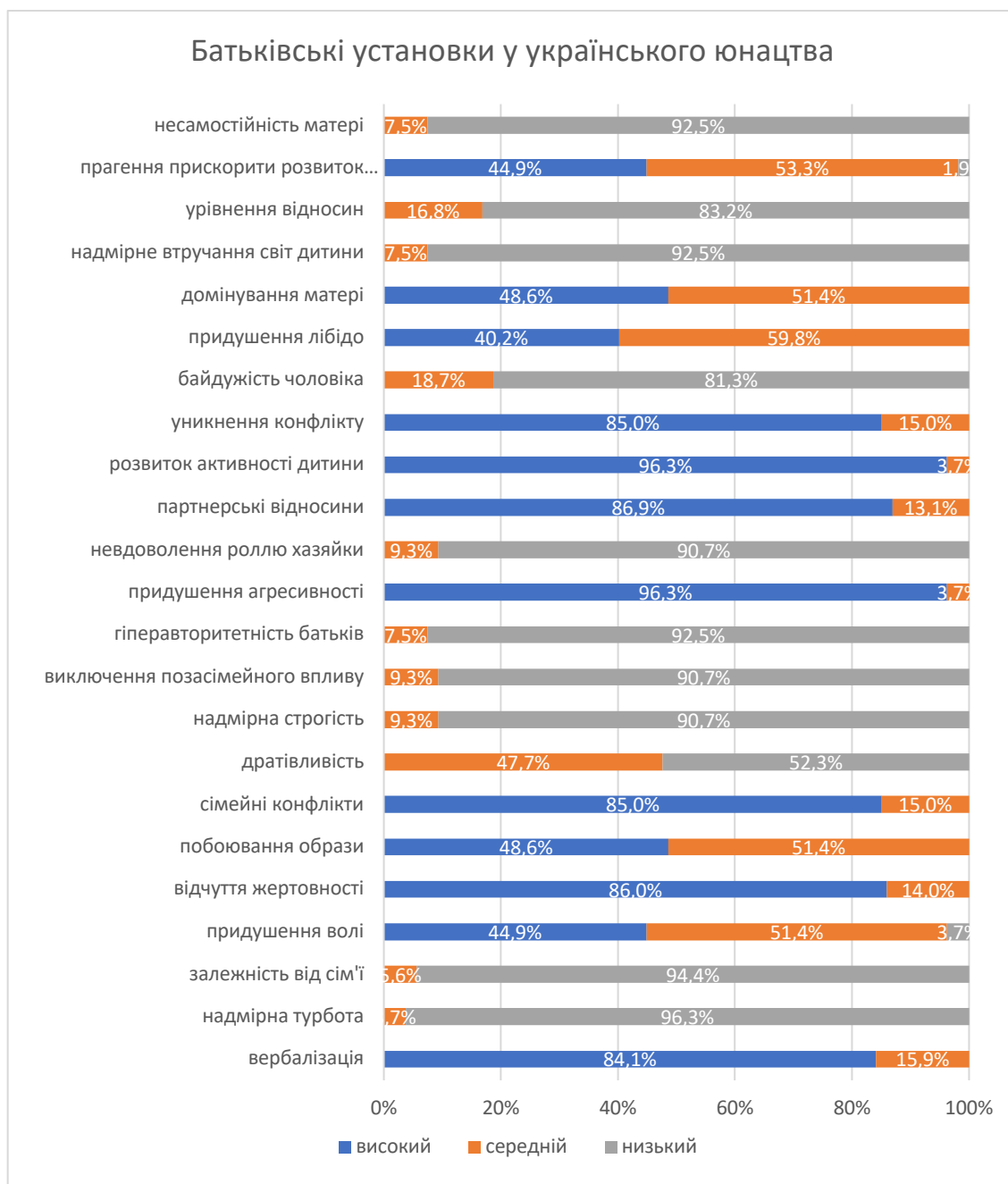

Рис.2.9. Батьківські установки українського юнацтва

В українського юнацтва на високому рівні виражені такі батьківські установки, як уникнення конфлікту, розвиток активності дитини, партнерські стосунки, придушення агресивності, сімейні конфлікти, відчуття жертвовності та вербалізація. Уникнення конфлікту є характерною установкою для української

молоді, тобто представники цього етносу намагаються згладжувати всі суперечливі моменти у стосунках, чому сприяють як відсутність прагнення до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення своїх цілей, що не допоможе вирішити конфлікту. Також українському юнацтву притаманна така батьківська установка, як вербалізація, яка свідчить, що молодь схильна до прояву словесності та обговорення, що є суперечливим до установки уникнення конфліктів. Вербалізація – це та установка, що допоможе збудувати конструктивний діалог та виведе стосунки на більш щирий та близький рівень. На високому рівні визначені такі батьківські установки, як розвиток активності дитини, партнерські стосунки та вербалізація, що свідчить про виражений оптимальний емоційний контакт у взаємодії осіб юнацького віку. Саме відчуття і переживання контакту з батьками дають дітям можливість відчуття й усвідомити батьківську любов, прихильність і турботу. Особи юнацького віку мають високі показники за шкалою «сімейні конфлікти», що дає уявлення про те, як усередині осередку суспільства вирішуються суперечливі питання. Також статистично значущою є шкала «агресивності дитини». На думку українців, дитина повинна уникати бійки в будь-яких ситуаціях, у разі конфліктів звертатися до дорослих. Ці особливості батьківського виховання розвивають у дитини м'якість, слухняність, певною мірою вказують на недостатню зрілість, а отже, і залежність від дорослого.

На середньому (із вираженим середнім рівнем у більшості опитаних або із високим та середнім рівнем) рівні перебувають такі установки: прагнення прискорити розвиток дитини, домінування матері, придушення лібідо, побоювання образи та придушення волі. Дратівливість виражена між середнім та низьким рівнем. На низькому рівні вираженості фіксуємо такі батьківські установки, як несаможиттєвість матері, партнерські стосунки, надмірне втручання у світ дитини, байдужість чоловіка, невдоволення роллю хазяйки, гіперавторитетність батьків, відсутність позасімейного впливу, надмірна строгість, залежність від сім'ї та надмірна турбота.

Таблиця 2.10.

Порівняння етнічних груп за батьківськими установками

		Кримськотатарськ е юнацтво	Українськ е юнацтво	Рівень статистично ї значущості
Вербалізація	Високий	85,8%	84,%	0,720
	Середні й	14,2%	15,%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Надмірна турбота	Високий	84,1%*	0,0%	0,000
	Середні й	15,9%	3,7%	
	Низький	0,0%	96,%	
Залежність від сім'ї	Високий	84,1%	0,0%	0,000
	Середні й	15,9%	5,6%	
	Низький	0,0%	94,%	
Придушення волі	Високий	3,5%	44,%	0,000
	Середні й	94,7%	51,%	
	Низький	1,8%	3,7%	
Відчуття жертвності	Високий	82,3%	86,%	0,144
	Середні й	14,2%	14,%	
	Низький	3,5%	0,0%	
	Високий	3,5%	48,%	0,000

Побоювання образити	Середній	91,2%	51,%	
	Низький	5,3%	0,0%	
Сімейні конфлікти	Високий	0,0%	85,%	0,000
	Середній	15,9%	15,%	
	Низький	84,1%	0,0%	
Дратівливість	Високий	0,0%	0,0%	0,000
	Середній	10,6%	47,%	
	Низький	89,4%	52,%	
Надмірна строгість	Високий	3,5%	0,0%	0,000
	Середній	91,2%	9,3%	
	Низький	5,3%	90,%	
Виключення позасімейного впливу	Високий	85,8%	0,0%	0,000
	Середній	14,2%	9,3%	
	Низький	0,0%	90,%	
Гіперавторитетність батьків	Високий	80,5%	0,0%	0,000
	Середній	19,5%	7,5%	
	Низький	0,0%	92,%	
Придушення агресивності	Високий	85,8%	96,%	0,007
	Середній	14,2%	3,7%	
	Низький	0,0%	0,0%	
	Високий	3,5%	0,0%	0,134

Невдоволення роллю хазяйки	Середній	10,6%	9,3%	
	Низький	85,8%	90,%	
Партнерські відносини	Високий	78,8%	86,%	0,110
	Середній	21,2%	13,%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Розвиток активності дитини	Високий	71,7%	96,%	0,000
	Середній	28,3%	3,7%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Уникнення конфлікту	Високий	94,7%	85,%	0,017
	Середній	5,3%	15,%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Байдужість чоловіка	Високий	0,0%	0,0%	0,196
	Середній	12,4%	18,%	
	Низький	87,6%	81,%	
Придушення лібідо	Високий	82,3%	40,%	0,000
	Середній	17,7%	59,%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Домінування матері	Високий	82,3%	48,%	0,000
	Середній	17,7%	51,%	
	Низький	0,0%	0,0%	
	Високий	0,0%	0,0%	0,225

Надмірне втручання в світ дитини	Середні й	12,4%	7,5%	
	Низький	87,6%	92,%	
Урівняти відносини	Високий	0,0%	0,0%	0,180
	Середні й	10,6%	16,%	
	Низький	89,4%	83,%	
Прагнення прискорити розвиток дитини	Високий	85,8%	44,%	0,000
	Середні й	14,2%	53,%	
	Низький	0,0%	1,9%	
Несамостійність матері	Високий	84,1%	0,0%	0,000
	Середні й	15,9%	7,5%	
	Низький	0,0%	92,%	

* - курсивом виділені дані, що мають відмінності на статистично значущому рівні

При порівнянні батьківських установок у представників двох етносів спостерігаємо відмінності на статистично значущому рівні ($p=0,000$) для деяких цінностей, тобто вираженість певних установок залежить від етнічного статусу опитаного.

У опитаних представників кримськотатарського етносу статистично більш виражені такі батьківські установки, як надмірна турбота, залежність від сім'ї, надмірна строгість, відсутність позасімейного впливу, гіперавторитетність батьків, уникнення конфлікту, придушення лібідо, домінування матері, прагнення прискорити розвиток дитини та несамостійність матері.

У представників українського етносу статистично переважають такі батьківські установки, як придушення волі, побоювання образити, сімейні конфлікти, дратівливість, придушення агресивності.

Відмінності в таких батьківських установках, як вербалізація, відчуття жертовності, невдоволення роллю хазяйки, партнерські стосунки, байдужість чоловіка, надмірне втручання у світ дитини та паритетні стосунки у представників двох етносів не мають підтвердженого статистично значущого зв'язку з етнічною належністю опитаних.

Порівняння цінностей за статевою належністю

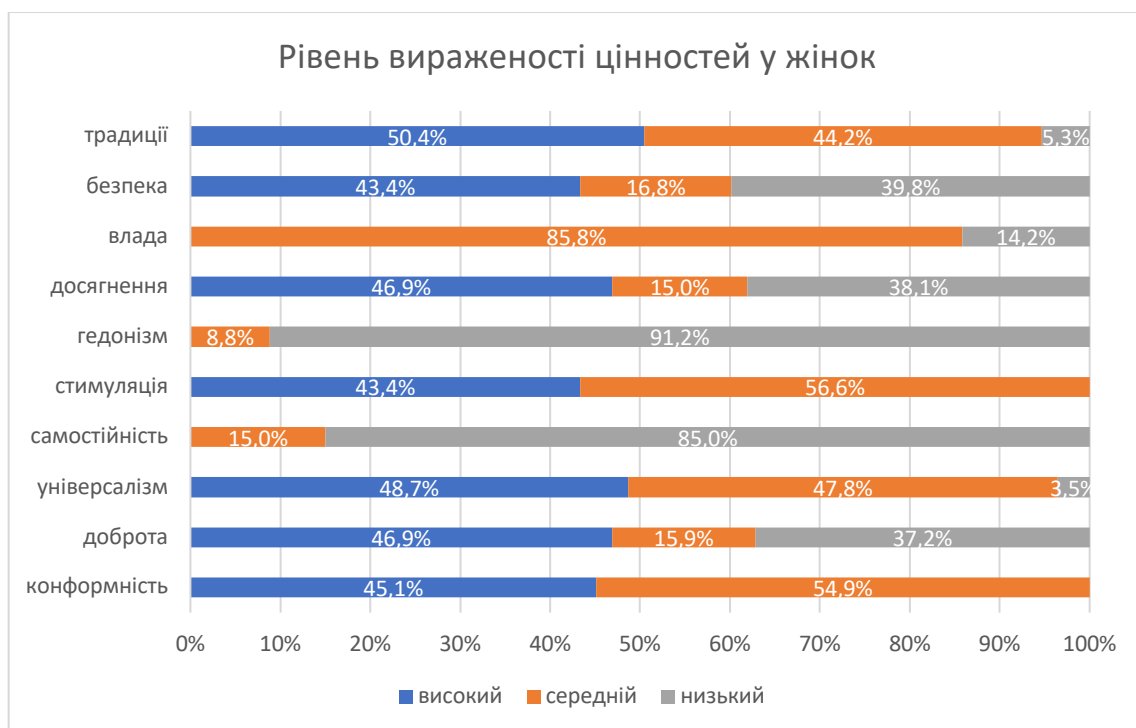

Рис. 2. 10. Порівняння цінностей серед жінок юнацького віку

В опитаних жінок на високому та середньому рівнях виражені такі цінності, як стимуляція, універсалізм та конформність.

На середньому рівні вираженості представлені цінності безпеки, влади, досягнення та доброти.

На низькому рівні у жінок перебувають цінності гедонізму та самостійності.

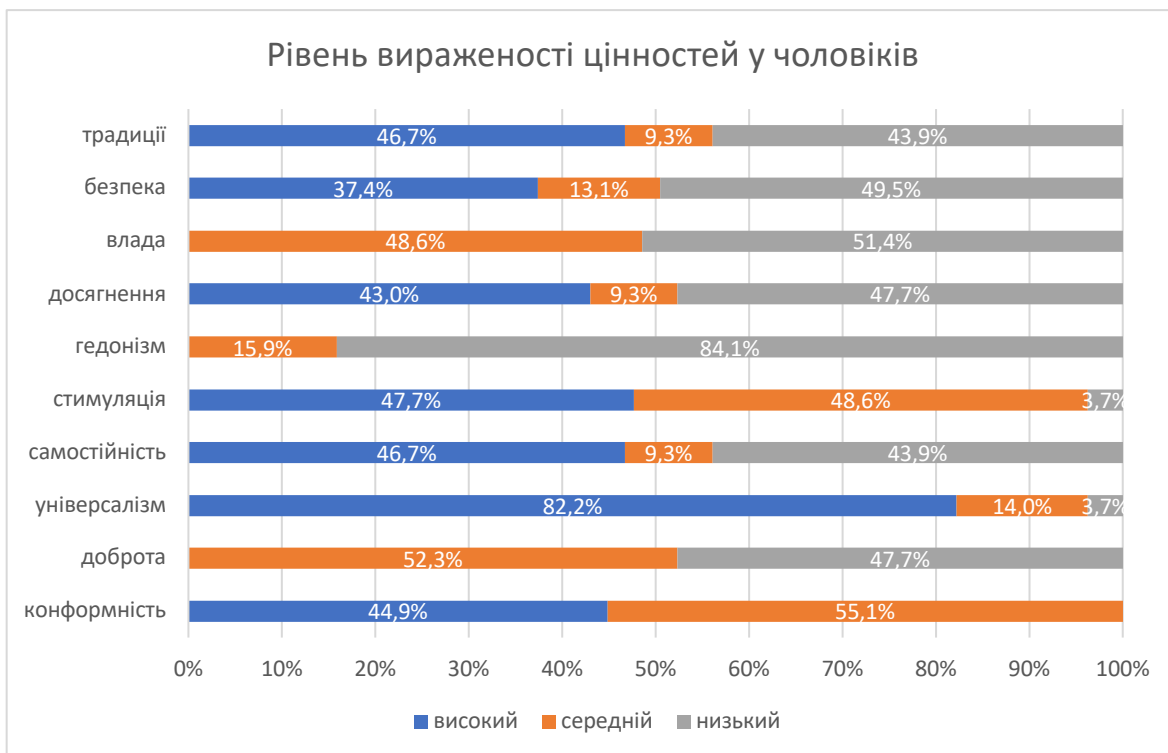

Рис. 2. 11. Порівняння цінностей серед чоловіків юнацького віку

В опитаних чоловіків на високому рівні вираженості цінностей перебуває лише універсалізм.

На високому та середньому рівнях представлені стимуляція та конформність.

На середньому та низькому рівнях – цінності влади, гедонізму та доброти.

Тоді як інші цінності (безпека, досягнення, самостійність) представлені на всіх трьох рівнях без вираженого лідерства.

Таблиця 2.11.

Порівняння цінностей у представників двох статей серед юнацтва

		Жінки	Чоловіки	Рівень статистичної значущості
Конформність	Високий	45,1%	44,%	0,968
	Середній	54,9%	55,%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Традиції	Високий	50,4%*	46,%	0,000
	Середній	44,2%	9,3%	
	Низький	5,3%	43,%	
Доброта	Високий	46,9%	0,0%	0,000
	Середній	15,9%	52,%	
	Низький	37,2%	47,%	
Універсализм	Високий	48,7%	82,%	0,000
	Середній	47,8%	14,%	
	Низький	3,5%	3,7%	
Самостійність	Високий	0,0%	46,%	0,000
	Середній	15,0%	9,3%	
	Низький	85,0%	43,%	
Стимуляція	Високий	43,4%	47,%	0,077
	Середній	56,6%	48,%	
	Низький	0,0%	3,7%	
Гедонізм	Високий	0,0%	0,0%	0,112
	Середній	8,8%	15,%	
	Низький	91,2%	84,%	
Досягнення	Високий	46,9%	43,%	0,243

	Середній	15,0%	9,3%	
	Низький	38,1%	47,%	
Влада	Високий	0,0%	0,0%	0,000
	Середній	85,8%	48,%	
	Низький	14,2%	51,%	
Безпека	Високий	43,4%	37,%	0,340
	Середній	16,8%	13,%	
	Низький	39,8%	49,%	

*- курсивом виділені дані, що мають відмінності на статистично значущому рівні

Порівнюючи розподіл цінностей у представників двох статей, спостерігаємо відмінності на статистично значущому рівні ($p=0,000$) лише для деяких цінностей, тобто вираженість певних цінностей залежить від статевої належності опитаного.

В опитаних жінок статистично значущо більш виражені такі цінності, як традиції, доброта та влада, а в опитаних чоловіків – універсалізму та стимуляції. Це можна пов'язати з тим, що жінка – берегиня домашнього вогнища, яка шанує сімейні традиції та дбає про репутацію в суспільстві.

Доброта або щедрість – це більш «просоціальний» тип цінностей, порівняно з універсалізмом. Ця цінність вважається похідним від потреби у позитивній взаємодії, потребі в афіліації та забезпеченні процвітання групи. Мотиваційна мета цього – збереження благополуччя людей, із якими індивід особисто часто контактує. Основними складниками цієї групи цінностей є чесність, корисність, дружба, лояльність, поблажливість, відповідальність, зріла любов.

Другою характерною цінністю для жінок є цінність традиції. Головна мета цієї групи цінностей – це прийняття і повага звичаїв та ідей, що існують у культурі, і дотримання їх. Традиційний спосіб поведінки стає символом групової солідарності, вираженням єдиних цінностей та гарантією виживання. Традиції

набувають форми вірувань, норм поведінки та релігійних обрядів. Важливими цінностями є повага традицій, благочестя, смирення, поміркованість та прийняття своєї долі. Мотиваційний тип: поважання, прийняття, підпорядкування та підтримка наявних традицій і спільних ідей у рамках соціокультурної чи релігійної групи як основа успішного функціонування групи.

Ще одна сильно виражена цінність, притаманна жінкам, – це влада. Головна мета цієї цінності полягає в досягненні престижу чи соціального статусу, контролю або домінування над людьми та засобами. Важливими цінностями, що входять до цієї групи, є багатство, авторитет, соціальна влада, суспільне визнання, збереження свого суспільного іміджу.

Для чоловіків характерними є універсалізм та стимуляція. Перша цінність, як визначальна мета цієї групи цінностей, виступає терпимість та розуміння. Такі люди висловлюють прагнення до розуміння та визнання всіх дій інших людей, терпимому ставленню до них та турботі про їхнє благополуччя. Значущим є не лише світ людей, а й світ природи. Друга сильно виражена цінність для чоловіків є стимуляція. Це похідне від організмової потреби у різноманітності та глибоких переживаннях для підтримки оптимального рівня активності. Біологічно засновані варіації потреби стимуляції, зумовлені соціальним досвідом, можуть призводити до індивідуальних відмінностей щодо важливості цієї цінності. Мотиваційна мета цього типу цінностей полягає у новизні, глибоких переживаннях.

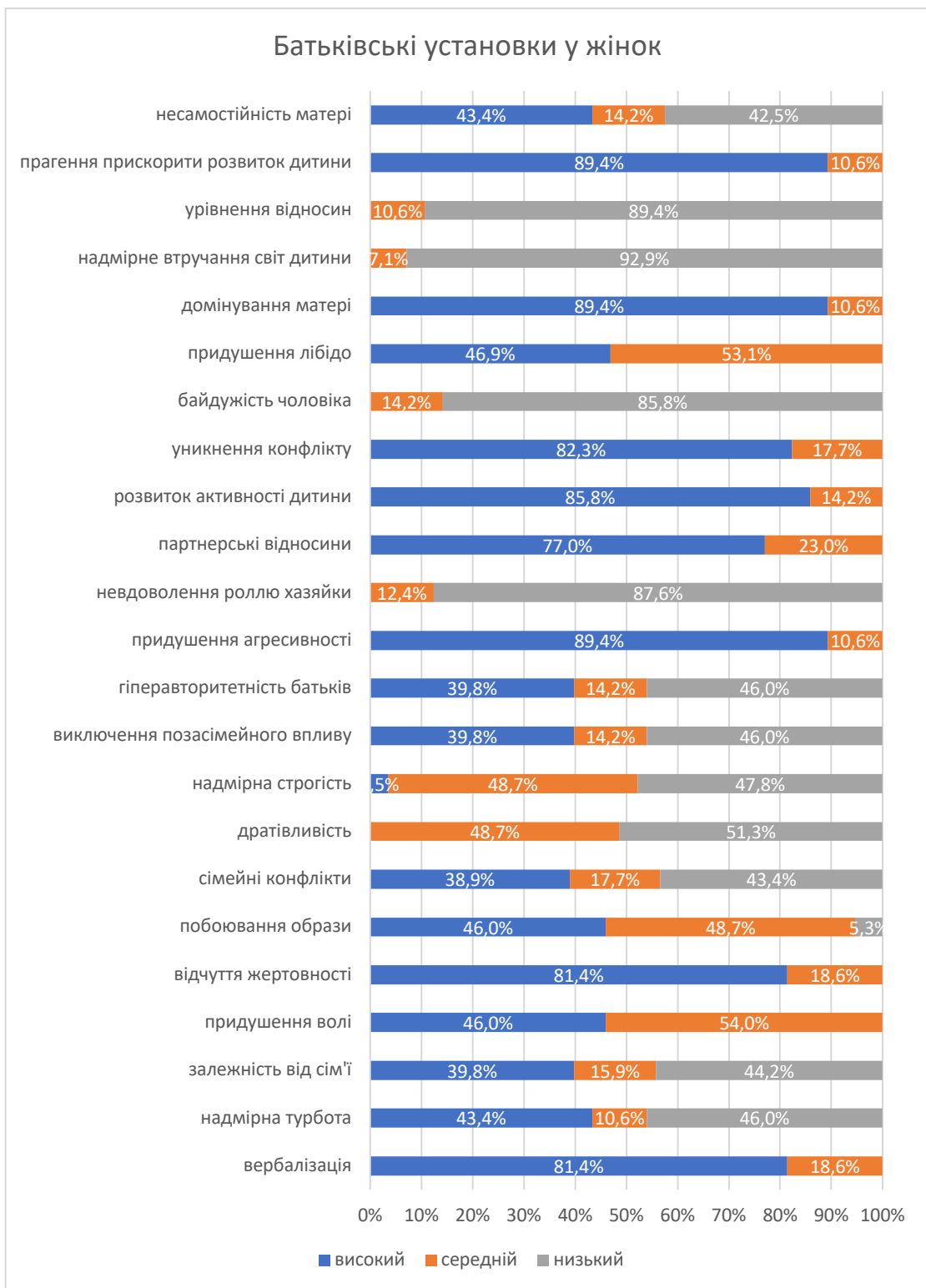

Рис. 2. 12. Батьківські установки в жінок

У жінок на високому рівні вираженості перебувають такі батьківські установки: прагнення прискорити розвиток дитини, домінування матері,

уникнення конфлікту, розвиток активності дитини, партнерські стосунки, придушення агресивності, відчуття жертвовності та вербалізація.

Прагнення прискорити розвиток дитини, придушення агресивності, домінування матері та відчуття жертвовності – це все свідчить про надмірну концентрацію на дитині, що є характерним для епохи дитиноцентризму. Дитиноцентризм – це виховна концепція, за якою інтереси сім'ї концентруються винятково на дитині. Зі зростанням економічного добробуту та появою в батьків вільного часу увага до дітей, їхнього внутрішнього світу та фізичних потреб почала неухильно зростати. Більшість часу в нашому суспільстві проводять із дітьми жінки, тому саме для них ця установка є актуальною. Такі установки, як розвиток активності дитини, партнерські стосунки, вербалізація, є проявами оптимального емоційного контакту, що дуже важливе у материнстві.

На високому та середньому рівнях виражені батьківські установки придушення лібідо та побоювання образити.

На середньому та низькому рівнях вираженості – надмірна строгість та дратівливість.

На низькому рівні вираженості перебувають установки паритетних стосунків, надмірне втручання у світ дитини, байдужість чоловіка та невдоволення роллю хазяйки.

Інші батьківські установки (несамостійність матері, гіперавторитетність батьків, відсутність позасімейного впливу, сімейні конфлікти, залежність від сім'ї та надмірна турбота) виражені на різних рівнях без певного переважання.

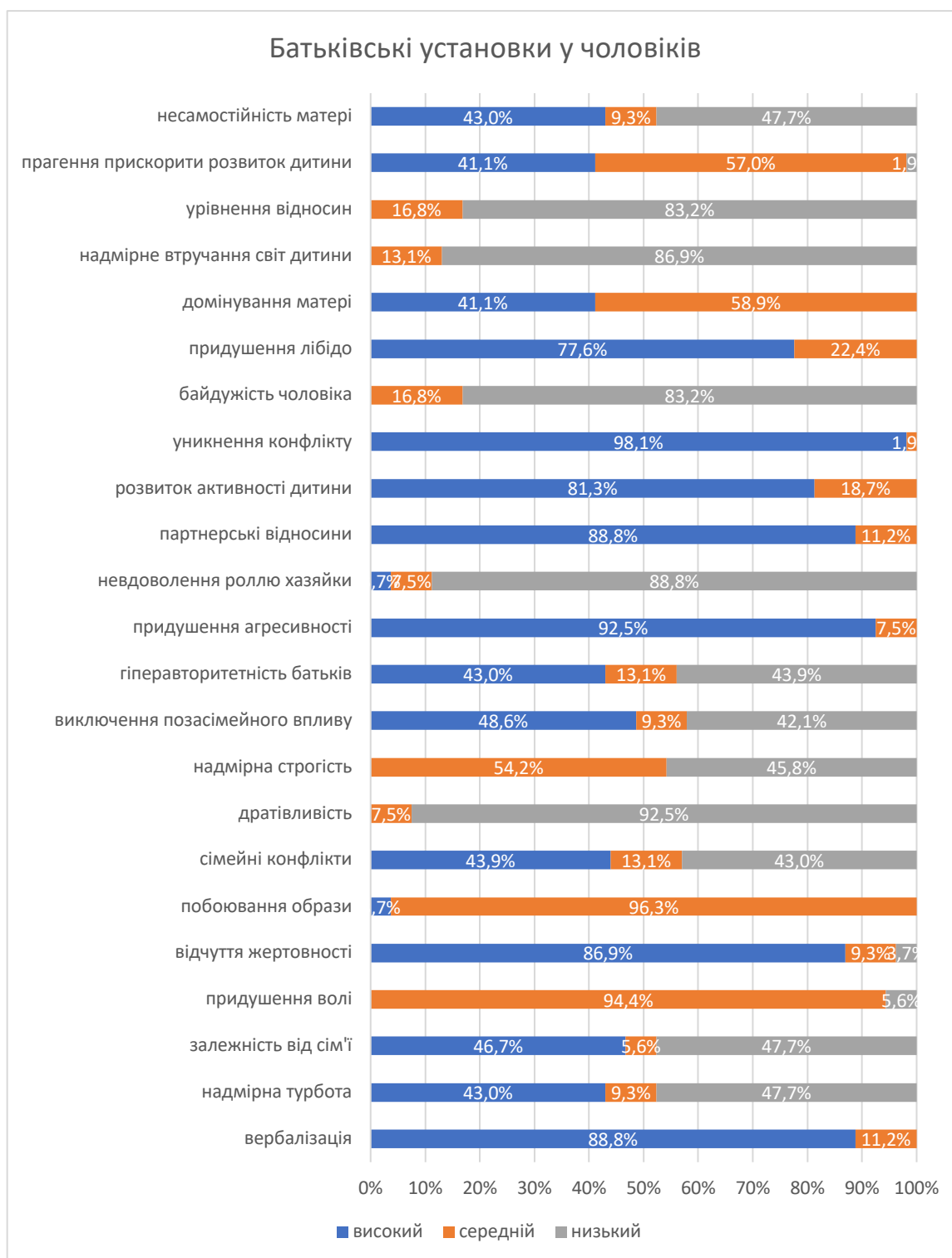

Рис. 2. 13. Батьківські установки у чоловіків

У чоловіків на високому рівні виражені такі батьківські установки: придушення лібідо, уникнення конфлікту, розвиток активності дитини,

партнерські стосунки, придушення агресивності, відчуття жертвності та вербалізація.

Про оптимальний емоційний контакт юнаків свідчать такі установки: розвиток активності дитини, партнерські стосунки та вербалізація. Вони дуже важливі у конструктивному вихованні дітей.

Такі установки, як придушення лібідо та придушення агресивності, є проявами зайвої концентрації на дитині. Саме це більше притаманне жінкам, що є характерною рисою сучасного суспільства дитиноцентризму. Але при цьому, у чоловіків виражена і зайва емоційна дистанція з дитиною, що проявляється в уникненні конфлікту.

Ставлення до сімейної ролі проявляється у відчутті жертвності, що проявляється як у чоловіків, так і в жінок. Тут також спрацьовує установка, що заради інтересів сім'ї я готовий жертвувати власними інтересами. Це характерне та прийнятне для нашого суспільства.

На високому та середньому рівнях виражені батьківські установки прагнення прискорити розвиток дитини та домінування матері.

На середньому та низькому рівнях вираженості – надмірна строгість та придушення волі.

На низькому рівні вираженості перебувають такі батьківські установки: паритетність стосунків, надмірне втручання у світ дитини, байдужість чоловіка, невдоволення роллю хазяйки і дратівливість.

Інші батьківські установки (несамостійність матері, гіперавторитетність батьків, відсутність позасімейного впливу, сімейні конфлікти, залежність від сім'ї та надмірна турбота) виражені на різних рівнях без певного переважання.

Таблиця 2.12.

Порівняння цінностей у представників двох статей

		Жінки	Чоловіки	Рівень статистичної значущості
Вербалізація	Високий	81,4%	88,8%	0,126
	Середній	18,6%	11,2%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Надмірна турбота	Високий	43,4%	43,0%	0,940
	Середній	10,6%	9,3%	
	Низький	46,0%	47,7%	
Залежність від сім'ї	Високий	39,8%*	46,7%	0,047
	Середній	15,9%	5,6%	
	Низький	44,2%	47,7%	
Придушення волі	Високий	46,0%	0,0%	0,000
	Середній	54,0%	94,4%	
	Низький	0,0%	5,6%	
Відчуття жертвовності	Високий	81,4%	86,9%	0,021
	Середній	18,6%	9,3%	
	Низький	0,0%	3,7%	
Побоювання образити	Високий	46,0%	3,7%	0,000
	Середній	48,7%	96,3%	
	Низький	5,3%	0,0%	
Сімейні конфлікти	Високий	38,9%	43,9%	0,580
	Середній	17,7%	13,1%	
	Низький	43,4%	43,0%	
Дратівливість	Високий	0,0%	0,0%	0,000

	Середній	48,7%	7,5%	
	Низький	51,3%	92,5%	
Надмірна строгість	Високий	3,5%	0,0%	0,125
	Середній	48,7%	54,2%	
	Низький	47,8%	45,8%	
Виключення позасімейного впливу	Високий	39,8%	48,6%	0,327
	Середній	14,2%	9,3%	
	Низький	46,0%	42,1%	
Гіперавторитетність батьків	Високий	39,8%	43,0%	0,890
	Середній	14,2%	13,1%	
	Низький	46,0%	43,9%	
Придушення агресивності	Високий	89,4%	92,5%	0,418
	Середній	10,6%	7,5%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Невдоволення роллю хазяйки	Високий	0,0%	3,7%	0,062
	Середній	12,4%	7,5%	
	Низький	87,6%	88,8%	
Партнерські стосунки	Високий	77,0%	88,8%	0,021
	Середній	23,0%	11,2%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Розвиток активності дитини	Високий	85,8%	81,3%	0,364
	Середній	14,2%	18,7%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Уникнення конфлікту	Високий	82,3%	98,1%	0,000
	Середній	17,7%	1,9%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Байдужість чоловіка	Високий	0,0%	0,0%	0,585
	Середній	14,2%	16,8%	

	Низький	85,8%	83,2%	
Придушення лібідо	Високий	46,9%	77,6%	0,000
	Середній	53,1%	22,4%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Домінування матері	Високий	89,4%	41,1%	0,000
	Середній	10,6%	58,9%	
	Низький	0,0%	0,0%	
Надмірне втручання у світ дитини	Високий	0,0%	0,0%	0,138
	Середній	7,1%	13,1%	
	Низький	92,9%	86,9%	
Паритетність стосунків	Високий	0,0%	0,0%	0,180
	Середній	10,6%	16,8%	
	Низький	89,4%	83,2%	
Прагнення прискорити розвиток дитини	Високий	89,4%	41,1%	0,000
	Середній	10,6%	57,0%	
	Низький	0,0%	1,9%	
Несамостійність матері	Високий	43,4%	43,0%	0,495
	Середній	14,2%	9,3%	
	Низький	42,5%	47,7%	

* - курсивом виділені дані, що мають відмінності на статистично значущому рівні

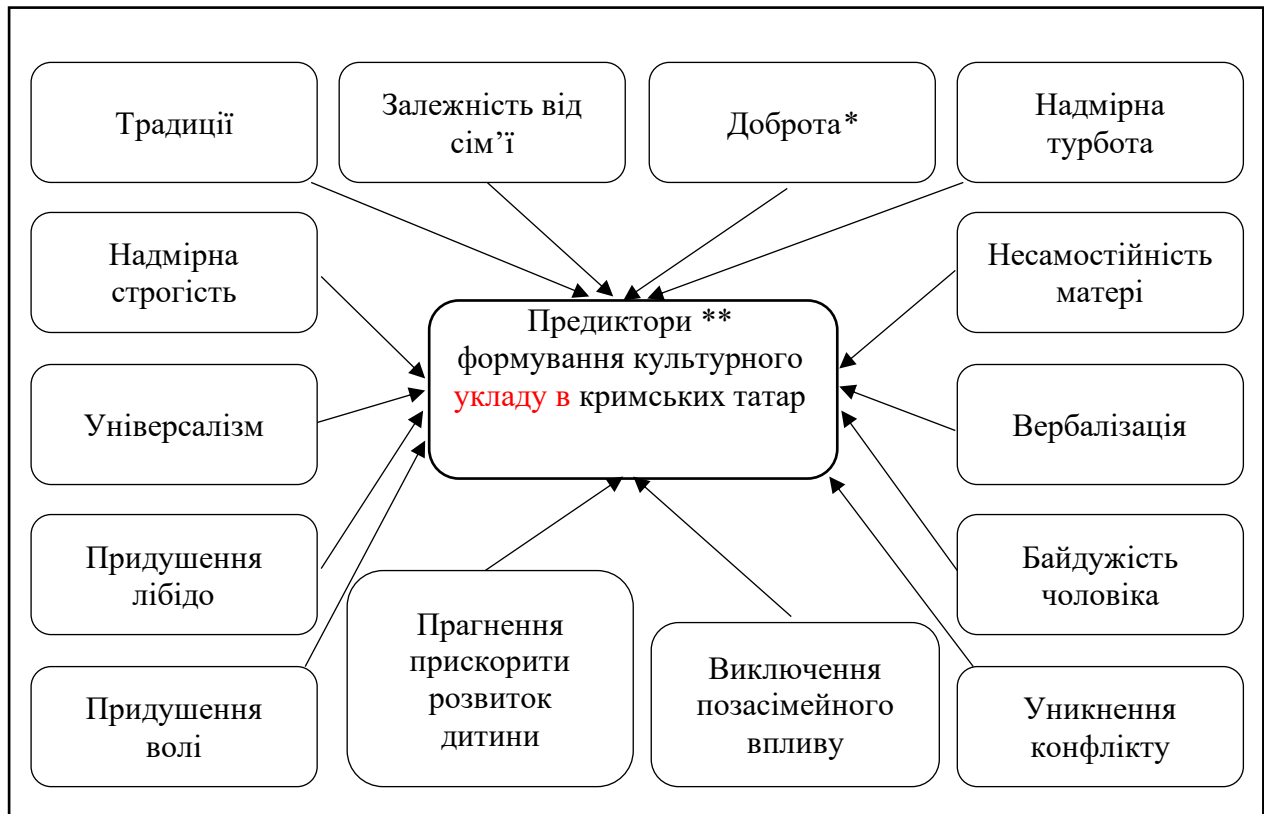
Порівнюючи розподіл цінностей у представників двох статей, виділяємо відмінності на статистично значущому рівні ($p=0,000$) лише для деяких установок, тобто вираженість певних батьківських установок залежить від статевої належності респондента.

В опитаних жінок статистично значуще більш виражені такі цінності, як придушення волі, відчуття жертвності, побоювання образити, дратівливість, домінування матері та прагнення прискорити розвиток дитини.

А в опитаних чоловіків більш виражені установки залежності від сім'ї, партнерських стосунків, уникнення конфліктів та придушення лібідо.

Для пошуку спільних та відмінних рис, що впливають на формування певного типу культурного укладу, у представників двох етносів (кримських татар та українців) було застосовано логістичну регресію. Аналіз був проведений для кожного із трьох типів культурного укладу окремо для двох етносів.

Отримані результати представлені на рисунках 2.14.- 2.15 нижче

*- предиктор «Доброта» присутній для типів культурного укладу «Традиційний» та «Модерний»

** - рівень значущості для всіх предикторів для всіх типів культурного укладу дорівнюють 0,000

Рис. 2.14. Предиктори формування культурного укладу в кримських татар

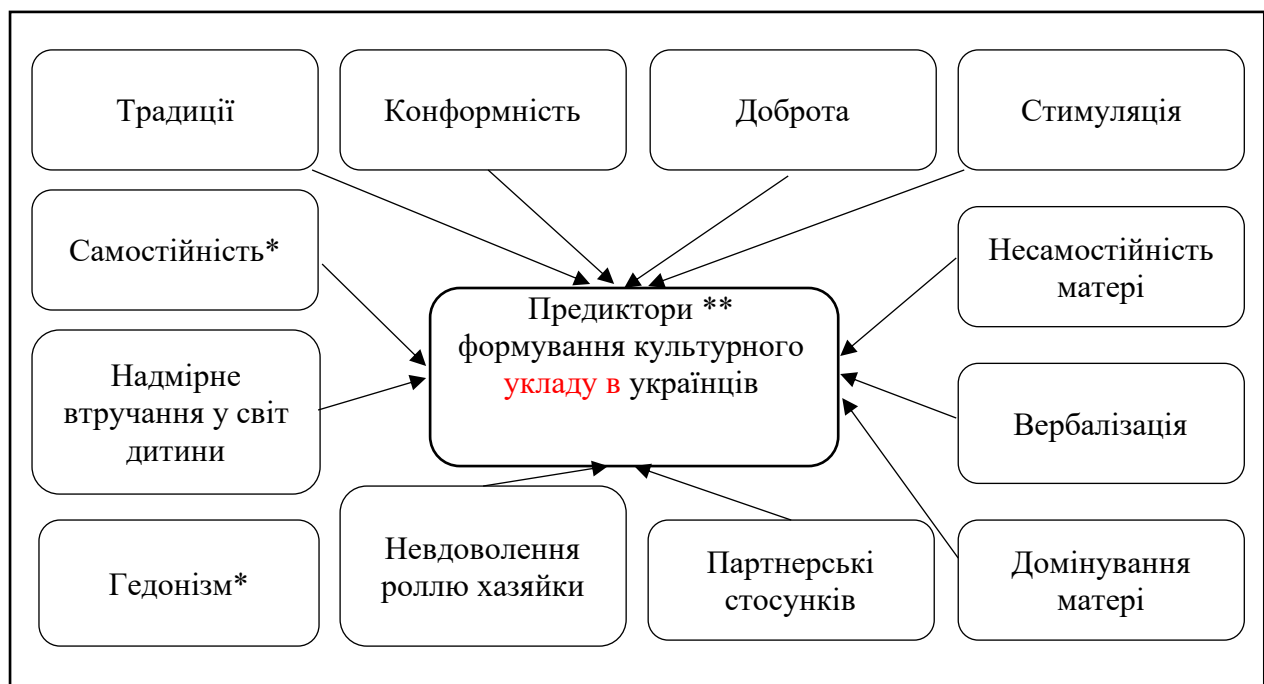
Формули регресійного аналізу для типів культурного укладу в кримських татар такі:

Традиційний культурний уклад = $2,337 - 1,077 \cdot \text{традиції} + 1,000 \cdot \text{доброта} - 0,740 \cdot \text{уникнення конфлікту} + 0,673 \cdot \text{надмірна турбота} - 0,490 \cdot \text{вербалізація} + 0,394 \cdot \text{несамостійність матері} - 0,337 \cdot \text{виключення позасімейного впливу} - 0,308 \cdot \text{надмірна строгість} + 0,231 \cdot \text{залежність від сім'ї} - 0,183 \cdot \text{універсалізм}$

0,096*байдужість чоловіка – 0,087*придушення волі + 0,010*прагнення прискорити розвиток дитини.

Модерний культурний уклад = 0,029 + 1,308*традиції – 1,000*доброта – 0,144*універсалізм + 0,087*вербалізація + 0,058*надмірна турбота – 0,923*залежність від сім'ї + 1,221*придушення волі + 1,231*надмірна строгість + 1,471*виключення позасімейного впливу – 0,663*уникнення конфлікту – 0,865*байдужість чоловіка – 0,413*прагнення прискорити розвиток дитини + 0,048*несамостійність матері.

Постмодерний культурний уклад = 0,144 + 0,538*традиції – 0,221*універсалізм – 0,067*вербалізація + 0,288*надмірна турбота – 0,615*залежність від сім'ї + 1,106*придушення волі + 1,154*надмірна строгість + 0,856*виключення позасімейного впливу – 0,317*уникнення конфлікту – 0,327*байдужість чоловіка – 0,567*прагнення прискорити розвиток дитини – 0,260*несамостійність матері.

*- предиктори «Самостійність» та «Гедонізм» присутні для типу культурного укладу «Модерний»

** - рівень значущості для всіх предикторів для всіх типів культурного укладу дорівнюють 0,000

Рис. 2.15. Предиктори формування культурного укладу в українців

Формула регресійного аналізу для типів культурного укладу в українців така:

Традиційний культурний уклад = 3,000 – 0,364*конформність + 0,091*традиції + 0,182*доброта – 0,182*стимуляція + 0,182*вербалізація – 0,273*невдоволення роллю хазяйки – 0,182*партнерські стосунки – 0,091*домінування матері – 0,273*надмірне втручання у світ дитини + 0,636*несамостійність матері.

Модерний культурний уклад = 15,000 – 1,545*конформність – 0,364*традиції + 0,273*доброта – 1,000*самостійність – 1,273 *стимуляція – 1,000*гедонізм + 0,273*вербалізація + 0,091*невдоволення роллю хазяйки – 0,273*партнерські стосунки + 0,364*домінування матері + 0,091*надмірне втручання у світ дитини – 1,545*несамостійність матері.

Постмодерний культурний уклад = 5,000 + 0,364*конформність – 0,091*традиції – 0,182*доброта + 0,182*стимуляція - 0,182*вербалізація + 0,273*невдоволення роллю хазяйки + 0,182*партнерські відносини + 0,091*домінування матері – 0,727*надмірне втручання у світ дитини – 0,636*несамостійність матері.

Отже, на формування традиційного культурного укладу в кримських татар впливають розвинені цінності доброти і відсутність розвинених цінностей традицій та універсалізму. В українців на формування традиційного культурного укладу впливають розвинені цінності традицій і доброти та відсутність розвинених цінностей конформності, стимуляції та гедонізму.

Також на формування традиційного укладу в кримських татар мають вплив розвинені батьківські установки надмірної турботи, несамостійності матері, залежності від сім'ї та прагнення прискорити розвиток дитини і відсутність розвинених установок уникнення конфлікту, вербалізації, виключення позасімейного впливу, надмірної строгості, байдужості чоловіка та придушення волі. А в українців на формування традиційного укладу впливають розвинені батьківські установки вербалізації та несамостійності матері і відсутність

розвинених установок невдоволення роллю хазяйки, партнерських стосунків, домінування матері та надмірного втручання у світ дитини.

На модерний культурний уклад у кримських татар впливають розвинені цінності традиції та відсутність розвинених цінностей доброти й універсалізму. В українців на цей тип укладу впливають розвинені цінності доброти і відсутність розвинених цінностей конформності, традицій, стимуляції, самостійності та гедонізму.

Із батьківських установок на модерний уклад у кримських татар впливають розвинені установки надмірної турботи, придушення волі, надмірної строгості, виключення позасімейного впливу і несамотійності матері та відсутність розвинених установок уникнення конфлікту, байдужості чоловіка та прагнення прискорити розвиток матері. В українців впливають розвинені батьківські установки вербалізації, невдоволеності роллю хазяйки, домінування матері та надмірне втручання у світ дитини, а також відсутність розвинених установок партнерських стосунків та несамотійності матері.

На постмодерний культурний уклад у кримських татар впливають розвинені цінності традиції та відсутність розвинених цінностей універсалізму. В українців вплив мають розвинені цінності конформності і стимуляції та відсутність розвинених цінностей традиції та доброти.

На формування постмодерного культурного укладу кримських татар також впливають розвинені батьківські установки надмірної турботи, придушення волі, виключення позасімейного впливу, надмірної строгості та відсутність розвинених установок вербалізації, залежності від сім'ї, уникнення конфлікту, байдужості чоловіка, прагнення прискорити розвиток дитини та несамотійності матері. В українців мають вплив розвинені батьківські установки невдоволення роллю хазяйки, партнерських стосунків і домінування матері та відсутність розвинених установок вербалізації, надмірного втручання у світ дитини і несамотійності матері.

Загалом можна зробити висновок, що оскільки суспільство має загальнонаціональні цінності і спостерігається процес акультурації, то й градація за укладами виходить більш однорідною. Проте вагоме місце посідає етнічна самобутність, яка проявляється в різному розкладі предикторів формування культурного укладу у кримських татар та українців. Це ж простежували й раніше, тільки зараз завдяки регресійному аналізу ми змогли конкретизувати результати нашого дослідження.

Висновки до розділу 2

1. У ході емпіричного дослідження вибірка становила 220 респондентів: серед яких 110 представників українського народу (55 чоловіків та 55 жінок) та 110 представників кримськотатарського юнацтва (55 чоловіків та 55 жінок). Усі респонденти були віком від 17 до 24 років. Цей вік припадає на юнацький вік. Вибірка пройшла процедуру попередньої рандомізації.

2. Зміна компактного місця проживання кримськотатарського юнацтва та переїзд на материкову частинну України спричинило зміни в соціальних, психологічних і культурних сферах, що призвело до процесу акультурації та трансформації етнічної ідентичності. Це є балансом двох культур в адаптації до панівної, тобто української культури. У цьому випадку акультурація допомогла кримськотатарському етносу пристосуватися до нового культурного середовища. Молодь дуже активна частина суспільства і часто долучається до культурних традицій іншого народу, але все ще зберігає власні етнічні цінності і традиції. Наслідки акультурації ми можемо спостерігати як серед української культури як панівної, так і в кримськотатарській культурі, що асимілюється. Кожен із представників ділиться своїми звичаями та традиціями, що призводить до обміну культурами.

3. Дослідження проводилося дистанційно й очно у два етапи: етап пілотажного дослідження, спрямований на аналіз понять і тверджень, що покладені в основу обраного діагностичного інструментарію, та етап проведення

основного дослідження – діагностика мультикультурних складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва. Наявного інструментарію було недостатньо, тому ми розробили авторський опитувальник «Шкали мультикультурної ідентифікації». Сконструйований опитувальник ґрунтується на основі припущення про те, що люди неоднаково сприймають навколишню дійсність та реагують на неї, таким чином створюючи основу різних культурних укладів.

4. В рамках емпіричного дослідження було проведено порівняння типів культурного укладу в представників двох етносів; порівняння цінностей у представників двох етносів; порівняння цінностей у представників двох статей, а також регресійний аналіз. Зрештою отримали такі результати: для кримськотатарського юнацтва характерний традиційний та модерний уклади, а для українського юнацтва домінують модерний та постмодерний культурні уклади. Модерний уклад – це та складова, де пересікаються ці два етноси.

5. При порівнянні цінностей серед представників двох етносів дійшли висновку, що в більшості респондентів кримськотатарського юнацтва на високому рівні виражені безпека, досягнення, універсалізм та конформність. В більшості опитаних представників української молоді на високому рівні виражена лише одна цінність – стимуляція.

6. У опитаних представників кримськотатарського етносу статистично значуще виражені такі батьківські установки, як надмірна турбота, залежність від сім'ї, надмірна строгість, виключення позасімейного впливу, гіперавторитетність батьків, уникнення конфлікту, придушення лібідо, домінування матері, прагнення прискорити розвиток дитини та несаможиттєвість матері. У представників українського етносу статистично значуще переважають такі батьківські установки: придушення волі, побоювання образити, сімейні конфлікти, дратівливість, придушення агресивності. Відмінності у таких батьківських установках, як вербалізація, відчуття жертвовності, невдоволення роллю хазяйки, партнерські стосунки, байдужість чоловіка, надмірне втручання

у світ дитини та паритетність стосунків у представників двох етносів не мають підтвердженого статистичного значущого зв'язку з етнічною належністю опитаних.

7. В опитаних кримськотатарських жінок статистично значуще виражені такі цінності, як традиції, доброта та влада, а в чоловіків – цінності універсалізму та стимуляції, тобто домінування певних батьківських установок залежить від статевої належності респондента. В опитаних українських жінок статистично значуще виражені придушення волі, відчуття жертвовності, побоювання образити, дратівливість, домінування матері та прагнення прискорити розвиток дитини, а в чоловіків – установки залежності від сім'ї, партнерських стосунків, уникнення конфліктів та придушення лібідо.

8. Для пошуку спільних та відмінних рис, що впливають на формування певного типу культурного укладу, у представників двох етносів (кримських татар та українців) було застосовано логістичну регресію. Аналіз проведений для кожного із трьох типів культурного укладу окремо для двох етносів. На формування традиційного культурного укладу в кримських татар впливають розвинені цінності доброти та відсутність розвинених цінностей традицій та універсалізму. В українців на формування традиційного культурного укладу впливають розвинені цінності традицій та доброти і відсутність розвинених цінностей конформності, стимуляції та гедонізму. На постмодерний культурний уклад у кримських татар впливають розвинені цінності традиції та відсутність розвинених цінностей універсалізму. В українців вплив мають розвинені цінності конформності і стимуляції та відсутність розвинених цінностей традиції та доброти.

На формування постмодерного культурного укладу кримських татар також впливають розвинені батьківські установки надмірної турботи, придушення волі, виключення позасімейного впливу, надмірної строгості та відсутність розвинених установок вербалізації, залежності від сім'ї, уникнення конфлікту, байдужості чоловіка, прагнення прискорити розвиток дитини та несаможитності

матері. В українців мають вплив розвинені батьківські установки невдоволення роллю хазяйки, партнерських стосунків і домінування матері та відсутність розвинених установок вербалізації, надмірного втручання у світ дитини і несаможитності матері.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МУЛЬТИКУЛЬТУРНИХ СКЛАДОВИХ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ТА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ЮНАЦТВА

3.1. Підходи до психологічної інтервенції в галузі збереження та розвитку мультикультурних складових сімейних цінностей

Проблематика сім'ї та сімейних цінностей завжди була і залишається актуальною для вивчення. Сімейні стосунки регулюються нормами моралі і права, загальноприйнятими в суспільстві. При цьому кожна сім'я унікальна у виборі свого індивідуального шляху досягнення гармонії і балансу. У сімейних цінностях з'єднується турбота про людину, визнання її як цінності, любов і повага до неї, шанобливість і благоговіння перед людським та будь-яким іншим життям. Особливо перспективною в формуванні цінності сім'ї є студентська молодь, що стоїть на порозі життєвого самовизначення, оскільки найціннішим соціально-психологічним придбанням юності стає відкриття свого внутрішнього світу, набуття життєво важливих цінностей, стосунки з оточенням, близькими, самим собою [1; 2].

Теорія Шалом Шварца є однією з найпопулярніших теорій вивчення ціннісної сфери, вона розглядає цінності як переконання або концепції, що є основою акту вибору або оцінки напрямків дій. Ціннісні орієнтації, за Ш. Шварцем, базуються на бажаннях, позаситуативних цілях різної важливості, що спонукають людину до дії [177].

Наявні індивідуальні відмінності в домінуванні тих чи інших ціннісних орієнтацій пов'язані з унікальним поєднанням потреб, темпераменту і соціального досвіду кожної конкретної людини. Водночас автор проголошує панкультуралізм і вважає можливим виділити універсальність ієрархії цінностей.

Це відображає загальне значення людських цінностей і адаптаційних функцій у кожному суспільстві.

Найактивніше становлення ціннісної сфери особистості відбувається на етапі юнацької соціалізації. Юнацький вік – це завершальний етап первинної соціалізації, який спрямований на розв’язання таких трьох завдань: підготовку до праці, сімейного життя та виконання громадських обов’язків. Центральним психологічним процесом у юності є розвиток самосвідомості. Всі прагнення і дії в цьому віці, мають певний принцип і свій образ «Я». Чим старшою стає людина, тим більше її виховання перетворюється на самонавчання.

З одного боку, відмінною рисою цього віку є тяга до груп. З іншого боку, – це поєднання самовпевненості та розгубленості, довірливості та скептицизму, негативізму та комунікабельності. Особливе місце посідають активно сформовані в цей період перспективні якості особистості, із-поміж яких цілеспрямованість, дисциплінованість, впевненість, ініціативність, незалежність, сміливість, наполегливість, рішучість. Усі ці якості органічно взаємопов’язані, а розвиток та вдосконалення одних сприяє розвитку інших.

Ціннісно-сміслова сфера розвивається в людини під впливом соціального оточення, але водночас і сама людина активно формує та конкретизує її зміст, сприймаючи, змінюючи або відкидаючи цінності та смисли, які пропонує суспільство.

Цінності особистості, сформовані в юнацькому віці, визначають особливості та характер її ставлення до навколишньої дійсності, цим певною мірою детермінуючи її поведінку та сприяючи успішній соціалізації. Людина «соціалізована» – це особистість, що повністю інтерналізувала норми та цінності цієї групи. Джерелами інкультурації цінностей для молоді є сім’я, освітні установи, референтні групи, а також інформаційне середовище, етнічна належність, географічне розташування, ідеологія та релігійна залученість. Провідними суб’єктивними чинниками, що зумовлюють життєві цінності

молоді, яка навчається, є життєві цілі, життєвий досвід (особистісні проблеми), особисті якості юнаків.

А. М. Русецька виділяє ієрархію цінностей сучасної сім'ї.

1. Автотелічні цінності – це цінності, що визначають стратегічні цілі в житті, які досягаються самостійно особою (любов, щасливе сімейне життя, сімейне благополуччя). Вони посідають найвище місце.

2. Життєві цінності – це цінності, пов'язані із задоволенням вітальних потреб (здоров'я, матеріально забезпечене життя).

3. Моральні цінності – це цінності, що склалися в суспільстві та визнані в міжособистісних стосунках (сумлінність, порядність, чесність, поважність тощо).

4. Духовні цінності – це цінності, що характеризуються ставленням до релігії, найвищих ідеалів, прекрасного [189].

Завдяки сімейним цінностям здійснюється передача соціального досвіду (рідна мова, звичаї, культурні традиції, порядки, правила поведінки) з покоління до покоління. Сім'я є «первинним лоном людської культури». Цінності сім'ї – засіб єднання та обміну [91].

О. А. Карабанова описує специфічні особливості сучасної сім'ї:

– особлива роль батьківства: якщо в давній історії вкрай низькою була самоцінність дитинства та виховної функції, то, починаючи з другої половини ХХ століття, «особливого значення в дитячо-батьківських стосунках набуває емоційна та духовна близькість, емпатія, а батьківська любов стає пріоритетною цінністю сімейного життя»;

– основою подружнього життя є кохання, емоційне прийняття та підтримка як високозначні сімейні цінності;

– сімейна система є досить відкритою, дозволяє легко одружитися і розлучитися: «подружжя має право вільно визначати подальшу долю своєї сім'ї, виходячи з пріоритетної для них системи цінностей ... доля сім'ї повною мірою починає визначатися особистісним вибором кожного з подружжя», тому зростає

значущість цінностей свободи як незалежності у вчинках та діях, відповідальності;

– зміна структури сучасної сім'ї: перехід від розширеної сім'ї до нуклеарної [96].

Ми погоджуємося з дослідницею, що цінність у сімейному способі життя зростає, якщо розглядати сім'ю як форму партнерського союзу, оптимального для забезпечення необхідних умов особистісного зростання та саморозвитку. На базі вивченого матеріалу нами була розроблена програма психологічного тренінгу, мета якої – сформувати готовність до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору.

Програма психологічного тренінгу – це структурована діяльність, спрямована на розвиток психологічних рис, які заважають ефективному функціонуванню особистості. Програма психологічного розвитку також спрямована на формування в особистості необхідних психологічних якостей, які є умовами для більш ефективної діяльності та гармонійного життя.

Укладаючи програму психологічного тренінгу для формування готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору, ми керувалися загальними принципами розробки програм психологічних змін та інтервенцій: Принцип єдності корекції та діагностики. За цим принципом відображається цілісність у наданні психологічної допомоги клієнту за запитом.

– принцип пріоритетності причинного типу корекції. Залежно від напрямку корекції розрізняють два типи: симптоматичний та причинний. Корекція симптомів спрямована на подолання зовнішнього аспекту психологічних проблем, зовнішніх ознак та симптомів цих труднощів. Використання причинно-наслідкового типу передбачає усунення причин, що призводять до цих проблем. Зрозуміло, що лише усунення першопричин порушення може забезпечити найбільш повне вирішення проблем, які його спричиняють. Після завершення програми ми спробували дотримуватися цього принципу;

– принцип дотримання вікових, психологічних та індивідуальних особливостей клієнта пов'язаний із вимогами дотримання психічного та особистісного розвитку, з одного боку, та визнанням незаперечного факту унікальності клієнта. Тут важливо розглядати конкретний шлях розвитку особистості. Беручи до уваги індивідуально-психологічні особливості, можемо визначити їх у межах вікового стандарту. Програма корекції для кожного клієнта підкреслює право вибрати власний (індивідуальний) шлях. Розвивальна програма жодним чином не може бути знеособленою або стандартизованою. Навпаки, покращуючи умови розвитку та надаючи людині можливості для широкого адекватного керівництва в проблемній ситуації, вона створює максимальні можливості для індивідуалізації розвитку клієнта;

– врахування розмірів та ступеня різноманітності матеріалу. Під час проведення розвивальної програми слід переходити на нову кількість матеріалу лише після відносного завершення попереднього етапу роботи. Необхідно поступово збільшувати кількість і вид матеріалу;

– принцип ускладнень. Кожне завдання має пройти низку етапів: від найменш простих до найскладніших. Це дозволяє підтримувати інтерес до коригувальних дій і дозволяє клієнтові відчувати радість від перемоги. Важливість врахування емоційної складності матеріалу. Сприятливий емоційний фон має стимулювати позитивні емоції. Корекційні заняття повинні закінчуватися на позитивному емоційному тлі;

– принцип складності психосоціальних методів, будучи одним із найбільш прозорих і яскравих принципів побудови психосоціальних програм, аргументує необхідність використання різноманітних методів і прийомів з арсеналу практичної психології.

Більшість широко застосовуваних у практиці методів, розроблених у зарубіжній психології на основі психоаналізу, біхевіоризму, гуманістичної психології, гештальтпсихології та інших наукових шкіл, є суто законами психічного розвитку, які часто використовуються в різних парадоксальних

тлумачення. Однак не існує методик, які є невід'ємною частиною теорії. Ці методи були критично переосмислені та прийняті. Вони є потужними інструментами, які можуть надавати ефективну психологічну підтримку клієнтам із різноманітними проблемами. Наша розвивальна програма пропонує різні підходи, які доповнюють один одного.

Розвивальна програма спирається на загальнотеоретичний підхід:

2 Напрямок позитивної психотерапії. Відповідно до цього підходу, людина народжується доброю, незаплямованою і має самоактуалізоване «Я». Психологічні проблеми та розлади особистості пояснюються надмірним прагненням задовольнити зовнішні запити й обставини та нездатністю засвоїти переживання у Я-концепції. Мета програми – дати людині можливість свідомо і глибоко відчувати її справжнє й чисте «Я».

1. Самопізнання. Низка зустрічей має на меті ознайомити учасників із характеристиками їхніх проблем у стосунках, їхньою особистістю та вивчити їхні особливості.

2. Відкриття інших. Завдання цього етапу – пізнати та намагатися зрозуміти і прийняти унікальність та відмінності кожної людини. Цей етап поєднує навчальні заняття з різноманітності рис особистості: особливості стадій психосексуального розвитку, особливості сімейної соціалізації та їхній вплив на розвиток особистості.

3. Продовження пошуків та консолідація нових стратегій.

3.2. Програма психологічного тренінгу готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору

Мета тренінгу: сформувати готовність до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору.

Методика та організація дослідження: Основним інструментом для змін у сімейній сфері слугує інститут сім'ї, який спонукає до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору. Вивчаючи останні тенденції, ми

вирішили, що доцільним буде створення та проведення тренінгу для осіб юнацького віку, спрямованого на формування готовності до шлюбу на основі власного усвідомленого вибору. Перед проведенням тренінгу та після завершення було запропоновано низку методик, спрямованих на виявлення емоційного стану, сімейних стосунків та очікувань від шлюбу: «Шкала диференціації емоцій К. Ізарда», методика «Сімейний атом», опитувальник «Рольові очікування та домагання в шлюбі» Волкової А. Н. Обсяг тренінгу становив 36 годин, складався із 7 модулів і був розрахований на 6 днів.

Тренінг було проведено в студентській групі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка та з учасниками в онлайн-режимі (зокрема, з групою кримських татар – осіб юнацького віку). Усього в експериментальну групу входило 60 осіб, які брали участь у дослідженні мультикультурних складових сімейних цінностей (із них представників традиційного культурного укладу – 20 осіб (10 українців, 10 кримських татар), представників модерного культурного укладу – 20 осіб (10 українців, 10 кримських татар), представників постмодерного культурного укладу – 20 осіб (10 українців, 10 кримських татар)).

Всього в контрольну групу входило 60 осіб (з них представників традиційного культурного укладу – 20 осіб (10 українців, 10 кримських татар), представників модерного культурного укладу – 20 осіб (10 українців, 10 кримських татар), представників постмодерного культурного укладу – 20 осіб (10 українців, 10 кримських татар)). Отже, загалом було задіяно 120 осіб.

Тренінг має таку структуру:

1. Усвідомлення власних етнічних сімейних цінностей.

*Актуалізація історичної пам'яті.

*Актуалізація етнічної ідентифікації.

*Актуалізація сімейних цінностей в етнічному контексті.

2. Уміння будувати стосунки на основі етнічних цінностей.

*Стосунки в інгрупі: важливість етнічних цінностей.

*Стосунки в аутгрупі: цінність адекватного самосприйняття та толерантної взаємодії.

3. Уміння грамотно розпоряджатися коштами

*Побудова фінансової взаємодії в сім'ї відповідно до етнічних цінностей.

*Виклики сучасності vs традиції.

4. Толерантне ставлення до соціального середовища

*Виклики сучасності vs традиції.

*Стереотипи vs актуальна реальність.

5. Гармонізація стосунків із батьківською родиною.

*Виклики сучасності vs традиції.

*Стереотипи vs актуальна реальність.

6. Розуміння та сприйняття специфіки роботи іншого.

*Налаштування адекватного самосприйняття.

*Налаштування сприйняття Іншого.

7. Формування позитивного ставлення до батьківства.

*Гармонізація потреб та бажань.

*Планування батьківства – «близьке знайомство».

Тема: «Сила сім'ї – сила роду» (ДОДАТОК Е).

Мета тренінгу: сформувати готовність до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору.

Тренінг має таку структуру:

Структура тренінгу

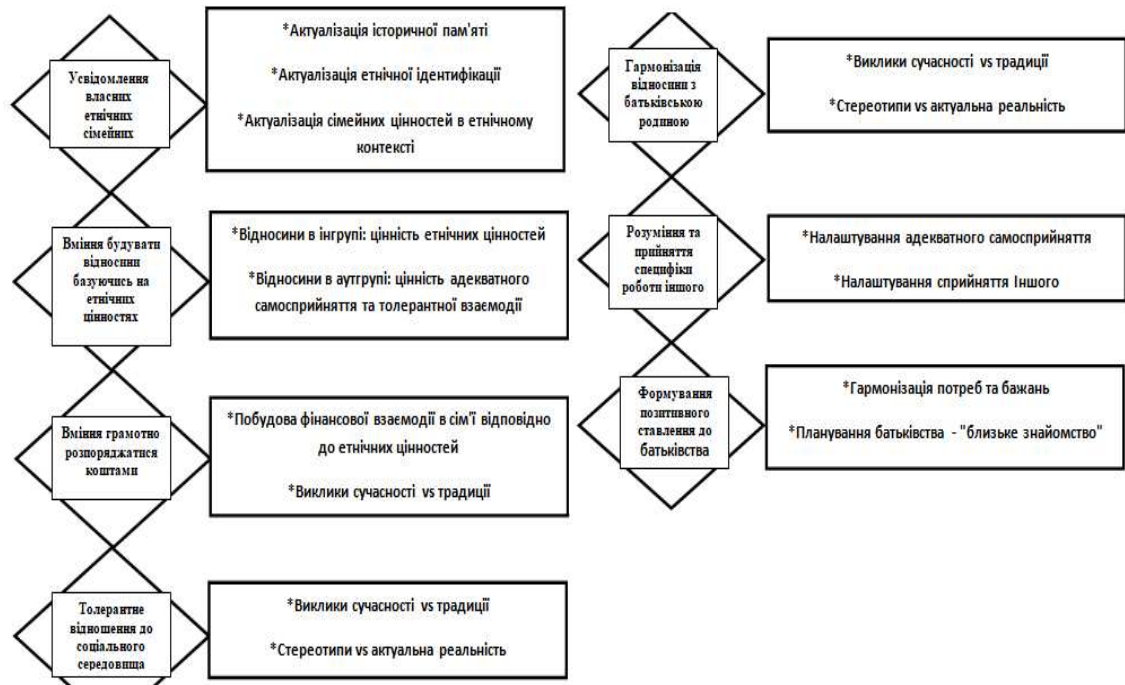

Рис. 3.1. Структура тренінгу

Обладнання: в офлайн-режимі: фліпчарт, клубок ниток, фломастери, папір формату А4, ватмани; в онлайн-режимі: програмне забезпечення Zoom.

Час: 36 годин.

Таблиця 3.1.

Програма психологічного тренінгу

Завдання	Тренінгові дії	Час	Критерії ефективності
	День 1		
1. Знайомство з групою	1. Вправа на знайомство «Павутинка»	25 хв.	Знайомство учасників та зняття
	2. Проведення методик	25 хв.	первинної

	А. Методика «Емоційне самоусвідомлення» Б. Методика «Сімейний атом» В. Опитувальник «Рольові очікування та домагання в шлюбі» А. Н.Волкової 3. Вправа «Мій герб» 4. Вправа «Правила нашої групи»	45 хв. 25 хв.	незручності шляхом невимушеного спілкування. Активна діяльність учасників, командна робота. У результаті отримуємо «Правила нашої групи»
	Обідня перерва	60 хв.	
2. Усвідомлення власних етнічних сімейних цінностей	1. Вправа «Дерево етнічних сімейних цінностей» 2. Вправа «Сімейна легенда»	50 хв. 60 хв.	Вправа «Шлюбне оголошення, що базується на етнічних цінностях»
	Кава-брейк	15 хв.	
	3. Вправа «Словник здорових партнерських стосунків» 4. Вправа «Шлюбне оголошення» 5. Міні-лекція «<i>TOY. SEVGI ARFESI</i>» (про	50 хв. 40хв. 60 хв.	

	традицію створення сім'ї в столітній давнині). <i>«Дерево тримається корінням, а людина сім'єю».</i>		
	День 2		
3. Уміння будувати стосунки на основі етнічних цінностей	1. Міні-лекція «Що таке конфлікт і як його вирішувати?». 2. Вправа «Любов – кільце, а у кільця початку немає і немає кінця ...» 3. Вправа «Вчимося правильно говорити про почуття».	40 хв. 80 хв. 40 хв.	Вправа-гра «Слідами Нарнії: створюємо збірник правил».
	Обідня перерва	60 хв.	
	4. Гра «Життя ідеальної сім'ї». 5. Вправа «Ти мені допоможеш?» 6. Вправа-гра «Слідами Нарнії. Створюємо збірник правил» або «Алтин Бешик. Створюємо збірник правил». 7. Рефлексія	60 хв. 80 хв. 60 хв. 10 хв.	
	День 3		

4. Гармонізація стосунків із батьківською родиною	1. Групова дискусія «Роль батьківської родини в житті молодії сім'ї»	40 хв.	Малюнок-схема «Хто вона «Ідеальна бабуся?» ».
	2. Вправа «Ревізія минулого – прощення»	50 хв.	
	3. Вправа-гра «Свекруха-невістка»	50 хв.	
	Кава-брейк	15 хв.	
	4. Вправа «І тут ви йому кажете»	40 хв.	
	5. Вправа «Вдячність роду»	40 хв.	
	Обідня перерва	60 хв.	
	6. Вправа «Ток-шоу»	50 хв.	
	7. Вправа «Особистісні кордони ще ніхто не відміняв»	50 хв.	
	8. Малюнок-схема «Хто вона «Ідеальна бабуся?»	40 хв. 10 хв.	
	9. Зворотний зв'язок		
	День 4		
5. Розуміння та прийняття специфіки роботи іншого	1. Міні-лекція «Психологія конструктивного спілкування»	40 хв.	Вправа «Ідеал»
	2. Вправа «Я, ТИ, погляд зі сторони»	50 хв.	

	3. Вправа «Життя в балансі або Як побудувати гармонійні стосунки» (вправа ґрунтується на основах позитивної психотерапії).	30 хв.	
	Кава-брейк	15 хв.	
	4. Вправа «Злагода» 5. Вправа «Зміна ролей»	50 хв. 50 хв.	
	Обідня перерва	60 хв.	
	6. Вправа «Емпатійне слухання» 7. Вправа «Стати іншою людиною» 8. Вправа «Ідеал» 9. Рефлексія	50 хв. 50 хв. 40 хв. 10 хв.	
	День 5		
6.Вміння грамотна розпоряджатися коштами	1. Дискусія «Розставляємо етнічні акценти» 2. Вправа «Зелений економіст» 3. Вправа «Фінансовий театр»	20 хв. 60 хв. 90 хв.	Презентація «Мудрий бюджет»
	Обідня перерва	60 хв.	
	4. Вправа-гра «Як захиститися від ризиків»	120 хв.	

	Кава-брейк	15 хв.	
	5. Вправа «Створення мета-карти сімейного бюджету»	60 хв.	
	6. Вправа «Снігова куля вражень»	10 хв.	
	День 6		
7.Формування позитивного ставлення до батьківства	1. Вправа «Моя ідеальна родина» 2. Гра-вистава «Життя ідеальної родини» 3. Вправа «Прийняття почуттів»	50 хв. 50 хв. 40 хв.	Вправа «Створення мета-карти батьківства»
	Обідня перерва	60 хв.	
	4. Вправа «Асоціація – батьківська любов» 5. Вправа «Спогади про моїх батьків» 6. Вправа «Емоційна підтримка» 7. Груповий малюнок «Особистість, яка готова до сім'ї»	40 хв. 40 хв. 40 хв. 30 хв.	
	Кава-брейк	10 хв.	
	8. Вправа «Створення мета-карти батьківства» 9. Вправа «Спогади з майбутнього» (вправа	40 хв. 40 хв.	

	ґрунтується на основах позитивної психотерапії. 10. Вправа «Снігова куля вражень»	10 хв	
Підбиття підсумків	Зворотний зв'язок	10 хв.	

Програма тренінгу розрахована на 6 днів. Заняття проводилися щодня блочно протягом 6 годин.

Пропонуємо приклад програми першого дня тренінгу.

10:00 -12:15 Блок 1

Знайомство з групою.

1. Вправа на знайомство «Павутинка»

Мета: встановити контакт між учасниками.

Реквізит: клубок ниток або додаток Zoom.

Вся група зустрічається онлайн у Zoom. Тренер починає знайомство і розповідає групі про себе, потім передає слово наступному учаснику, вибираючи його рандомно, який називає ім'я та своє захоплення. Після того, як буде названо всіх учасників, виходить своєрідна уявна «павутина». Тепер її треба «розмотати» в зворотному порядку. При цьому кожен учасник передає інформацію, яку він запам'ятав про того учасника, від якого отримав слово у першому колі. Якщо ця вправа виконується офлайн, то використовується справжній клубок ниток, який передається від людини до людини.

2. Проведення методик.

- Методика «Емоційне самоусвідомлення» (О.І. Власова, М.А. Березюк).
- Методика «Сімейний атом».

- Опитувальник «Рольові очікування та домагання в шлюбі» А. Н. Волкової.

3. Вправа «Мій герб»

Мета: знайомство учасників, згуртування групи, формальне відкриття тренінгу, самопрезентації учасників, створення позитивних емоційних настанов на довірливе спілкування, підготовка до спільної роботи під час тренінгу/сесії.

Матеріали: листи А4, ручки чи маркери за кількістю учасників/ або онлайн-формат.

Час: 45 хвилин.

Опис: Ми маємо спільну роботу, а тому потрібно познайомитися ближче, комусь згадати, а комусь дізнатися імена один одного. На сьогоднішній стратегічній сесії у нас є чудова нагода, зазвичай недоступна в реальному житті, – створити для себе герб. Герб – це емблема, спадковий розпізнавальний знак держави, міста, поєднання фігур та предметів, яким надається символічне значення, що виражає характерні традиції та особливості власника.

Візьміть аркуші А4. Працюватимемо поетапно.

Перший етап роботи полягає в тому, що кожен учасник ділить аркуш на 4 частини та самостійно заповнює інформацію про свій герб, відповідаючи на запитання символами (питання рекомендую винести на аркуш фліпчарту). На виконання першого етапу маєте 10 хвилин.

Запитання:

- Що я ціную в собі?
- Предмет моєї гордості?
- Що я вмію робити найкраще?
- Моє хобі?

Другий етап: пересуваючись по аудиторії у броунівському русі (хаотичному порядку), ви розповідаєте про себе та свій герб учасникам тренінгу, на кожну міні-презентацію відводиться 30 секунд. Після того, як закінчили першу розмову, учасники кричать "вільна каса!" і шукають інших партнерів.

Завдання: поспілкуватися з якомога більшою кількістю людей. Так учасники розговорюються, розкриваються (наскільки самі захочуть). Потім усі малюнки вивішуємо та залишаємо на весь час заходу.

Якщо вправа відбувається онлайн, то учасників ділять по віртуальних кімнатах та переходять із кімнати в кімнату.

Обговорення:

- Які враження?
- Що найбільше запам'яталося? Що знайшло відгук у душі і видалося значним? (саме для Вас)
- Що допомагало під час виконання завдання?
- Як це можна використовувати в нашій подальшій роботі на стратегічній сесії?

4. Вправа «Правила нашої групи».

Мета: встановити загальні правила роботи в групі.

Час: 25 хвилин.

Рекомендації тренеру: після оголошення правила його необхідно колективно обговорити, і у разі стовідсоткового схвалення його членами цієї групи, воно ухвалюється. Необхідно загострити увагу, що порушувати групові правила не можна. Також слід обговорити можливе покарання за недотримання цих правил. Після того, як ведучий розповість правила, члени групи можуть запропонувати свої, які також ухвалюються за загальною згодою всіх членів групи.

- Довірливий стиль спілкування.

Щоб отримати найбільшу віддачу, домогтися довіри між членами групи, слід запропонувати користуватися єдиною формою звернення один до одного – на «ти». Це психологічно прирівнює всіх, зокрема й ведучого, незалежно від віку, соціального статусу, життєвого досвіду тощо.

- Спілкування за принципом «тут і зараз».

Під час тренінгу необхідно говорити лише про те, що хвилює членів групи саме зараз, обговорювати те, що відбувається з ними в групі. Бо, як прояв психологічних захистів, може виявлятися прагнення до обговорення подій, що трапилися з іншими людьми, а не з учасниками.

- Персоніфікація висловлювань.

Ми відкидаємо безособові промови для більш відкритого спілкування під час уроку. Це допомагає приховати свою позицію і таким чином уникнути відповідальності за свої слова. Тому фрази мають звучати саме від себе (наприклад, «Я думаю, що...»), а також повинні містити адресата (наприклад, не «Багато хто не зрозумів мене», а «Алім і Рустем не зрозуміли мене»).

- Щирість у спілкуванні.

Під час роботи групи треба говорити тільки правду. Якщо ви не хочете говорити чесно, краще промовчіть. Це правило означає відкрите висловлення своїх почуттів щодо інших учасників і власних дій.

- Усе, що відбувається всередині групи, конфіденційно.

Все, що буде відбуватися під час лекцій, пояснюється. Це допомагає бути чесним і заохочує до саморозкриття.

- Неприйнятна людська оцінка.

Обговорюючи те, що сталося, ми оцінюємо лише дії учасника, а не самого учасника. Ми не говоримо «Ти мені не подобаєшся!», а говоримо «Мені не подобається твоя манера поведінки!».

- Поважайте ораторів.

Коли співрозмовник говорить, ми уважно слухаємо і даємо йому можливість сказати те, що він хоче. Ми можемо поставити питання, не втручаючись і не коментуючи, лише після того, як людина припинила розмову.

- Активно брати участь у тому, що відбувається.

Тільки та людина, яка бере активну участь у роботі групи, може взяти щось корисне для себе.

- Правило «СТОП».

Якщо хтось не може зараз говорити про якусь проблему, не готовий, то він може відмовитися від цього, сказавши «стоп». Тільки необхідно взяти всю відповідальність за це на себе: група не зможе допомогти цій людині.

Перерва на обід

Блок 2

Усвідомлення власних етнічних цінностей

1. Вправа «Дерево сімейних цінностей»

Мета: визначити власні етнічні цінності.

Час: 50 хвилин.

Матеріали: список цінностей для кожного, великі аркуші білого паперу, олівці, гумки, фарби (за офлайн-форми проведення) / програмне забезпечення Zoom (за онлайн-форми проведення).

1-й етап

Ведучий роздає учасникам матеріали для вправи (за офлайн-форми проведення) / або надає учасникам доступ до демонстрації екрану з використанням технологій створення рисунку в Zoom (за онлайн-форми проведення) і дає наступну інструкцію:

«Вам пропонується список цінностей, які люди, як правило, вважають важливими для спільного життя. Перегляньте, будь ласка, список. Якщо необхідно, доповніть його своїми цінностями.

Список цінностей:

- наявність спільних інтересів;
- взаємна повага;
- невтручання в справи один одного;
- любов, кохання;
- відданість;
- збереження самостійності й автономії членів сім'ї;
- матеріальне благополуччя;

- національна монолітність;
- благополуччя в очах оточення;
- дисципліна і чіткість;
- виконання всіма членами сім'ї своїх обов'язків;
- спільне проведення вільного часу;
- «Відкритий будинок» – для друзів, родичів, колег;
- багато дітей;
- гарне здоров'я;
- співробітництво;
- незаперечний авторитет батьків;
- довіра;
- взаємодопомога.

2-й етап

Ви попрацювали над складанням списку сімейних цінностей. Тепер вам належить скласти шкалу пріоритетів: визначити, які з цінностей для вас є базовими, які – менш значущими, а які взагалі перебувають на периферії. На аркуші ватману / або демонструючи екран в Zoom-форматі намалюйте, будь ласка, велике дерево. Це – Дерево сімейних цінностей. Побудуйте дерево так, щоб коріння було вашим ядром, найважливішими цінностями, стовбур – менш важливим, а гілки були іншими цінностями.

Обговорення:

- Які висновки ви могли б зробити після закінчення своєї роботи над Деревом сімейних цінностей?
- Подумайте, який вигляд мало б дерево, якби його створили інші члени вашої сім'ї?

2. Вправа «Сімейна легенда»

Мета: усвідомити власні сімейні цінності.

Час: 60 хвилин.

Ведучий просить учасників зосередитися і згадати одну з тих сімейних історій, яка передається як переказ, як сімейна реліквія з покоління в покоління. Потім цей переказ можна розповісти групі. Слово надається всім охочим. У процесі обговорення група з'ясовує, які почуття викликали у кожного сімейні спогади. Чому певна історія була настільки значущою для сім'ї? Чи можна сказати, що ця історія відображає цінності, стиль поведінки, традиції, які існують у сім'ї? Якщо так, то які?

Кава-брейк - 15 хвилин

3. Вправа «Словник здорових партнерських стосунків».

Мета: проаналізувати та усвідомити здорові партнерські стосунки.

Час: 50 хвилин.

Зараз я пропоную вам провести ще одну вправу, яка називається «Словник здорових партнерських стосунків». Я називаю поняття, а ви пояснюєте його у контексті сімейного життя:

- Співпереживання (здатність відчувати іншу людину, відчувати себе на її місці).
- Рівність (припускає, що ви зважаєте на інтереси один одного) .
- Підтримка (удвох ви здатні багато на що).
- Толерантність (уміння сприймати людину такою, якою вона є).
- Компроміс (уміння поступатися один одному).
- Кохання (ніжна турбота один про одного).
- Вірність (відданість один одному).
- Уміння слухати (прислухатися один до одного).
- Гумор (сміх підтримує фізичне та психологічне здоров'я).
- Довіра (почуття безпеки та впевненості).
- Ніжність (ставлення один до одного).
- Спільне проведення часу (потрібно завжди знаходити час для того, щоб побути разом).
- Сімейні традиції та реліквії.

Кожен з учасників обирає свій словник здорових стосунків і ділиться з групою. До кого ви звертаєтеся за допомогою та підтримкою?

4. Вправа «Шлюбне оголошення».

Мета: визначити для себе основні якості майбутнього партнера.

Час: 40 хвилин.

Пропоную виконати вам вправу: скласти текст шлюбного оголошення.

Як ви думаєте, навіщо? По-перше, кожен із вас може таким чином оголосити свою систему цінностей; по-друге, використовуючи фантазію, може заглянути в майбутнє; по-третє, краще пізнати один одного.

Структура шлюбного оголошення:

1. Фізичні дані (вік, зріст, вага).
2. Загальні відомості (знак зодіаку, наявність шкідливих звичок).
3. Соціальний статус (освіта, матеріальне забезпечення, робота).
4. Особистісна характеристика (якості особистості, риси характеру, ставлення до себе, до людей, до світу, захоплення).
5. Очікування у виборі партнера (фізичні дані, соціальний статус, якості особистості, риси характеру).

Приклад шлюбного оголошення.

Ізет 25 / 180 / 73. За знаком зодіаку – Терези, брюнет, очі карі, середньої статури, приємної зовнішності, без шкідливих звичок. Освіта вища. Матеріально забезпечений. Обожаю природу і тваринний світ, люблю дітей. Захоплююся риболовлю. Віддаю перевагу джазу. За характером добрий, чуйний, спокійний. Оптиміст по життю, тонко відчуваю емоції, активний. Познаюся з інтелекотною симпатичною дівчиною 20–27 років для серйозних стосунків. Відповім на лист, бажано фото.

Працювати над текстом оголошення потрібно індивідуально. Після складання тренер збирає та зачитує. Ваше завдання – відгадати, кому належить шлюбне оголошення.

5. Міні-лекція «TOY. SEVGI ARFESI» (про традицію створення сім'ї сто років тому). / «Дерево тримається корінням, а людина сім'єю».

«TOY. SEVGI ARFESI» (про традицію створення сім'ї в столітній давнині)

Мета: ознайомити з традиціями народу.

Час: 50 хвилин.

Сучасна кримськотатарська сім'я відіграє велику роль у суспільному та соціальному житті Української держави. Пройшовши нелегкий шлях випробувань в умовах тоталітарного режиму, переживши втрату своєї Батьківщини і гіркоту депортації, після 50-річного штучного відчуження сім'ї кримських татар на початку 90-х років отримали можливість повернутися додому. У Крим повернулося понад 250 тисяч осіб, тобто близько 60 тисяч сімей. Звичайно, не всі змогли це зробити. Багато представників і сьогодні живе в Узбекистані, Таджикистані, Росії та інших країнах колишнього СРСР. Однак і далеко від Батьківщини кримські татари намагаються дотримуватися традицій не тільки національної кухні, одягу, а й виховання дітей в сім'ї. Окупація Криму 2014 року спонукала до переїзду великої кількості кримських татар із Криму на материк, що також впливає на культурні зміни народу, проте багатовікова мудрість актуальна для сімей кримських татар і сьогодні. У кримськотатарського народу протягом століть під впливом декількох культур і цивілізацій сформувалася самобутня національна система виховання, яка пройшла кілька етапів свого становлення .

Сучасній кримськотатарській сім'ї притаманні такі основні ознаки: орієнтованість на традиційність, відтворення і вдосконалення традицій; рідна мова; історична батьківщина; оволодіння релігійними канонами; ощадливість, праця; земля; родина; достаток; освіта; шанобливе ставлення до старших і до батьків; підтримка родинних стосунків; упорядкування житла і його розширення; забезпечення майбутнього дітей.

Дуже важливим у житті кримських татар, або кирилів , як вони себе називають, є весільні традиції. Весільні обряди склалися з трьох етапів: передвесільного, весільного та післявесільного.

Розглядаючи передвесільний етап, ми можемо зауважити своєрідну делікатність у стосунках. Для кримських татар було не характерно відкрито казати про свої почуття батькам, і для того, щоб повідомити батькам про свій намір одружитися, у деяких районах Криму хлопець клав у взуття батька качан кукурудзи. Таким чином батьки дізнавалися, що їхньому синові сподобалася дівчина і він готовий створити сім'ю. Ще один спосіб повідомити про свою обраницю – розповісти близькій старшій родичці про неї, а тоді родичка передає інформацію батькам. Через таку скритність у питанні стосунків життя кримських татар наповнене алегоричних символів і знаків.

До створення сім'ї та вибору нареченого і нареченої ставилися дуже серйозно. Зауважимо, що не можна було одружуватися з кровними родичами до сьомого коліна. Це правило є чинним і сьогодні, що сприяє збереженню здорової нації.

При обранні нареченого чи нареченої звертали увагу не стільки на фінансовий стан сім'ї, скільки на громадську думку та авторитет батьків. Навіть є таке народне прислів'я: «Анасіна бакип, кизини ал – кенарина бакип, безини ал» («Коли купуєш бязь – дивись на крайку, коли сватаєш дівчину – дивись на її матір»).

З давніх-давен у кримськотатарській культурі цінувалася працьовитість. Щоб дізнатися, наскільки дівчина є гарною господинею, зранку до неї відправляли маленького хлопчика, який просив у неї качалку, і якщо качалка була чиста, а дівчина одягнена й зачесана, то ця господиня вважалась охайною.

Діти в кримськотатарських сім'ях виховувалися в строгості і повазі до старших, але при цьому як юнаки, так і дівчати завжди мали право на вибір і з примусу не одружувалися. Якщо хлопцю подобалася дівчина, він їй дарував маленьку білу хустку. І якщо дівчина погоджувалася, то повертала хустку вже

вишитою. Ще однією традицією було те, що хлопець дівчині, яка йому подобалася, залишав вуглину біля вікна – це було знаком того, що він бачить її берегинею домашнього вогнища.

Одним із найважливіших обрядів у передвесільній традиції вважається «сьозкесім» («дати слово»). Можна сказати, що це і є ритуал сватання. Приходили свати в дім дівчини і просили її руки. Зазвичай дівчина мовчки ховалася за двері, і якщо вона погоджувалася, то показувала батькам краї своєї сукні, а якщо ні, то мовчки стояла. Через деякий час після сьозкесім відбувалися заручини – нішан. Цей ритуал супроводжувався молитвами та наявністю бохча. Бохча – це вузол із подарунками, який готують в обох сім'ях. Спочатку заручини відбуваються вдома у нареченої, а потім у нареченого.

Після прочитання молитви найближчі тітоньки з боку нареченої демонстрували подарунки для нареченого та його родичів. У бохча обов'язково повинно було бути 9 подарунків. Більшу частину речей до сімейного життя дівчата готували заздалегідь. Посаг починали збирати ще

до народження дівчинки. Про це свідчить прислів'я: «Киз бешикте, джиези – сандикта » («Дочка ще в колисці, а посаг вже в скриньці»).

Ще однією дуже важливою традицією в деяких регіонах Криму було «Сют акки» – плата за материнське молоко. Навіть був такий вислів «Сют аххинин фіяти йок, амма заметінізні елял етініз» («Ціни у материнського молока немає, але ми вдячні вам за Ваш труд»). Таким чином, ми бачимо цінність жінки та материнства загалом.

Дуже важливим і обов'язковим етапом у циклі весільних свят є сам ритуал вінчання – «нікях». Сьогодні цей ритуал є настільки важливим, що реєстрація в РАГСі стає необов'язковою для сучасної молоді. Ритуал проводиться муллою і може бути здійснений без нареченого та нареченої. Обов'язковою є присутність двох свідків-чоловіків. Але в деяких регіонах молода сиділа за стіною, у неї питали згоду тричі, і відповідала вона тільки на третій раз. Якщо дівчина відповідала одразу – це була ознака поганого виховання.

Зараз цей обряд отримав нове забарвлення: на ньому наречена, за ісламськими традиціями, має право попросити мехір. Мехір – це подарунок, який її чоловік зобов'язаний подарувати **дружині**. Такий подарунок робиться для того, щоб жінка на виручені за нього гроші могла прожити перший період, якщо з чоловіком щось трапиться.

Дуже цікавим є обряд хна геджеси – це дівочий вечір, на якому дівчатам фарбували хною руки. Нареченій зістригали пасма волосся на скронях і фарбували волосся, нігті та кінчики пальців у мідно-червоний колір. Візерунки на долонях мали певний символізм: коло з крапкою в центрі символізувало вогнище, квадрат – будинок, трикутник – знак Умай, тобто жіноче начало.

Тираш акшами – це хлопчачий вечір. Близькі родичі, друзі і музиканти збиралися за святковим столом. Обов'язковою ритуальною стравою був теллі хораз – півень, якого відварювали або запікали з гребінцем та прикрашали блискучими стрічками.

Наречений сідав на стілець, друзі приносили йому каву, а під час особливої мелодії, яка називалася «Тираш Аваси», перукар повинен був брити молодого.

З «Хна Геджеси» трішки хни залишали для хлопців. І на цьому вечорі для чоловіків нареченому фарбувати великі пальці хною. Залишки хни передавалися неодруженим друзям молодого. Вкінці обряду нареченого заводили в дім до батьків, щоб він попросив благословення.

У день весілля, коли чоловік забирав уже свою дружину із батьківського дому, батько або, за відсутності батька, інший поважний чоловік зав'язував пояс нареченій на довге щасливе життя.

Укриту покривалами наречену садили у святковий фастон, що супроводжувався підводами з приданим та близькими родичами. Раніше весілля проходило сім днів, але потім скоротилося до трьох. Біля брами будинку нареченого молодят зустрічали урочистим маршем музиканти та його батьки. Батько нареченого знімав з нареченої пояс, а мати дарувала мараму (це свідчило про те, що дівчину прийнято до родини), подавала варення – тили татли олсун

(щоб мова була солодка), ложку вершкового масла – юрегі яг кібі йимшак олсун (щоб серце було добрим і м'яким) та садила на овчину (щоб була сумирна, як овечка). Так наречена чекала молодого, а коли він приходив, цілувала йому руку і прикладала до лоба. Це означало те, що вона визнає себе його дружиною, а його – господарем сімейного вогнища. Після цього вже молодята залишалися наодинці.

На ранок після весілля всі родички та сусідки приходили, так би мовити, на оглядини нареченої. Дівчина готувала каву та пригощала їх кобете (національний пиріг), а гості розплачувалися за це грішми. За декілька днів після весілля подружки нареченої передавали їй прикрашений квітами віник. Це був символ охайності молодої господині. Після цього вона мала право починати домашні справи. Через тиждень після весілля влаштовували чагиртув – спочатку в нареченої, а потім у нареченого. Це невелике свято, куди запрошували тільки найближчих родичів, щоб вони тісніше познайомилися.

Отже, сім'я та сімейні традиції є однією з найважливіших цінностей, які допоможуть зберегти кримськотатарський народ та його культуру.

«Дерево тримається корінням, а людина сім'єю»

Сім'я є унікальною соціальною системою та основою духовного, економічного й соціального розвитку суспільства. Вона охоплює всі сфери людського життя, а також усю суспільну практику, від окремих людей до націй, від матеріального до духовного. Гармонійне життя можливе лише в сім'ї. Сімейний соціальний уклад є основною системою суспільства, що виховує інтелектуально розвинених, духовно і морально зрілих людей, які формують наступне покоління та гарантують розвиток і добробут усіх громадян і держави загалом.

Одним із головних елементів, що регулюють групу та її поведінку в сучасній культурі, є цінності. Цінності – це ставлення людини до матеріальних і духовних благ, які є досить стійкими та соціально зумовленими.

Базові цінності українського народу – духовність, сім'я, земля, життя і традиція пронизують та впливають на соціальні орієнтири суспільства й на стратегії розвитку країни. Саме тому для збереження та розвитку української нації зараз дуже важливо зберігати, захищати та поширювати традиційні сімейні цінності українського народу, зокрема важливість шлюбу, його збереження, народження та виховання дітей у сім'ї, традиційні ролі чоловіка та жінки. Сім'я як цінність залишається неповторною та унікальною, що несе дуже важливе послання. Саме сім'я є важливою ланкою українського суспільства. Сімейні цінності визначають благополуччя людини, її комфорт, психічне здоров'я населення.

Українські сімейні цінності перебувають під значним впливом світових тенденцій розвитку сім'ї із-поміж яких можна виокремити зростання індивідуалізму, загострення самостійності та іноді надмірно спотворене бажання жити тільки для себе, домінування егоїстичних інтересів, а також нехтування інтересами інших. Перебудова в ієрархії сімейних цінностей, що докорінно змінює його призначення та призначення. У загальній свідомості формується толерантне ставлення до поведінки різних типів сімей, часто спотворене і у формі «загальної вседозволеності». Ці зміни пропагують різні форми сексуальних і соціальних ролей, переважно серед молоді. Варто також зазначити, що сучасні сімейні умови є результатом і причиною багатьох процесів, що відбуваються в суспільстві. Негативні соціальні явища, такі як інфляція, соціальна та політична нестабільність, відсутність правових гарантій, невпевненість у майбутньому і навіть стан соціальних змін, ще більше посилюють невизначеність людей. З іншого боку, сім'я, як один із найважливіших соціальних інститутів у своєму розвитку, неминуче відображає важливу тенденцію розвитку суспільства загалом. Тому кожен із її членів не тільки відчуває сильний вплив усіх факторів соціальної динаміки, а й значною мірою визначає і відтворює ці фактори.

Кожна людина протягом свого життя в принципі є членом двох сімей: батьківської та створеної ним самим. Сімейне життя з батьками триває до юнацького віку, а в юності людина поступово набуває самостійності. Чим більше людина накопичує життєвого, професійного та соціального досвіду, тим вагомішою для неї стає родина.

Сьогодні суспільство все більше усвідомлює соціальну цінність сім'ї, її важливу роль у формуванні та розвитку особистості дитини. Тому посилення виховного впливу на молодь, яка готується до створення власної сім'ї, як важливої частини українського суспільства, є дуже важливим і актуальним питанням. Одним із найважливіших і нагальних завдань для батьків, вчителів і суспільства загалом стало відродження в сімейному житті багатьох народних традицій, які є центральними в сімейній культурі та мають високий виховний потенціал.

Сім'я - це маленький складник народу. Кожна сім'я має дотримуватись правил батьків і дідів: зберігати рідну мову, вивчати історію народу, розуміти і розвивати мистецтво народу, жити за принципами національної моралі та краси. Звичай і традиції кожної родини мають творчо трансформувати національну культуру. Сімейне виховання стає могутнім джерелом світогляду, національного духу, благородного характеру, працьовитості, громадянської зрілості. Сім'я є природним осередком найглибшої прихильності людства: тут народжується і поглиблюється любов до батьків, бабусь і дідусів, до сім'ї загалом, повага до рідної мови, історії та культури. Цінність сім'ї неоціненна.

3.3. Дослідження ефективності проведення тренінгу

У ході дослідження було використано тест емоційного самоусвідомлення, суть його розглянемо більш детально.

Ідея була втілена у формі емпіричного дослідження, де було порівняно результати груп досліджуваних (осіб юнацького віку – українців та кримських татар) до та після експерименту.

В основу цього дослідження лягли описові методи математичної статистики, зміст яких полягає в тому, щоб визначити показники групи досліджуваних юнаків – представників традиційного, модерного та постмодерного культурних укладів– за такими параметрами: наявність міркувань про особливості взаємодії в сімейній сфері, що розцінюються ними як негативні.

Відповідно далі передбачено внутрішньогрупове порівняння показників представників трьох культурних укладів до та після експериментального впливу.

Імплементация плану дослідження полягає у виконанні таких ключових дій: робота з вибіркою, анкетування досліджуваних, збір попередніх результатів, робота з обрахунком ключових показників, підготовка масиву даних та напрямів подальшої роботи з інструментами математичної статистики.

Для аналізу експериментальних даних та отримання значущих показників у досліджуваній сфері було застосовано такий алгоритм дій:

За допомогою програмного пакету статистичної обробки даних SPSS були здійснені:

А) перевірка нормальності розподілу отриманих показників вибірки: експериментальної групи та контрольної групи;

Б) порівняння отриманих результатів тестувань за кожною з використаних методик у відповідних групах:

1) О1 (українці – особи юнацького віку - представники традиційного укладу до експериментального впливу) і О2 (українці – особи юнацького віку- представники традиційного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t - Стюдента для залежних груп Paired – Samples T Test);

Таблиця 3.2.

Тренінговий вплив на представників традиційного укладу (українці)**Paired Samples Statistics**

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	O1	2,2230	15	,30541	,03239
	O2	3,9619	15	,49611	,05112

Paired Samples Correlations

		N	Correlation	Sig.
Pair 1	O1 & O2	15	,434**	,254

Paired Samples Test

	Paired Differences					T	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Pair 1 O1 – O2	,07407	,28789	,2823	,01272	,04087	1,272	14	,000

2) O3 (кримські татари – особи юнацького віку - представники традиційного укладу до експериментального впливу) і O4 (кримські татари – особи юнацького віку- представники традиційного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t - Ст'юдента для залежних груп Paired – Samples T Test);

Таблиця 3.3.

Тренінговий вплив на представників традиційного укладу (кримські татари)

Paired Samples Statistics

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 2	O3	3,0230	15	,30332	,03039
	O4	4,4619	15	,31021	,03112

Paired Samples Correlations

		N	Correlation	Sig.
Pair 2	O3 & O4	15	,622**	,000

Paired Samples Test

	Paired Differences					T	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Pair 2 O3 – O4	,05301	,35543	,3622	,10252	,55453	-0,362	14	,020

3) O5 (українці - представники модерного укладу до експериментального впливу) і O6 (українці - представники модерного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t – Стьюдента для залежних груп Paired – Samples T Test);

Таблиця 3.4.

Тренінговий вплив на представників модерного укладу (українці)

Paired Samples Statistics

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	O5	4,2220	15	,70122	,20117
	O6	5,2216	15	,80511	,41323

Paired Samples Correlations

		N	Correlation	Sig.
Pair 1	O5 & O6	15	,534**	,044

Paired Samples Test

	Paired Differences					T	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Pair 1 O5 – O6	,63010	,36501	,3543	,20431	,84087	-,72	14	,000

4) O7 (кримські татари - представники модерного укладу до експериментального впливу) і O8 (кримські татари - представники модерного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t - Стюдента для залежних груп Paired – Samples T Test);

Таблиця 3.4.

Тренінговий вплив на представників модерного укладу (кримські татари)

Paired Samples Statistics

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	O7	4,4100	15	,83536	,15370
	O8	5,5103	15	,90305	,20314

Paired Samples Correlations

		N	Correlation	Sig.
Pair 1	O7 & O8	15	,631**	,000

Paired Samples Test

	Paired Differences					T	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Pair 1 O7 – O8	-,23715	,38789	,2823	-1,20791	,31042	-,872	14	,251

5) O9 (українці - представники постмодерного укладу до експериментального впливу) і O10 (українці - представники постмодерного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t – Стюдента для залежних груп Paired – Samples T Test);

Таблиця 3.5.

Тренінговий вплив на представників постмодерного укладу (українці)**Paired Samples Statistics**

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	O9	2,9654	15	3,91	1,32
	O10	3,8599	15	4,26	2,12

Paired Samples Correlations

		N	Correlation	Sig.
Pair 1	O9 & O10	15	,519**	,000

Paired Samples Test

	Paired Differences					T	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Pair 1 O9 – O10	,19615	1,56691	,2823	-1,29061	,88457	-1,341	14	,000

7) O11 (кримські татари - представники постмодерного укладу до експериментального впливу) і O12 (кримські татари - представники постмодерного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t -Ст'юдента для залежних груп Paired – Samples T Test).

Таблиця 3.6.

Тренінговий вплив на представників модерного укладу (українці)

Paired Samples Statistics

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	O11	2,9654	15	1,52	,32014
	O12	3,8599	15	2,15	,42678

Paired Samples Correlations

+			N	Correlation	Sig.
Pair 1		O11 & O12	15	,625**	,000

Paired Samples Test

	Paired Differences					T	df	Sig. (2-tailed)			
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference							
				Lower	Upper						
Pair 1 O9 – O10	,34293	,79572	,3913	,12002	,74426	,972	14	,000			

Порівняння отриманих результатів тестувань за кожною із використаних методик у відповідних групах здійснене за параметричними критеріями t - Стюдента і F - Фрідмана (змінна вимірюється в інтервальній шкалі) на підставі попередньо встановленої **нормальності** розподілу отриманих даних.

Також відбувалося застосування інших методів статистичної обробки даних пакету SPSS для пошуку наукової новизни дослідження.

Перейдемо до розгляду й аналізу отриманих статистичних результатів. Опрацювання масиву статистично значущої інформації дало нам змогу зробити відповідні психологічні висновки стосовно досліджуваного нами феномену.

Аналіз застосованого алгоритму дій та отриманих результатів показав, що **нормальність** розподілу даних масиву відповідей досліджуваних є доведеною.

1) Порівняння даних за такими групами: О1 (українці - представники традиційного укладу до експериментального впливу) і О2 (українці - представники традиційного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t - Ст'юдента для залежних груп Paired – Samples T Test) дало результати, із яких випливає, що українці - представники традиційного укладу до експериментального впливу та представники традиційного укладу після експериментального впливу – відрізняються за середніми значеннями методик на статистично значущому рівні. Критерій рівності дисперсій Лівена (Levene's Test) вказує на те, що дисперсії двох розподілів статистично **значуще** відрізняються. Відмінності статистично достовірні на високому рівні значущості.

Отримані статистичні висновки дозволяють остаточно обґрунтувати зроблену нами інтерпретацію змісту результатів методик. Таким чином, після експериментального впливу в представників традиційного укладу знизився рівень гостроти переживання негативних уявлень про сім'ю.

Після експериментального впливу в представників традиційного укладу підвищилася самооцінка (від загальногрупового середнього рівня до загальногрупового високого рівня).

Після експериментального впливу в представників традиційного укладу підвищилася відкритість досвіду, сумлінність, доброзичливість, стала чіткіше вираженою екстраверсія, зменшився рівень нейротизму.

Після експериментального впливу в українців - представників традиційного укладу стала більш чітко вираженою нормальна мінливість Я-образу та прийнятна ригідність Я - образу.

Дані зміни свідчать про те, що експериментальний вплив був вдалим, ефективним та зміг досягнути поставленої мети.

2) Порівняння даних за такими групами: О3 (кримські татари-представники традиційного укладу до експериментального впливу) і О4 (кримські татари - представники традиційного укладу після експериментального

впливу) - (використано критерій t -Ст'юдента для залежних груп Paired – Samples T Test) дало результати, із яких випливає, що кримські татари - представники традиційного укладу до експериментального впливу та представники традиційного укладу після експериментального впливу відрізняються за середніми значеннями методик на статистично значущому рівні. Критерій рівності дисперсій Левена (Levene's Test) вказує на те, що дисперсії двох розподілів статистично значуще відрізняються. Відмінності статистично достовірні на високому рівні значущості.

Отримані статистичні висновки дозволяють остаточно обґрунтувати зроблену нами інтерпретацію змісту результатів методик. Таким чином, після експериментального впливу в представників традиційного укладу знизився рівень гостроти переживання негативних уявлень про сім'ю.

Після експериментального впливу в кримських татар - представників традиційного укладу підвищилася самооцінка (від загальногрупового середнього рівня до загальногрупового високого рівня).

Після експериментального впливу в представників традиційного укладу підвищилася відкритість досвіду, сумлінність, доброзичливість, стала чіткіше вираженою екстраверсія, зменшився рівень нейротизму.

Після експериментального впливу в представників традиційного укладу стала більш чітко вираженою нормальна мінливість Я-образу та прийнятна ригідність Я- образу.

Ці зміни свідчать про те, що експериментальний вплив був вдалим, ефективним та зміг досягнути поставленої мети.

3) Порівняння даних за наступними групами: О5 (українці - представники модерного укладу до експериментального впливу) і О6 (українці - представники модерного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t -Ст'юдента для залежних груп Paired – Samples T Test) дало результати, із яких випливає, що українці - представники модерного укладу до експериментального впливу та представники модерного укладу після експериментального впливу

відрізняються за середніми значеннями методик на статистично значущому рівні. Критерій рівності дисперсій Левена (Levene's Test) вказує на те, що дисперсії двох розподілів статистично значуще відрізняються. Відмінності статистично достовірні на високому рівні значущості.

Отримані статистичні висновки дозволяють остаточно обґрунтувати зроблену нами інтерпретацію змісту результатів методик. Таким чином, після експериментального впливу в представників модерного укладу знизився рівень гостроти переживання негативних уявлень про сім'ю.

Після експериментального впливу в українців - представників модерного укладу підвищилася самооцінка (від загальногрупового середнього рівня до загальногрупового високого рівня).

Після експериментального впливу в українців - представників модерного укладу підвищилася відкритість досвіду, сумлінність, доброзичливість, стала чіткіше вираженою екстраверсія, зменшився рівень нейротизму.

Після експериментального впливу в українців - представників модерного укладу стала більш чітко вираженою нормальна мінливість Я-образу та прийнятна ригідність Я - образу.

Такі зміни свідчать про те, що експериментальний вплив був вдалим, ефективним та зміг досягнути поставленої мети.

4) Порівняння даних за наступними групами: О7 (кримські татари - представники модерного укладу до експериментального впливу) і О8 (кримські татари - представники модерного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t-Ст'юдента для залежних груп Paired – Samples T Test) дало результати, із яких випливає, що кримські татари - представники модерного укладу до експериментального впливу та представники модерного укладу після експериментального впливу відрізняються за середніми значеннями методик на статистично значущому рівні. Критерій рівності дисперсій Левена (Levene's Test) вказує на те, що дисперсії двох розподілів статистично значуще

відрізняються. Відмінності статистично достовірні на високому рівні значущості.

Отримані статистичні висновки дозволяють остаточно обґрунтувати зроблену нами інтерпретацію змісту результатів методик. Таким чином, після експериментального впливу в кримських татар - представників модерного укладу знизився рівень гостроти переживання негативних уявлень про сім'ю.

Після експериментального впливу в кримських татар - представників модерного укладу підвищилася самооцінка (від загальногрупового середнього рівня до загальногрупового високого рівня).

Після експериментального впливу в кримських татар - представників модерного укладу підвищилася відкритість досвіду, сумлінність, доброзичливість, стала чіткіше вираженою екстраверсія, зменшився рівень нейротизму.

Після експериментального впливу в кримських татар - представників модерного укладу стала більш чітко вираженою нормальна мінливість Я-образу та прийнятна ригідність Я - образу.

Ці зміни свідчать про те, що експериментальний вплив був вдалим, ефективним та зміг досягнути поставленої мети.

5) Порівняння даних за такими групами: О9 (українці -представники постмодерного укладу до експериментального впливу) і О10 (українці - представники постмодерного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t - Ст'юдента для залежних груп Paired – Samples T Test) дало результати, із яких випливає, що українці - представники постмодерного укладу до експериментального впливу та представники постмодерного укладу після експериментального впливу відрізняються за середніми значеннями методик на статистично значущому рівні. Критерій рівності дисперсій Левена (Levene's Test) вказує на те, що дисперсії двох розподілів статистично значуще відрізняються. Відмінності статистично достовірні на високому рівні значущості.

Отримані статистичні висновки дозволяють остаточно обґрунтувати зроблену нами інтерпретацію змісту результатів методик. Таким чином, після експериментального впливу в представників постмодерного укладу знизився рівень гостроти переживання негативних уявлень про сім'ю.

Після експериментального впливу в українців - представників постмодерного укладу підвищилася самооцінка (від загальногрупового середнього рівня до загальногрупового високого рівня).

Після експериментального впливу в українців - представників постмодерного укладу підвищилася відкритість досвіду, сумлінність, доброзичливість, стала чіткіше вираженою екстраверсія, зменшився рівень нейротизму.

Після експериментального впливу в українців - представників постмодерного укладу стала більш чітко вираженою нормальна мінливість Я-образу та прийнятна ригідність я образу.

Ці зміни свідчать про те, що експериментальний вплив був вдалим, ефективним та зміг досягнути поставленої мети.

б) Порівняння даних за такими групами: O11 (кримські татари - представники постмодерного укладу до експериментального впливу) і O12 (кримські татари - представники постмодерного укладу після експериментального впливу) - (використано критерій t - Ст'юдента для залежних груп Paired – Samples T Test) дало наступні результати:

Із результатів випливає, що кримські татари - представники постмодерного укладу до експериментального впливу та кримські татари -представники постмодерного укладу після експериментального впливу відрізняються за середніми значеннями методик на статистично значущому рівні. Критерій рівності дисперсій Левена (Levene's Test) вказує на те, що дисперсії двох розподілів статистично значуще відрізняються. Відмінності статистично достовірні на високому рівні значущості.

Отримані статистичні висновки дозволяють остаточно обґрунтувати зроблену нами інтерпретацію змісту результатів методик. Таким чином, після експериментального впливу в кримських татар - представників постмодерного укладу знизився рівень гостроти переживання негативних уявлень про сім'ю.

Після експериментального впливу в кримських татар - представників постмодерного укладу підвищилася самооцінка (від загальногрупового середнього рівня до загальногрупового високого рівня).

Після експериментального впливу в кримських татар - представників постмодерного укладу підвищилася відкритість досвіду, сумлінність, доброзичливість, стала чіткіше вираженою екстраверсія, зменшився рівень нейротизму.

Після експериментального впливу в кримських татар - представників постмодерного укладу стала більш чітко вираженою нормальна мінливість Я-образу та прийнятна ригідність Я-образу.

Ці зміни свідчать про те, що експериментальний вплив був вдалим, ефективним та зміг досягнути поставленої мети.

Висновки до розділу 3

1. Проблема сім'ї та сімейних цінностей наразі є актуальною, а юнацький вік – це сенситивний період формування цінностей та створення сім'ї. Зважаючи на це твердження, ми розробили та впровадили тренінгову програму для осіб юнацького віку формування готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору.

2. Визначені методологічні принципи тренінгової програми: принцип єдності корекції та діагностики; принцип пріоритетності причинного типу корекції; принцип дотримання вікових, психологічних та індивідуальних особливостей клієнта; принцип врахування розмірів та ступеня різноманітності матеріалу; принцип ускладнень; принцип складності психосоціальних методів.

Розвивальна програма ґрунтується на двох загальнотеоретичних підходах: психоаналітичній психології розвитку та позитивній психотерапії.

3. Тренінгова програма запропонована особам юнацького віку в студентській групі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка та представникам кримськотатарської молоді, з якими тренінг відбувався в режимі онлайн за допомогою додатку Zoom. У контрольну та експериментальну групи входило по 60 осіб (по 20 представників (10 українців і 10 кримських татар) традиційного, модерного і постмодерного культурних укладів). Усього було задіяно 120 осіб.

4. Загалом можна зробити висновок про те, що запропонована програма психологічного тренінгу виявилася дієвою. Досліджувані відреагували на експериментальний вплив позитивно, після чого в представників постмодерного укладу знизився рівень гостроти переживання негативних уявлень про сім'ю.

Експериментальний вплив на представників традиційного, модерного та постмодерного укладів підвищив самооцінку (від загальногрупового середнього рівня до загальногрупового високого рівня), відкритість досвіду, сумлінність, доброзичливість, стала чіткіше вираженою екстраверсія, зменшився рівень нейротизму. У представників традиційного, модерного та постмодерного укладів після тренінгу стала більш чітко вираженою нормальна мінливість Я-образу та прийнятна ригідність я образу.

Такі зміни свідчать про те, що експериментальний вплив був вдалим, ефективним та зміг досягнути поставленої мети і наблизив досліджуваних осіб юнацького віку до стану готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору як засади їхнього персонального успіху та відповідності соціальним очікуванням.

ВИСНОВКИ

Узагальнення отриманих у дисертаційній роботі результатів дозволило сформулювати підсумкові висновки:

1. На підставі аналізу літератури та результатів вітчизняних і зарубіжних емпіричних досліджень визначили особливості формування сучасної особистості багатоукладного суспільства. Відповідно до проаналізованого матеріалу розробили концептуальну модель вивчення мультикультурних складників сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва. За нашою моделлю, сімейні цінності є результатом соціалізації особистості в мультикультурному суспільстві, а юнацький вік – сенситивним періодом для формування та закріплення цінностей. Українське суспільство – це багатоукладна культура. Зважаючи на те, що за останні вісім років, тобто після окупації Криму, значна частина кримськотатарської молоді залишила компактне місце проживання та перемістилися на терени материкові України, проблема акультурації кримськотатарського юнацтва є важливою для нашого суспільства. Процес формування сімейних цінностей у багатоукладній культурі зумовлений низкою об'єктивних чинників та здійснюється в результаті соціалізації особистості. Тут виокремлюємо внутрішньоособистісні та зовнішні чинники, а також такий соціально-демографічний чинник, як стать. У структурі внутрішньоособистісних чинників формування сімейних цінностей як результату соціалізації особистості в мультикультурному середовищі виділяємо соціально-психологічні чинники та суб'єктивне благополуччя.

2. Дослідження проводилося дистанційно й очно у два етапи: етап пілотажного дослідження, спрямований на аналіз понять і тверджень, покладених в основу обраного діагностичного інструментарію, та етап проведення основного дослідження – діагностика мультикультурних складників сімейних цінностей українського і кримськотатарського юнацтва. Оскільки наявного інструментарію було не достатньо, ми розробили авторський

опитувальник «Шкали мультикультурної ідентифікації». Запропонований опитувальник ґрунтується на тому, що люди мають відмінні стилі сприймання навколишньої дійсності та реагування на неї, які, у свою чергу, створюють основу різних культурних укладів.

3. У ході емпіричного дослідження вибірка опитуваних становила 220 респондентів, серед яких 110 представників української молоді (по 55 осіб чоловічої та жіночої статі) та 110 представників кримськотатарського юнацтва (аналогічно по 55 осіб). Усі респонденти були віком від 17 до 24 років, що репрезентує юнацький вік. Вибірка пройшла процедуру попередньої рандомізації.

4. У рамках емпіричного дослідження було проведено порівняння типів культурного укладу і цінностей у представників двох етносів; порівняння цінностей у представників двох статей, а також регресійний аналіз. У результаті ми отримали такі результати: для кримськотатарського юнацтва характерний традиційний та модерний уклад, а для українського юнацтва домінувальним є модерний та постмодерний культурні уклад.

5. Для пошуку спільних та відмінних рис, що впливають на формування певного типу культурного укладу, у представників кримських татар та українців було застосовано логістичну регресію. Був проведений аналіз кожного із трьох типів культурного укладу окремо для двох етносів. На формування традиційного культурного укладу у кримських татар впливають розвинені цінності доброти і відсутність розвинених цінностей традицій та універсалізму. Так само на формування традиційного укладу в кримських татар мають вплив розвинені батьківські установки надмірної турботи, несамотійності матері, залежності від сім'ї та прагнення прискорити розвиток дитини і відсутність розвинених установок уникнення конфлікту, вербалізації, виключення позасімейного впливу, надмірної строгості, байдужості чоловіка та придушення волі.

В українців на формування традиційного культурного укладу впливають розвинені цінності традицій і доброти та відсутність розвинених цінностей

конформності, стимуляції та гедонізму. Так само на формування традиційного укладу впливають розвинені батьківські установки вербалізації та несаможитності матері і відсутність розвинених установок недоволення роллю хазяйки, партнерських стосунків, домінування матері та надмірного втручання у світ дитини.

На модерний культурний уклад у кримських татар впливають розвинені цінності традиції та відсутність розвинених цінностей доброти й універсалізму. Із батьківських установок на модерний уклад у кримських татар впливають розвинені установки надмірної турботи, придушення волі, надмірної строгості, виключення позасімейного впливу і несаможитності матері та відсутність розвинених установок уникнення конфлікту, байдужості чоловіка та прагнення прискорити розвиток матері. В українців на цей тип укладу впливають розвинені цінності доброти і відсутність розвинених цінностей конформності, традицій, стимуляції, саможитності та гедонізму. Із батьківських установок впливають розвинені батьківські установки вербалізації, недоволення роллю хазяйки, домінування матері та надмірне втручання у світ дитини, а також відсутність розвинених установок партнерських стосунків та несаможитності матері.

На постмодерний культурний уклад у кримських татар впливають розвинені цінності традиції та відсутність розвинених цінностей універсалізму. На формування постмодерного культурного укладу кримських татар також впливають розвинені батьківські установки надмірної турботи, придушення волі, виключення позасімейного впливу, надмірної строгості та відсутність розвинених установок вербалізації, залежності від сім'ї, уникнення конфлікту, байдужості чоловіка, прагнення прискорити розвиток дитини та несаможитності матері.

В українців на формування постмодерного вплив мають розвинені цінності конформності і стимуляції та відсутність розвинених цінностей традиції та доброти. Також мають вплив розвинені батьківські установки недоволення роллю хазяйки, партнерських стосунків і домінування матері та відсутність

розвинених установок вербалізації, надмірного втручання у світ дитини і несамотійності матері.

Загалом можна зробити висновок, що оскільки суспільство має загальнонаціональні цінності і спостерігається процес акультурації, то й градація за укладами виходить більш однорідною. Проте вагоме місце посідає етнічна самобутність, яка проявляється в різному розкладі предикторів формування культурного укладу у кримських татар та українців.

6. У межах дисертаційної роботи була розроблена та впроваджена тренінгова програма для осіб юнацького віку «Формування готовності до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору». Представлена програма психологічного тренінгу виявилася дієвою, досліджувані відреагували на експериментальний вплив позитивно. Після експериментального впливу в представників постмодерного укладу знизився рівень гостроти переживання негативних уявлень про сім'ю. Після експериментального впливу в представників традиційного, модерного та постмодерного укладу підвищилася самооцінка (від загальногрупового середнього рівня до загальногрупового високого рівня), відкритість досвіду, сумлінність, доброзичливість, стала чіткіше вираженою екстраверсія, зменшився рівень нейротизму. Після тренінгу у респондентів згаданих укладів стала більш чітко вираженою нормальна мінливість Я-образу та прийнятна ригідність Я-образу.

Перспективою подальших досліджень може бути вивчення відмінностей в ціннісній сфері в осіб юнацького віку, які проживають на теренах материкової України та в тимчасово окупованому Криму, а також вивчення сімейних цінностей у полікультурних українсько-кримськотатарських шлюбів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асанова З.Р. (2007). Основные направления воспитания в крымскотатарской этнопедагогике. Наукові записки Рівненського держ. гуманітарного унів-ту, Вип. 10. С. 89–92.
2. Асанова З. Р. (2016). «Цвет» воспитания. Взрослая толерантность закладывается в детстве. <https://adu.by/wpcontent/uploads/2016/articles/metodologija-i-strategii-razvitija-sovremennogo-obrazovaniya.pdf>
3. Асанова З.Р. (2013). Национальная система воспитания крымских татар. <https://cyberleninka.ru/article/n/etnopedagogika-krymskotatarskogo-naroda-kak-sredstvo-vospitaniya-podrastayuschego-pokoleniya-v-obrazovatelnyh-uchrezhdeniyah/viewer>
4. Безпалько О. В. (2003). Характеристика батьківства // Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : Навч. пос. - К. : Логос, С. 62-63.
5. Безпалько О.В. (2006). Системний підхід до організації соціальнопедагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді / О.В.Безпалько // Соціальна педагогіка: теорія та практика № 3. С. 46-54.
6. Бердяев Н.А. (1999). Самопознание: Сочинения. — М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во Фолио. 624 с.
7. Берн Є. (2016). Ігри, у які грають люди. Харків.: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 256 с.
8. Бичко О.В.(2007). Профілі української ідентичності. Соціально-психологічний аналіз: монографія / О.В. Бичко. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 281 с.
9. Бодрийяр Ж. (2004). Симулякри і симуляція/ Переклад В. Ховтун — К.: Вид-во Соломії Павличенко «Основи», 230 с.
10. Братусь І. (2002). Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини (методичні матеріали)/ Практична психологія та

соціальна робота № 5 С. 36-49.

11. Буніна Л.М. (2003). Усвідомлене батьківство як соціальнопедагогічне явище / Л. М. Буніна // Вісник Луганського держ. пед. університету ім. Тараса Шевченка: Педагогічні науки. № 7. С. 18-20.

12. Буніна Л.М. (2004). Соціально-педагогічний підхід до розуміння сутності батьківства / Л.М.Буніна // Педагогіка і психологія професійної освіта : Наук. – метод. журнал. – Л., № 1. С. 145-150.

13. Бурлачук Л. Ф. (2012) Основи психодіагностики для психологів / Л. Ф. Бурлачук // Психологія і особистість № 1. С. 199-200.
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psios_2012_1_17

14. Веретено Т.Г. (2004). Методика підготовки юнаків старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька. Діти-батьки-сім'я. Вип. 2. – К. : Наук. світ, С. 24-33.

15. Власова О. І. (2014). Психологічний конструкт цілісності особистості в контексті методології філософії екзистенціалізму та екзистенційної психології [Електронний ресурс] / О. І. Власова, К.-М. О. Фадєєва, А. С. Гуленко // Фундаментальные и прикладные исследования в практиках ведущих научных школ № 5. – Режим доступу : fund-issled-intern.esrae.ru/5-60.

16. Власова О. І. (2015). Акмеологічна модель розвитку обдарованого учня як цілісної особистості / О. І. Власова // Психологія і особистість: Науковий журнал №2. С. 230-242.
<http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4810/1/Vlasova.pdf>

17. Власова О. І. (2016). Досвід міждисциплінарного дослідження розвитку цілісної особистості в контексті соціальних змін. / І. В. Данилюк, О. І. Власова, І. В. Ващенко, В. Л. Щербина // Психологія і особистість. С. 116-128. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/6532>

18. Власова О. І. (2013). Методологічні основи дослідження соціалізації студентів ВНЗ з позиції школи філософської антропології В.І. Шинкарука. Ціннісні орієнтації та світоглядні позиції людини у контексті сьогодення. Восьмі

Шинкаруківські читання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ : «Знання України». С. 221-230.

19. Вязнікова О.В. (2006). Формування навичок усвідомленого батьківства у старшокласників / О.В.Вязнікова // Психологічна газета № 16. С. 13-16

20. Галян І. М. (2016). Ціннісно-сміслова саморегуляція особистості: генеза та механізми функціонування : моногр. / І. М. Галян. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 402 с.

21. Галян І.М. (2017). Генетично-функціональні аспекти ціннісно-сміслового розвитку особистості / І.М.Галян, О.І.Галян // III Міжнародна науково-практична конференція «Генеза буття особистості» (м. Київ, 20 грудня 2016 р.). – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», С. 66–67.

22. Гладкевич М. І. (2019). Психологічні умови формування життєвих планів у юнацькому віці. Дис. ... канд. психол. наук / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 277 с.

23. Гнатюк Л.М (1990). Формування у молоді уявлень про сім'ю як необхідний етап підготовки до шлюбу / Л.М Гнатюк , І. О. Трухін // Психологія: Республіканський науково-методичний збірник. – К., С. 124 – 133.

24. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: Навчальний посіб. / Т.В. Говорун, В.П. Кравець та ін. (2004). Тернопіль 144 с.

25. Данилюк І. В. (2010). Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико–теоретичний вимір: Монографія / І. В. Данилюк. – К. : «САММІТ–КНИГА», 432 с.

26. Данилюк І. В. (2015). Психологічні чинники вибору стратегії акультурації в юнацькому віці / І. В. Данилюк, А. О. Курапов // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д.Максименка. Київ. Т. 9. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Випуск 9. – С. 157– 166.

27. Данилюк І. В. (2017). Психологічні особливості акультурації як макрорівня соціалізації / І. В. Данилюк, А. О. Курапов // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. Київ. Том. 1. Організаційна та економічна психологія. Випуск 46. – С. 72–76.

28. Данилюк І. В. (2018). «Культурна соціалізація»: акультурація як механізм мультикультурної соціалізації / І. В. Данилюк, А. О. Курапов // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. Київ, Том. 1. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Випуск 48. С. 46–52.

29. Дембицька, Н. (2010). Методологічні виміри соціалізації особистості. Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. С.178-190.

30. Демчук Р. В. (2017). Ментальність як ідентифікаційне поняття у матриці української культури. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, 1(1), С. 28-33.

31. Дзюбо Л. (2005). Усвідомлене та відповідальне батьківство як передумова повноцінного сімейного виховання / Л. Дзюбо//Психолог № 28. С. 18-20.

32. Дорожкін В. Р., Савченко О. В. (2020). Аналіз взаємозв'язку психологічних меж особистості підлітків та стилів сімейного виховання //Психологічний журнал № 6 (3). С. 126-134.

33. Дяченко В.А., Мунасіпова-Мотяш І.А., Дубініна Д.Е. (2018). Задоволеність життям та рівень психологічного благополуччя студентської молоді. Актуальні проблеми психології: Екологічна психологія: збірник наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка. Т. VII. Вип. 45. С. 120–129.

34. Зарединова, Э.Р. (2004). Формирование нравственно-ценностных взаимоотношений родителей и детей младшего школьного возраста в современной крымскотатарской семье: дис.... канд. пед. наук : 13.00.07 /

Зарединова Эльвира Рифатовна. – К., 253 с.

35. Засекіна Л. В. (2014). Українські прислів'я та приказки у когнітивно-поведінковій терапії тривожних розладів / Л. В. Засекіна // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали I міжнарод. наук.-практич. інтернет-конф. (13 травня 2014 р.). – Луцьк : Вежа-Друк, С. 106–109.

36. Зелінська Т. (2012). Гендер: новий погляд на материнство / Т.Зелінська // Початкова школа № 5. – С. 55-57.

37. Иванникова М. В. (2013). Роль возрождения крымскотатарской вышивки в трудовом воспитании крымчан. Материали междунар. науч. практ. конф. [Новини на научния прогресс - 2013], (17-25 августа 2013 г.). - София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, Т. 5. (Пед. науки). С. 19-22.

38. Иванникова М. В. (2013). Ремесленное обучение у крымских татар как средство трудового воспитания / М. В. Иванникова // «Оралды гылым жаршысы» (Уральский научный вестник). Сер.: Педагогические науки. История. Музыка и жизнь. Физическая культура и спорт, научно-теор. и практ. журнал. - Уралск (Казахстан): ТОО «Уралнауцкнига» № 17 (65). С. 65-72.

39. Иванникова М.В. (2006). Этнопедагогические традиции крымских татар. Симферополь. 296 с.

40. Іванова О. Ф. (2016). Культурна пам'ять і її вплив на автобіографічну пам'ять / О. Ф. Іванова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія» № 62. С. 44–47.

41. Ігнатенко О.В. (2012). Психологічні особливості прояву репродуктивної установки в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О.В. Ігнатенко. – К., 200 с.

42. Кононенко П. (1995). Українське народознавство і проблеми національного виховання школярів / П. Кононенко, Р. Сеульський.- Івано-Франківськ, 72 с.

43. Корнєв М.Н., Коваленко А.Б. (2006). Соціальна психологія – К.,

Геопринт 400 с.

44. Кравець В.П. (2000). Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В.П. Кравець – К. : Київська правда, 688 с.

45. Крайніков Е.В. Психологія розвитку: Словник- довідник. — К. : Арістей, 2004. — 260 с.

46. Кузікова С.Б. (2020). Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : монографія. Суми : Видавництво СумДПУ, 324 с.

47. Курапов А.О. (2018). Специфіка крос-культурного підходу до визначення психологічних чинників акультурації / А.О. Курапов // Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження, 19 квітня 2018 р.: Матеріали XX Міжнародної конференції молодих науковців / За ред. І. В. Данилюка, С. Ю. Пащенко. – К.: Логос, С. 143–146.

48. Куртиев Р. (1998). Крымские татары: Этническая история и традиционная культура. – Симферополь, 63 с.

49. Кухарук О. Ю. (2020). Особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ : Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 202 с.

50. Лещенко О.Г. (2010). Соціально-педагогічні умови формування відповідального ставлення до батьківства у молодого подружжя : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / О.Г. Лещенко. – Луганськ, 20 с.

51. Максименко С. Д. (2016). Концепція саморозвитку особистості / С. Д. Максименко // Проблеми сучасної психології. Вип. 33. С. 7-23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_33_3

52. Максимова Н.Ю. (2011). Психологія девіантної поведінки: навч. посібник/ Н.Ю. Максимова- К. : Либідь, 520 с.

53. Максимовська Н. О. (2006). Формування культури материнства в соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу / Н.

Максимовська //Соціальна педагогіка: теорія та практика № 4. С. 45-54.

54. Максимовська Н.О. (2005). Соціально-педагогічний аспект дослідження культури материнства / Н. Максимовська // Соціальна педагогіка: теорія та практика № 4. – С. 37-45.

55. Мартинюк О. (2020). Традиція і доцільність як соціально-психологічні чинники формування етнонаціональної самосвідомості. Міжнар. наук-практ. інтернет-конф. «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» Вип. 57. С. 285–292.

56. Мартинюк О.А. (2020). Прагнення консолідації і плекання самобутності як чинники формування етнонаціональної самосвідомості. ГАБІТУС. Вип. 13. Т. 1. С. 162–167.

57. Медведчук В. (1997). Сучасна українська національна ідея і питання державотворення / В. Медведчук. – К.: Україна, 118 с.

58. Меметова Э. Ш. (2000). Къырымтатар тилининъ услубиети / Э. Ш. Меметова. – Симферополь : Крымучпедгиз, 144 с.

59. Мілютіна К. (2002). Підготовка старшокласників до сімейношлюбних стосунків / К. Мілютіна // Психологія № 3. 30 с.

60. Молода сім'я в Україні: проблеми становлення та розвитку // Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2009 року. (2009). К. : ДПКСМ, 140 с.

61. Москаленко В.В., Романова В.Г. (2003) Особливості статевої ролі в умовах трансформації суспільства // Соціальна психологія № 1., С. 107-116.

62. Мустафаев Ш.У. (2007). Некоторые моменты этногенеза крымских татар // История и современность № 1. С. 204-211.

63. Мустафаева З. И. (2015). Духовно-нравственные основы воспитания детей в крымско-татарской семье средствами этнопедагогики// Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(23), Issue: 46, С. 87-90.

64. Мустафаева З. И. (2001). Воспитание дошкольников средствами

етнопедагогіки в кримскотатарських семьях: дис ... канд. пед. наук : 13.00.08. / Мустафаєва З. И. К., 199 с.

65. Нечуй-Левицький І. (2003). Світогляд українського народу (“ескіз української міфології”). – К., 144 с.

66. Носенко Е.Л. (2015). Індивідуальна релігійність у світлі позитивних цінностей особистості: монографія/ Е.Л. Носенко, Д.Ю. Терновська – Д.:Акцент ПП, 191 с.

67. Петров В. П. (1992). Походження українського народу. К.: МП «Фенікс», 192 с.

68. Петров В.П. (1992). Етногенез слов'ян. – К., 204 с.

69. Пінковська Д. В. (2017). Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Діана Володимирівна Піонтковська, Нац. ун-т "Острозька академія".– Острог : [б.в.], 20 с.

70. Піонтковська Д.В. (2017). Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук. Кам'янець-Подільський, 195 с.

71. Піонтковська Д.В.(2015). Розвиток національної ідентичності особистості в юнацькому віці. Психологія: реальність і перспективи. Вип. 4. С. 211–214.

72. Пономарьов А. (1999). Українська етнографія: курс лекцій. – К., Либідь, 316 с.

73. Психологія молоді сім'ї (2020): монографія / Раїса Петрівна Федоренко, Мирослава Іванівна Мушкевич, Тамара Іванівна Дучимінська, Людмила Іванівна Магдисюк. Вид. 2-ге, доповн. та змін. Луцьк : Вежа- Друк, 392 с.

74. Психологія саморозвитку особистості : збірник наукових праць / за ред. Н.В. Чепелевої, Я.Ф. Андрєєвої (2016). Чернівці – Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 284 с.

75. Психолого-педагогічні основи процесу самотворення особистості : монографія [Електронний ресурс] / Л. З. Сердюк, Т. М. Яблонська, І. В. Данилюк, О. І. Пенькова, Н. Д. Володарська [та ін.] ; за ред. Л. З. Сердюк (2015). Київ : Педагогічна думка, 197 с. <http://lib.iitta.gov.ua/10211/>
76. Романець В. А. (1995). Психологія народів та її елементи. Історія психології XIX – початку XX століття. –К.: Вища шк, 614 с.
77. Сметаняк В. (2012). Психологічні особливості ціннісного самовизначення особистості у ранній юності / Сметаняк В. // Психологія особистості № 1 (3). С. 177–183.
78. Смолій В. А., Гурій О. Л. (1991). Як і коли почала формуватися українська нація. –К.: Наук. Думка, 112 с.
79. Соколова В. Ф. (2009). Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Івано-Франківськ, 20 с.
80. Соціальна ідентичність особистості у модернових умовах: колективна монографія / за наук. ред. І.Ф. Аршави (2018). Д.: РВВ ДНУ, 370 с.
81. Соціальна робота з молоддю, яка вступає в шлюб / За заг. ред. А.О. Бучака (2009). Рівне, 32 с.
82. Співак Л. М. (2016). Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці : автореф. дис. ... докт. психол. наук. Київ, 43 с.
83. Співак Л. М., Піонтковська Д.В. (2014). Вікова динаміка національної самоідентичності особистості в юності. Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Вип. 49. С. 145–153.
84. Ставицький, Г. А. (2016). Психологічні та соціальні чинники розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07.М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 21 с.
85. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та

підвищення виховного потенціалу громади : [Методичні матеріали до тренінгу] / [упоряд. І. В. Братусь та ін.]; за заг. ред. Г. М. Лактіонової (2016). К. : Наук. світ, 86 с.

86. Усвідомлене материнства як умова повноцінного розвитку дитини: Метод. матер. / За заг. ред. Г.М. Лактіонової (2004). К. : Наук. світ, 107 с.

87. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини: Метод. матер. для тренера / Під заг. ред. Г.М. Лактіонової (2002). К.: Наук. світ, 105 с.

88. Фромм Э. (2019). Искусство любви. Исследование природы любви. М.: Педагогика, 120 с.

89. Хайруддинов М. А. (2002). Этнопедагогика крымскотатарского народа / М. А. Хайруддинов: Монография. – К. : Науковий світ, 335 с.

90. Хайруддинов М. А. (2003). Этнопедагогика Крымского ханства / К. : Науковий світ, 205 с.

91. Хайруддинов М. А., Усеинов С.М. (2011). Этикет крымских татар. Симферополь : Тезис, 304 с.

92. Хайрук, М.О. (1997). Этнопедагогика тюркских народов: монография / М.О. Хайрук. – К.: Наук. світ, 330 с.

93. Чикесентміхай М. (2017). Потік: Психологія оптимального переживання / М. Чикесентміхай – Клуб Сімейного дозвілля: Київ, 358 с.

94. Шевченко О. В. (2005). Національна ідентифікація у становленні Я-образу особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.В. Шевченко. – К., 20 с.

95. Шиковець С. О. (2022). Стереотипи та упередження у польському суспільстві щодо етнолінгвістичної ідентичності. Наукові перспективи: журнал № 3 (21). Київ, С. 199-207.

96. Шкляр Л. Е. (1993). Етнос і особа: проблеми ідентичності / Л.Е. Шкляр // Етнос і соціум. – К.: Наукова думка, С. 64-65.

97. Шмиглюк О. Г. (2017). Соціально-психологічні чинники формування етнічних стереотипів у юнацькому віці. Сучасний вимір психології та педагогіки : 36. тез наук. робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», С. 78–82.

98. Щербина В. Л. (2014). Формування особистості студента: ціннісні пріоритети / В. Л. Щербина // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої Вип. 25. Кам'янець-Подільський : Аксіома, С. 663–673. http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/01/2014_25.pdf

99. Щербина В. Л. (2015). Соціалізаційні орієнтації сучасної студентської молоді: культурно-типологічний підхід В. Л. Щербина // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої Вип. 30. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, С. 740–753.

100. Щербина В. Л. (2016). Методологічні аспекти дослідження процесів соціалізації в умовах сучасних суспільних змін. / В. Л. Щербина // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України Вип.34. С. 637-651. http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/12/2016_34.pdf

101. Щербина В. Л. (2016). Процес соціалізації особистості в умовах багатоукладного суспільства: соціально-психологічна модель. / В. Л. Щербина. // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України Вип. 32. С. 614-624. http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/11/2016_32.pdf

102. Щербина В. М. (2012). Культурна політика України: на зламі тисячоліть // Об'єктивація культуротворення в добу цивілізаційної глобалізації [Текст]: зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. П. Богущкий, Г. П. Чміль, – К.: ІКНАМ. С. 150-159.
103. Яблонська Т. М. (2004). Актуальні проблеми досліджень сучасної сім'ї в Україні // Український соціум № 2 (4). С. 80-84.
104. Янів В. (2006). Нариси до історії української етнопсихології. Київ.: Знання, 341 с.
105. Яремчук О. В. (2004). Міфологічний компонент ментальності особистості в культурно-історичній психології : Автореф. дис... канд. психол. н. /19.00.01 – загальна психологія, історія психології /Оксана Василівна Яремчук; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 20 с.
106. Abbasova, Gulnara (2004). Unpublished Intervention to the UN Working Group on Minorities. Geneva: Switzerland.
107. Adler, A. (1956). The Individual Psychology of Alfred Adler. H. L. Ansbacher and R. R. Ansbacher (Eds.). New York: Harper Torchbooks.
108. Agreement in Mother and Father Acceptance-Rejection, Warmth, and Hostility/Rejection/ Neglect of Children Across Nine Countries / Diane L. Putnick [et al.] //Cross- cultural Research. (2012). Vol. 46. № 3. 191—223. doi:10.1177/1069397112440931
109. Allworth, Edward A. (1998). The Tatars of Crimea: Return to the Homeland. Durham&London: Duke University Press.
110. Ananova I. V., Vlasova O. I., Hulenکو A. S., Danyliuk I. V., Fadieieva K. - M., Shcherbyna V. L. (2015) The types of personal integrity of the modern Ukrainian multicultural society Socio-economic sciences and challenges of modern technology and planetary communication: International Conference on ICT Management for Global Competitiveness and Economic Growth in Emerging Economies ICTM 2015 : <http://papers.ssrn.com> Retrieved from URL:http://papers.ssrn.com/sol3/cf_dev/AbsByAuth.cfm?per_id=2469326

111. Andersson S. (1995)/ Social scaling in children's family drawings: A comparative study in three cultures // Child Study Journal. Vol. 25. № 2. 97—122.
112. Associations Between Parenting Styles and Perceived Child Effortful Control Within Chinese Families in the United States, the United Kingdom, and Taiwan (2017) / Ching-Yu Huang [et al.] // Cross-cultural Psychology. Vol. 48. № 6. 795 - 812. Doi:10.1177/0022022117706108
113. Authoritative parenting and adolescent adjustment across varied ecological niches / L. Steinberg [et al.] // (1991). Journal of research of adolescence Vol. 1. 19 - 36.
114. Axinn W. G., Clarkberg M. E., Thornton A. (1994). Family influences on family size preferences. Demography. Feb; 31(1).
115. Axinn W. G., Thornton A. (1996). The influence of parents' marital dissolutions on children's attitudes toward family formation. Demography. Feb; 33(1).
116. Aycicegi-Dinn A., Kagitcibasi C. (2010). The Value of Children for Parents in the Minds of Emerging Adults // Cross-cultural Research. Vol. 44. № 2. 174—205. DOI:10.1177/1069397109358389
117. Aydigun A. (2007). Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival. Journal of Ethnic and Migration Studies 33(1):113-128 DOI:10.1080/13691830601043554
118. Aydigun A. (2010). Perception of Homeland among Crimean Tatars: Cases from Kazakhstan, Uzbekistan and Crimea. Bilig - Turk DunyasI Sosyal Bilimler Dergisi 54(54): 21-46
119. Azizli N., Atkinson B.E., Baughman H.M., Giammarco E.A. (2015). Relationships between general self- efficacy, planning for the future, and life satisfaction. Personality and Individual Differences. Vol. 82. 58—60.
120. Banban D. (2018). Harmony in diversity: an empirical study of harmonious co-existence in the multi-ethnic culture of Qinghai. International Journal of Ethnology <https://doi.org/10.1186/s41257-018-0010-6>
121. Barber N. (2003). Paternal Investment Prospects and Cross-National

Differences in Single Parenthood // Cross- cultural Research. Vol. 37. № 2. 163—177.
DOI:10.1177/1069397103251424

122. Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2018). *Miłość na odległość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

123. Belsky J., Vondra J. Lessons from Child Abuse: the Determinants of Parenting // *Current Research and Theoretical Advances in Child Maltreatment* / Eds. D. Cicchetti, V. Carlson (1999). Cambridge: Cambridge University Press, 153—202.

124. Borg I., Dobewall H., Aavik T. (2016). Personal values and their structure under universal and lexical approaches // *Personality and Individual Differences* Vol. 96. 70- 77.

125. Börkan B., Erkman F., Keskiner P. (2014). Effects of Parental Power/Prestige and Acceptance on the Psychological Adjustment of Turkish Youth // *Cross-Cultural Research* Vol. 48. № 3. 316-325. DOI:10.1177/1069397114528467

126. Bornstein M. H. (1991). *Cultural approaches to parenting*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 224 p.

127. Bornstein M. H. (2006). Parenting science and practice // *Handbook of child psychology*. Vol. 4. *Child psychology in practice* / Eds. W. Damon [et al.]. New York: Wiley, 893—949.

128. Bornstein M.H., Lansford J.E. (2010). *Parenting* // *The handbook of cross-cultural developmental science* / Ed. M.H. Bornstein. New York: Taylor & Francis, 259-277.

129. Brian Glyn Williams (2002). The Exile and Repatriation of the Crimean Tatars, *Journal of Contemporary History*, Vol. 37, No: 3, July 2002: 323-347,

130. Brian Glyn Williams (2016). *The Crimean Tatars*. Oxford university press

131. Budnyk O. (2016). Educational Model of a Modern Student: European Scope. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*, 3 (2-3), 9-14.
DOI:10.15330/jpnu.3.2-3.9-14

132. Bulatevich N., Mambetova A. (2018). Psychological peculiarities of parenthood apprehensions of Ukrainians and Crimean Tartars. *International Journal of Education & Development* № 1, 13 – 24. C. 116-128.

<http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/6532>

133. Chan H.W., Tam K.P. (2016). Understanding the Lack of Parent—Child Value Similarity. The Role of Perceived Norms in Value Socialization in Immigrant Families // *Cross-cultural Psychology* Vol. 47. № 5. 651— 669. DOI:10.1177/0022022116635744

134. Chao R. (1995). Chinese and European-American cultural models of the self reflected in mothers' child-rearing beliefs // *Ethos*. Vol. 23. № 3. 328—354. DOI:10.1525/eth.1995.23.3.02a00030

135. Cieciuch J., Davidov E., Vecchione M., Schwartz S. H. (2014). A hierarchical structure of basic human values in a third-order confirmatory factor analysis // *Swiss Journal of Psychology* Vol. 73(3). 177-182.

136. Cobb, Robert (2013). “Meskhetian Turks: Ten Years On”, 27 Kasım. <http://www.refworld.org/docid/5296fd8b4.html>

137. Cobb, Xie, Meca, Schwartz (2016). "Acculturation, Discrimination & Depression Among Undocumented Latino/as in the United States". *Cultural Diversity & Ethnic Minority Psychology*.23(2): 258–268.

138. Cross-cultural research methods in psychology / Eds. D. Matsumoto (2010) F J R van de Vijver. New York, NY: Cambridge University Press, 404 p.

139. Cultural Influences on Socialization Goals and Parenting Behaviors of Mongolian Parents / F. Graf [et al.] (2014). *Cross-cultural Psychology* Vol. 45. № 8. 1317—1327. DOI:10.1177/0022022114537702

140. Cunningham M., Thornton A. (2006). The Influence of Parents' Marital Quality on Adult Children's Attitudes Toward Marriage and Its Alternatives: Main and Moderating Effects. *Demography*. Vol. 43, № 4.

141. Danyliuk I.V., Kozytska I.V., Shykovets S.O. (2018). The cultural syndrome “Individualism – collectivism” and its psychological peculiarities including

well-being of regional communities' representatives in Ukraine. Scientific journal "Fundamental and applied research in practice of leading scientific schools", 30, 6, 55 – 61.

142. Emotional Relationships in Mothers and Infants. Culture Common and Community-Specific Characteristics of Dyads From Rural and Metropolitan Settings in Argentina, Italy, and the United States / M.H. Bornstein [et al.] (2012). Cross-cultural Psychology. Vol. 43. № 2. 171— 197. DOI:10.1177/0022022110388563

143. Erikson, E.H. (1977). Life history and the historical moment: Diverse presentations. New York: W.W. Norton & Company.

144. Erikson. K. T. (1973). In search of common ground: Conversations with Erik H. Erikson & Huey P. Newton. New York: W. W. Norton.

145. Etchegoyen A. (2002). Psychoanalytic ideas about fathers / Trowell J., Etchegoyen A. (eds). The importance of fathers. Hove: Brunner-Routledge.

146. Fatoş Erkman, Ronald P. Rohner (2006). Youths' Perceptions of Corporal Punishment, Parental Acceptance, and Psychological Adjustment in a Turkish Metropolis // Cross-cultural Research Vol. 40. № 3. 250-267. DOI:10.1177/1069397106287924

147. Fazli M. (2019). Twenty statement test and self-concept. Who I am and Where I am from: A Cross-Cultural Experimental Investigation of the Role of National Identity in Self-Concept., 21 p.

DOI:10.13140/ RG.2.2.17244.54405

148. Filus A., Roszak J. (2014). Relationships Between Parental Power, Prestige, and Acceptance, and the Psychological Adjustment of Young Adults in Poland // Cross-Cultural Research Vol. 48. № 3. 286—294. DOI:10.1177/1069397114528458

149. Giotsa A., Touloumakos A. K. (2014). Perceived Parental Acceptance and Psychological. The Moderating Role of Parental Power and Prestige Among Greek Pre-Adolescents // Cross-Cultural Research. Vol. 48. № 3. 250 - 258. DOI:10.1177/1069397114528300

150. Giovazolias T. (2014). The Moderating Role of Parental Power and Prestige on the Relationship Between Remembered Parental Acceptance and Psychological Adjustment Among Young Greek Adults // Cross-Cultural Research. Vol. 48. № 3. 240-249. DOI:10.1177/1069397114528299
151. Glavak-Tkalić R., Kukolja-Cicmanović R. (2014). Effects of Perceived Parental Acceptance—Rejection and Interpersonal Power—Prestige on the Psychological Adjustment of Croatian Adolescents // Cross-Cultural Research. Vol. 48. № 3. 231-239. DOI:10.1177/1069397114528298
152. Hakan Kırımli (1997). National Identity and National Movements Among the Crimean Tatars. Leiden: E.J. Brill. Page 93.
153. Hayruddinov, M.A., Useyinov C. M. (2001). Etiket Krımski Tatar. Simferopol: Sonat.
154. Hofstede G.H. (2015). Cultures and organizations: software of the mind. Mc Graw Hill. 279 p.
<http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/03/30-64.pdf>
155. I. Aydınğün, A. Aydınğün (2007). Crimean Tatars Return to Home: Identity and Cultural Revival. Journal of Ethnic and Migration Studies, No: 33 (1),: 113-128.
156. Inglehart R. (1990). Culture Shift in Advanced Industrial Society. Princeton.
157. Inglehart R. (1997). Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. Princeton, Princeton Univ. Press.
158. Jacob, L. M. (2020). Acculturation. Salem Press Encyclopedia.
159. Kırımli, Hakan (1996). Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905- 1916). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
160. Kolnik, M., Vojtko, V. (2007). The Contemporary Slovak Family Current State of Research.” In: The Situation of the Family in Contemporary Society – Experiences of Middle Eastern Europe, 62-67. Publishing House of Catholic University of Lublin.

161. Kramer, E. M. (1997). *Modern/ Postmodern Off the Beaten Path of Antimodernism* Westport, CT: Praeger.
162. Kramer, E. M. (2012). Immigration. In R. L. Jackson, II (Ed.), *Encyclopedia of identity* 2012-04-26. Thousand Oaks: Sage. 384-389.
163. Lamb M., Tamis-Lemonda C. (2004). The role of the father: an introduction / Lamb M. (eds). *The role of the father in child development*. New Jersey: Wiley.
164. Lingaas, C. (2016) "Imagined Identities: Defining the Racial Group in the Crime of Genocide" *Genocide Studies and Prevention* 10, 1: 79–106.
165. Mambetova A. (2018). Psychological features of the representatives' identity in the regional communities of Ukraine and Poland. *Naukovyi Visnyk Khersonskoho Derzhavnoho Universytetu. Psykholohiia – Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychology*, 3, 1, 142 – 148.
166. Molod' Ukrainy – 2018. Rezultaty reprezentatyvnoho sotsiolohichnoho doslidzhennia. (2018). Kyiv: DP, «Redaktsiia informatsiinoho biuletenia «Ofitsiinyi visnyk Prezydenta Ukrainy», http://www.dsmsu.gov.ua/media/2019/01/08/9/Doslidjennya_broshyra (accessed: 19.11.2019).
167. Nalçaoğlu, Halil (2002). "Vatan: toprakların altı, üstü ve ötesi". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. Vol.4. İstanbul: İletişim Yay. 293-308.
168. Onyshchenko V . (2019). Rozvytok tsilovoi spriamovanosti osobystosti pidlitkiv – turystiv [Development of targeting personality of teenagers - tourists]. *Visnyk Kyivskoho Natsionalnoho Universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiia*. Issue 1. Vol. 10.
169. Özcan, Kemal (2002). *Vatana Dönüş- Kırım Türklerinin Sürgünü ve Milli Mücadele Hareketi (1944-1991)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yay.
170. Plokhly, S. (2006). *The origins of the Slavic nations: Premodern identities in Russia, Ukraine, and Belarus*. Cambridge, UK: Cambridge University Press
171. Sam D. (2006). *Cambridge handbook of acculturation psychology* / D. Sam, J. Berry. Cambridge: Cambridge University Press. 118 p.

172. Sam D. L. (1997). Acculturation and adaptation /D. L. Sam, J. W. Berry // Handbook of cross-cultural psychology. T. 3. No. 2. 291–326.
173. Sam D. L. (2008). Immigration, acculturation and the paradox of adaptation in Europe / D. L. Sam, P. Vedder, P. Liebkind, F. Neto, E. Virta // European Journal of Developmental Psychology. T. 5. № 2. 138–158.
174. Schwandt, Th. A. (2007) Solution to the paradigm conflict: coping to uncertainty [Text] / Th. Schwandt // NP: Journal of contemporary ethnography V. 17. № 4. 379-407.
175. Schwartz S. J. (2008). Testing Berry's model of acculturation: A confirmatory latent class approach / S. J. Schwartz, B. L. Zamboanga // Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology № 14. 275–282.
176. Schwartz S. J. (2008). Testing Berry's model of acculturation: A confirmatory latent class approach / S. J. Schwartz, B. L. Zamboanga // Cultural diversity and ethnic minority psychology T. 14. № 4. 275–285.
177. Schwartz S. J. (2010). Rethinking the concept of acculturation: implications for theory and research / S. J. Schwartz // American Psychologist № 65. 237–242.
178. Schwartz S.H., Butenko T. (2014). Rethinking the Concept and Measurement of Societal Culture in Light of Empirical Findings // Journal of Cross-Cultural Psychology Vol. 45(1). 5-13.
179. Schwartz, S. H. (1997) Toward a universal psychological structure of human values [Text] / S. H. Schwartz, W. Bilsky // Journal of personality and social psychology. № 5. 550-562.
180. Sheehy, Ann and Bohdan Nahaylo (1980). The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians: Soviet Treatment of Some National Minorities. London: Minority Rights Group Report.
181. Shykovets S.O. (2021). Viable ethnolinguistic identity as a tool for achieving psychological well-being, health and economic stability of the language communities of Ukraine // Conference proceedings. VII International research &

training conference. Public health – social, educational and psychological dimensions. (17 July 2021. Lublin, Poland). 180-182.

182. Smith R. A. (2011). A review of the acculturation experiences of international students / R. A. Smith, N. G. Khawaja // *International Journal of Intercultural Relations* T. 35. № 6. 699–713.

183. Sorthaix F. M., & Lönnqvist J.-E. (2014). Personal Value Priorities and Life Satisfaction in Europe: The Moderating Role of Socioeconomic Development. *Journal of Cross-Cultural Psychology*.. Vol. 45(2). 282–299. <https://doi.org/10.1177/0022022113504621>

184. Taylor C. (1992). *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*. Harvard, 624 p.

185. Teerakapibal S. (2020). Human values and life satisfaction: Moderating effects of culture and age. *Journal of Global Marketing*. Vol. 33(3). 177–192. <https://doi.org/10.1080/08911762.2019.1683668>

186. Thomas, William Isaac; Znaniecki, Florian (1919). *The Polish peasant in Europe and America monograph of an immigrant group*. https://books.google.com.tr/books?id=akchAQAAMAAJ&pg=GBS.PA1&redir_esc=y

187. Uehling, Greta Lynn (2004). *The Crimean Tatars - Deportation and Return-Beyond Memory*. NY: Palgrave, Mac Millan.

188. Vakulenko O. (2016) Onovlennia identytetiv: uproblemnennia sotsialno-psykholohichnoho dyskursu [Upgrade of identifiers: problematization of socio-psychological discourse]. *Psykhohiia i suspilstvo*., 105 – 114.

189. Vasiutynskyi, V. (2018). Ukraine: Religious Confessions in Competition Under the Dominance of Political Discourse. In K. Migacheva (Ed.), *Religion, conflict, and stability in the former Soviet Union* . Santa Monica, CA: RAND. 139– 158.

190. Williams B. G. (2001). The ethnogenesis of the Crimean Tatars: an historical reinterpretation. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 11(3) 229.

191. Yablonska T. (2020). Family values of contemporary Ukrainian youth in across-cultural context. *Roczniki teologiczne* Tom LXVII, zeszyt 10. DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rt206710-11>
192. Yakubova D. (2019). *Toy. Sevgi arfesi. Veselka*. Kyiv. 220.
193. Yiftachel, Oren (2001). "The Homeland and Nationalism". *The Encyclopaedia of Nationalism* 1: 359.
194. Zeti, Pivot (2004). *Kırım'dan Seda*. Akmesic: Ocaq.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкета «РОЗВИТОК ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗМІН»

Для опитування Ви вибрані випадково. Анкета є анонімною, Ваші відповіді не підлягають розголошенню. Жодна компанія, фірма або організація не будуть мати доступ до Ваших особистих відповідей, які будуть використовуватися тільки в узагальненій формі разом з результатами опитування інших студентів. Будь ласка, відповідайте на всі питання якомога точніше. Заздалегідь дякуємо Вам за згоду взяти участь у цьому опитуванні.

1. **НАЙКРАЩИМИ ЗАКОНАМИ У ДЕРЖАВІ МАЮТЬ БУТИ НОРМИ ПОВЕДІНКИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ:**

№ з/п	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
1.	Справедливість відносин між людьми				
2.	Ефективність їх спільної діяльності				
3.	Можливості самореалізації особистості та спілкування з іншими людьми				

2. **ДЛЯ ТОГО, ЩОБ У СУСПІЛЬСТВІ ПАНУВАЛИ СПРАВЕДЛИВІСТЬ ТА ЗЛАГОДА, ПРАКТИКИ ВИНАГОРОДИ ТА ПОКАРАННЯ МАЮТЬ ВІДПОВІДАТИ:**

№ з/п	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
1.	Ціннісним ідеалам суспільства (релігії та моралі);				
2.	Потреbam ефективного розвитку суспільства;				
3.	Задоволенню потреб особистості;				

3. **СУСПІЛЬСТВО – ЦЕ:**

з/п	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
	Історично сформована єдність за спільним походженням, цінностями та вірою				
	Об'єднання людей з метою вироблення умов для задоволення їх життєвих потреб				
	Простір для комунікацій між людьми та їх самореалізації				

4. **ДЕМОКРАТИЧНИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА НЕОБХІДНИЙ ДЛЯ:**

з/п	№	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
	1.	Здійснення справедливого винагородження і соціального просування людей з найвищими чеснотами і покарання негідників				
	2.	Ефективної організації економічного життя, що надає вирішення суспільних проблем і найвищий добробут усьому суспільству				
	3.	Можливості творчої самореалізації кожної особистості, забезпечення всіх необхідними життєвими благами, збільшення багатоманітності життєвих стилів				

5. **НА ВАШУ ДУМКУ, ЛЮДИНА МАЄ СТВОРЮВАТИ СІМ'Ю...**

з/п	№	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
-----	---	---	-----	-------------	------------	----

1.	У віці, який передбачено традиціями того народу або етнічної групи, до яких вона належить				
2.	Тоді, коли вона створить умови для повноцінного забезпечення родинного життя всім необхідним				
3.	Це залежить від її особистого бажання, коли зустрине бажаного партнера				

6. **ВИЗНАЧТЕ ПРІОРИТЕТНІСТЬ ДЛЯ ВАС ОСОБИСТО НИЖЧЕ НАВЕДЕНИХ ФУНКЦІЙ СІМ'Ї:**

№ з/п	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
1.	Продовження роду та священне джерело життя				
2.	Розвиток своїх можливостей, досягнення високого статусу в суспільстві та збереження накопиченого багатства				
3.	Забезпечення повноцінного спілкування та самореалізації, отримання задоволення				

7. **ПУБЛІЧНЕ ВИЗНАННЯ ПОТРІБНЕ ЛЮДИНІ ДЛЯ:**

№ з/п	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
1.	Просування власних поглядів, виховання і контролю за іншими людьми в тому, наскільки вони є чесними та справедливими				
2.	Можливості згуртування людей навколо спільних завдань і необхідних змін				
3.	Можливості самовираження та ефективної				

	комунікації з багатьма людьми				
--	-------------------------------	--	--	--	--

8. ВИПРАВДАНИМ Є БАЖАННЯ КАР'ЄРНОГО ЗРОСТАННЯ, ЩО НАДАЄ МОЖЛИВІСТЬ:

з/п	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
1.	Встановити справедливі відносини між людьми в певній сфері або суспільстві загалом, відкинути негідників				
2.	Досягнути високого статусу в суспільстві та отримати ресурси подальшого розвитку				
3.	Вивільнитися від обтяжень матеріальних та соціальних умов життя, мати можливість жити за власними бажаннями				

9. УСПІШНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ ОЗНАЧАЮТЬ:

з/п	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
1.	Можливість діяти відповідно до вимог, що висуває природа людини до кожної особистості;				
2.	Здатність ефективно реалізовувати і відтворювати власні життєві ресурси				
3.	Здатність до розуміння самого себе, високого рівня чутливості і відповідності очікуванням оточуючих				

10. **ОПАНОВУВАТИ ТА ВИКОРИСТОВУВАТИ СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ НЕОБХІДНО ДЛЯ ТОГО, ЩОБ**

з/п	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
1.	Наповнити їх правильним змістом – поставити на служіння людям, захистити від можливих негараздів, що породжують технології				
2.	Посилити власні творчі сили і можливості, розвинути їх ефективність у задоволенні потреб людини.				
3.	Розвинути свій світогляд, звільнитися від обмежень і отримати нові можливості самовираження та спілкування				

11. **ВИЗНАЧИТЬ ЗНАЧУЩІСТЬ НАСТУПНИХ ТВЕРДЖЕНЬ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДУШЕВНОГО СПОКОЮ ЛЮДИНИ:**

з/п	№	Якою мірою ви особисто погоджуєтесь із наведеними твердженнями? (надати відповідь по кожному рядку). У кожному рядку виберіть лише один варіант	Найбільш значуще	Значуще певною мірою	Скоріш незначуще	Найменш значуще
	1	Відповідність власного життя істинним його засадам (релігійним або звичаєвим нормам)				
	2	Рівновага між власними поглядами та суспільною думкою				

3	Адекватність взаєморозуміння з людьми у спілкуванні				
---	---	--	--	--	--

12. **ЗДІЙСНЕННЯ ТВОРЧИХ ЗАДУМІВ ПОЛЯГАЄ У:**

з/п	надати відповідь по кожному рядку	Так	Скоріше так	Скоріше ні	Ні
1.	Реалізації того потенціалу, який закладений в людині за її природою				
2.	Здійсненні тих можливостей досягнення статків і положення в суспільстві, що надає людині суспільство.				
3.	Можливості цікаво організовувати своє життя, отримувати багатоманітні враження і позитивний досвід.				

В наступній частині анкети, будь ласка, визначте рівень згоди з кожним із тверджень, де 1 — повна не згода, 2 - часткова не згода, 3 - важко визначитися, 4 - часткова згода, 5 — повна згода. Обведіть відповідну цифру поруч з кожним твердженням.

13. У мене осмислене життя, в якому є до чого прагнути. 1 2 3 4 5
14. Я отримую задоволення від процесу досягнення поставленої мети. 1 2 3 4 5
15. Я намагаюся отримувати користь навіть від невдач. 1 2 3 4 5
16. Оцініть свій життєвий шлях (події минулого, теперішнє, плани на майбутнє) за такими критеріями як активність, емоційна насиченість подій, позитивні відчуття від подій чи планів на майбутнє. 1 2 3 4 5
17. Думавши про минуле, я згадую позитивні події. 1 2 3 4 5
18. Я приймаю кожен день таким, який він є. Неможливо планувати щось заздалегідь. 1 2 3 4 5
19. В житті я орієнтуюсь на майбутнє. 1 2 3 4 5
20. Від того як людина живе сьогодні, залежить її майбутнє. 1 2 3 4 5

21. Я ніколи не обманював (-ла) у житті. 1 2 3 4 5
22. Багато людей вважають мене люблячим(-ою) і турботливим(-ою). 1 2 3 4 5
23. Я відчуваю задоволення від особистого та взаємного спілкування з членами родини чи друзями. 1 2 3 4 5
24. Я не боюся висловлювати вголос те, що я думаю, навіть якщо це не відповідає думці оточуючих. 1 2 3 4 5
25. Зазвичай на мої рішення не впливаю те, що роблять люди навколо. 1 2 3 4 5
26. Загалом я вважаю, що я сам(а) несу відповідальність за те, як я живу. 1 2 3 4 5
27. Мені гарно вдається розподілити свій час так, щоб я міг(могла) справлятися з усім, що має бути зроблено. 1 2 3 4 5
28. Взагалі, я вважаю, що продовжую дізнаватись про себе більше з плином часу. 1 2 3 4 5
29. Я належу до людей, які відкриті до всього нового. 1 2 3 4 5
30. Я відчуваю приємні емоції, коли думаю про те, що я зробив(-ла) в минулому, і що збираюся робити в майбутньому. 1 2 3 4 5
31. У мене є відчуття спрямованості і цілі в житті. 1 2 3 4 5
32. Коли я проглядаю історію свого життя, я відчуваю задоволення від того, як усе склалося. 1 2 3 4 5
33. Мені приємно думати про те, чого я досяг(-ла) в житті. 1 2 3 4 5
34. Для мене щось має значення лише тоді, коли це відповідає моєму бажанню. 1 2 3 4 5
35. Здійснення власних бажань стоїть для мене на першому місці. 1 2 3 4 5
36. В моєму житті нема нічого такого, чому б я хотів себе присвятити. 1 2 3 4 5
37. Мені важко перейматися почуттями інших. 1 2 3 4 5
38. У мене ніколи не буває ясності з приводу того, що я можу зробити в якій-небудь ситуації. 1 2 3 4 5
39. Коли я бачу, що в мене немає вибору, я відчуваю полегшення. 1 2 3 4 5

40. Часто я кидаю навіть важливу діяльність, якщо зусилля, які потрібні, стають надто неприємними. 1 2 3 4 5

41. У більшості випадків, лише почавши діяти, я розумію, які наслідки має прийняте рішення. 1 2 3 4 5

ДОДАТОК Б

Опитувальник «Рольові очікування і домагання у шлюбі» (РОП)

Текст опитувальника

(Жіночий варіант)

1. Настрій і самопочуття людини залежить від задоволення його сексуальних потреб.
2. Щастя в шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.
- 184
3. Сексуальні стосунки - головне у відносинах чоловіка і дружини.
4. Головне в шлюбі - щоб у чоловіка і дружини було багато спільних інтересів.
5. Чоловік - це друг, який поділяє мої інтереси, думки, захоплення.
6. Чоловік - це насамперед друг, з яким можна поговорити про свої справи.
7. Найголовніша турбота чоловіка - забезпечити матеріальний достаток і побутовий комфорт сім'ї.
8. Чоловік повинен займатися домашнім господарством нарівні з дружиною.
9. Чоловік повинен вміти обслужити себе, а не чекати, що дружина візьме на себе всі турботи про нього.
10. Чоловік повинен займатися дітьми не менше, ніж дружина.
11. Я хотіла б, щоб мій чоловік любив дітей.
12. Про чоловіка я суджу по тому, хороший чи поганий він батько своїм дітям.
13. Мені подобаються енергійні, ділові чоловіки.
14. Я дуже ціную чоловіків, серйозно захоплених своєю справою.
15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові та професійні якості мого чоловіка.
16. Чоловік повинен вміти створювати в сім'ї теплу, довірчу атмосферу.

17. Для мене головне - щоб мій чоловік добре розумів мене і брав такою, яка я є.
18. Чоловік - це насамперед друг, який уважний і турботливий до моїх переживань, настрою, стану.
19. Мені подобається, коли мій чоловік красиво і модно одягнений.
20. Мені подобаються видні, рослі чоловіки.
21. Чоловік повинен виглядати так, щоб на нього було приємно дивитися.
22. Найголовніша турбота жінки - щоб все в родині були обіхожені.
23. Я завжди знаю, що потрібно купити для моєї сім'ї.
24. Я збираю корисні поради господарці: як готувати смачні страви, консервувати овочі, фрукти.
25. Головну роль у вихованні дитини завжди відіграє мати.
26. Я не боюся труднощів, пов'язаних з народженням і вихованням дитини.
27. Я люблю дітей і із задоволенням займаюся з ними.
28. Я прагну домогтися свого місця в житті.
29. Я хочу стати хорошим фахівцем своєї справи.
30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу.
31. Близькі та друзі часто звертаються до мене за порадою, допомогою і підтримкою.
32. Навколишні часто довіряють мені свої біди.
33. Я завжди щиро і з почуттям жалю втішаю і опікуюся, потребують цього людей.
34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.
35. Я люблю гарний одяг, ношу прикраси, користуюся косметикою.
36. Я надаю великого значення своєму зовнішньому вигляду.

185

Текст опитувальника

(Чоловічий варіант)

1. Настрій і самопочуття людини залежить від задоволення його сексуальних

потреб.

2. Щастя в шлюбі залежить від сексуальної гармонії подружжя.
3. Сексуальні стосунки - головне у відносинах чоловіка і дружини.
4. Головне в шлюбі - щоб у чоловіка і дружини було багато спільних інтересів.
5. Дружина - це друг, який поділяє мої інтереси, думки, захоплення.
6. Дружина - це насамперед друг, з яким можна поговорити про свої справи.
7. Найголовніша турбота дружини - щоб у родині були нагодовані й доглянуті.
8. Жінка багато втрачає в моїх очах, якщо вона погана господиня.
9. Жінка може пишатися собою, якщо вона добра господиня свого будинку.
10. Я хотів би, щоб моя дружина любила дітей і була їм хорошою матір'ю.
11. Жінка, яка тяготиться материнством, неповноцінна жінка.
12. Для мене головне в жінці, щоб вона була гарною матір'ю моїм дітям.
13. Мені подобаються ділові й енергійні жінки.
14. Я дуже ціную жінок, всерйоз захоплених своєю справою.
15. Для мене дуже важливо, як оцінюють на роботі ділові та професійні якості моєї дружини.
16. Дружина повинна, перш за все, створювати і підтримувати теплу, довірчу атмосферу.
17. Для мене головне - щоб моя дружина добре розуміла мене і брала таким, який я є.
18. Дружина - це насамперед друг, який уважний і турботливий до моїх переживань, настрою, стану.
19. Мені подобається, коли моя дружина красиво і модно одягнена.
20. Я дуже ціную жінок, які вміють красиво одягатися.
21. Жінка повинна виглядати так, щоб на неї звертали увагу.
22. Я завжди знаю, що треба купити для нашого будинку.
23. Я люблю займатися домашніми справами.
24. Я можу зробити ремонт і обробку квартири, починають побутову техніку.
25. Діти люблять грати зі мною, охоче спілкуються, йдуть на руки.

26. Я дуже люблю дітей і вмію з ними займатися.
27. Я брав би активну участь у вихованні своєї дитини, навіть якщо б ми з дружиною вирішили розлучитися.
28. Я прагну домогтися свого місця в житті.
29. Я хочу стати хорошим фахівцем своєї справи.
30. Я пишаюся, коли мені доручають важку і відповідальну роботу.
31. Близькі та друзі часто звертаються до мене за порадою, допомогою і підтримкою.
32. Навколишні часто довіряють мені свої біди.
33. Я завжди щиро і з почуттям жалю втішаю і опікуюся потребують цього людей.
34. Мій настрій багато в чому залежить від того, як я виглядаю.
35. Я намагаюся носити той одяг, яка мені йде.
36. Я прискіпливо ставлюся до крою костюма, фасону сорочки, кольором краватки.

Порівняння типів культурного укладу у представників двох етносів

Сводный отчет по наблюдениям

	Респонденты					
	Допустимо		Пропущенные		Всего	
	N	Проценты	N	Проценты	N	Проценты
Традиційний уклад * Етнос	220	100,0%	0	0,0%	220	100,0%
Модерний уклад * Етнос	220	100,0%	0	0,0%	220	100,0%
Постмодерний уклад * Етнос	220	100,0%	0	0,0%	220	100,0%
Традиційний уклад_ідентифікація * Етнос	220	100,0%	0	0,0%	220	100,0%
Модерний уклад_ідентифікація * Етнос	220	100,0%	0	0,0%	220	100,0%
Постмодерний уклад_ідентифікація * Етнос	220	100,0%	0	0,0%	220	100,0%

ДОДАТОК Г

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
конформність	високий	Количество	97	2	99
		% в Етнос	85,8%	1,9%	45,0%
	середній	Количество	16	105	121
		% в Етнос	14,2%	98,1%	55,0%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
традиції	високий	Количество	107	0	107
		% в Етнос	94,7%	0,0%	48,6%
	середній	Количество	4	54	58
		% в Етнос	3,5%	50,5%	26,4%
	низький	Количество	0	53	53
		% в Етнос	0,0%	49,5%	24,1%
	12,00	Количество	2	0	2
		% в Етнос	1,8%	0,0%	,9%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
доброта	високий	Количество	53	0	53
		% в Етнос	46,9%	0,0%	24,1%
	середній	Количество	56	18	74

		% в Етнос	49,6%	16,8%	33,6%
	низький	Кількість	4	89	93
		% в Етнос	3,5%	83,2%	42,3%
Всього		Кількість	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
універсалізм	високий	Количество	91	52	143
		% в Етнос	80,5%	48,6%	65,0%
	середній	Количество	14	55	69
		% в Етнос	12,4%	51,4%	31,4%
	низький	Количество	8	0	8
		% в Етнос	7,1%	0,0%	3,6%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
самостійність	високий	Количество	50	0	50
		% в Етнос	44,2%	0,0%	22,7%
	середній	Количество	16	11	27
		% в Етнос	14,2%	10,3%	12,3%
	низький	Количество	47	96	143
		% в Етнос	41,6%	89,7%	65,0%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
стимуляція	високий	Количество	2	98	100
		% в Етнос	1,8%	91,6%	45,5%
	середній	Количество	107	9	116
		% в Етнос	94,7%	8,4%	52,7%
	низький	Количество	4	0	4
		% в Етнос	3,5%	0,0%	1,8%
	Всього	Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
гедонізм	середній	Количество	20	7	27
		% в Етнос	17,7%	6,5%	12,3%
	низький	Количество	93	100	193
		% в Етнос	82,3%	93,5%	87,7%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
досягнення	високий	Количество	99	0	99
		% в Етнос	87,6%	0,0%	45,0%
	середній	Количество	14	13	27
		% в Етнос	12,4%	12,1%	12,3%
	низький	Количество	0	94	94
		% в Етнос	0,0%	87,9%	42,7%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
влада	середній	Количество	97	52	149
		% в Етнос	85,8%	48,6%	67,7%
	низький	Количество	16	55	71
		% в Етнос	14,2%	51,4%	32,3%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
безпека	високий	Количество	89	0	89
		% в Етнос	78,8%	0,0%	40,5%
	середній	Количество	22	11	33
		% в Етнос	19,5%	10,3%	15,0%
	низький	Количество	2	96	98
		% в Етнос	1,8%	89,7%	44,5%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
вербалізація	високий	Количество	97	90	187
		% в Етнос	85,8%	84,1%	85,0%
	середній	Количество	16	17	33
		% в Етнос	14,2%	15,9%	15,0%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
надмірна турбота	високий	Количество	95	0	95
		% в Етнос	84,1%	0,0%	43,2%
	середній	Количество	18	4	22
		% в Етнос	15,9%	3,7%	10,0%
	низький	Количество	0	103	103
		% в Етнос	0,0%	96,3%	46,8%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
залежність від сім'ї	високий	Количество	95	0	95
		% в Етнос	84,1%	0,0%	43,2%
	середній	Количество	18	6	24
		% в Етнос	15,9%	5,6%	10,9%
	низький	Количество	0	101	101
		% в Етнос	0,0%	94,4%	45,9%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
придушення волі	високий	Количество	4	48	52
		% в Етнос	3,5%	44,9%	23,6%
	середній	Количество	107	55	162
		% в Етнос	94,7%	51,4%	73,6%
	низький	Количество	2	4	6
		% в Етнос	1,8%	3,7%	2,7%

Всього	Количество	113	107	220
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
відчуття жертвності	високий	Количество	93	92	185
		% в Етнос	82,3%	86,0%	84,1%
	середній	Количество	16	15	31
		% в Етнос	14,2%	14,0%	14,1%
	низький	Количество	4	0	4
		% в Етнос	3,5%	0,0%	1,8%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
побоювання образи	високий	Количество	4	52	56
		% в Етнос	3,5%	48,6%	25,5%
	середній	Количество	103	55	158
		% в Етнос	91,2%	51,4%	71,8%
	низький	Количество	6	0	6
		% в Етнос	5,3%	0,0%	2,7%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
сімейні конфлікти	високий	Количество	0	91	91
		% в Етнос	0,0%	85,0%	41,4%
	середній	Количество	18	16	34
		% в Етнос	15,9%	15,0%	15,5%
	низький	Количество	95	0	95
		% в Етнос	84,1%	0,0%	43,2%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
дратівливість	середній	Количество	12	51	63
		% в Етнос	10,6%	47,7%	28,6%
	низький	Количество	101	56	157
		% в Етнос	89,4%	52,3%	71,4%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
надмірна строгість	високий	Количество	4	0	4
		% в Етнос	3,5%	0,0%	1,8%
	середній	Количество	103	10	113
		% в Етнос	91,2%	9,3%	51,4%
	низький	Количество	6	97	103
		% в Етнос	5,3%	90,7%	46,8%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
виключення позасімейного впливу	високий	Количество	97	0	97
		% в Етнос	85,8%	0,0%	44,1%
	середній	Количество	16	10	26
		% в Етнос	14,2%	9,3%	11,8%
	низький	Количество	0	97	97
		% в Етнос	0,0%	90,7%	44,1%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
гіперавторитетність батьків	високий	Количество	91	0	91
		% в Етнос	80,5%	0,0%	41,4%
	середній	Количество	22	8	30
		% в Етнос	19,5%	7,5%	13,6%
	низький	Количество	0	99	99
		% в Етнос	0,0%	92,5%	45,0%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
придушення агресивності	високий	Количество	97	103	200
		% в Етнос	85,8%	96,3%	90,9%
	середній	Количество	16	4	20
		% в Етнос	14,2%	3,7%	9,1%
Всього		Количество	113	107	220

% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%
-----------	--------	--------	--------

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
невдоволення роллю хазяйки	високий	Количество	4	0	4
		% в Етнос	3,5%	0,0%	1,8%
	середній	Количество	12	10	22
		% в Етнос	10,6%	9,3%	10,0%
	низький	Количество	97	97	194
		% в Етнос	85,8%	90,7%	88,2%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
партнерські відносини	високий	Количество	89	93	182
		% в Етнос	78,8%	86,9%	82,7%
	середній	Количество	24	14	38
		% в Етнос	21,2%	13,1%	17,3%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
розвиток активності дитини	високий	Количество	81	103	184
		% в Етнос	71,7%	96,3%	83,6%
	середній	Количество	32	4	36
		% в Етнос	28,3%	3,7%	16,4%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
уникнення конфлікту	високий	Количество	107	91	198
		% в Етнос	94,7%	85,0%	90,0%
	середній	Количество	6	16	22
		% в Етнос	5,3%	15,0%	10,0%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
байдужість чоловіка	середній	Количество	14	20	34
		% в Етнос	12,4%	18,7%	15,5%
	низький	Количество	99	87	186
		% в Етнос	87,6%	81,3%	84,5%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
придушення лібідо	високий	Количество	93	43	136
		% в Етнос	82,3%	40,2%	61,8%
	середній	Количество	20	64	84
		% в Етнос	17,7%	59,8%	38,2%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
домінування матері	високий	Количество	93	52	145
		% в Етнос	82,3%	48,6%	65,9%
	середній	Количество	20	55	75
		% в Етнос	17,7%	51,4%	34,1%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
надмірне втручання світ дитини	середній	Количество	14	8	22
		% в Етнос	12,4%	7,5%	10,0%
	низький	Количество	99	99	198
		% в Етнос	87,6%	92,5%	90,0%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
урівнення відносин	середній	Количество	12	18	30
		% в Етнос	10,6%	16,8%	13,6%
	низький	Количество	101	89	190
		% в Етнос	89,4%	83,2%	86,4%
Всього		Количество	113	107	220
		% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
прагнення прискорити розвиток дитини	високий	Количество	97	48	145
		% в Етнос	85,8%	44,9%	65,9%
	середній	Количество	16	57	73
		% в Етнос	14,2%	53,3%	33,2%
	низький	Количество	0	2	2
		% в Етнос	0,0%	1,9%	,9%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			Етнос		Всього
			Кримські татари	Українці	
несамостійність матері	високий	Количество	95	0	95
		% в Етнос	84,1%	0,0%	43,2%
	середній	Количество	18	8	26
		% в Етнос	15,9%	7,5%	11,8%
	низький	Количество	0	99	99
		% в Етнос	0,0%	92,5%	45,0%
Всього	Количество	113	107	220	
	% в Етнос	100,0%	100,0%	100,0%	

ДОДАТОК Г

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
конформність	високий	Количество	51	48	99
		% в статью	45,1%	44,9%	45,0%
	средний	Количество	62	59	121
		% в статью	54,9%	55,1%	55,0%
Всего		Количество	113	107	220
		% в статью	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
традиції	високий	Количество	57	50	107
		% в стать	50,4%	46,7%	48,6%
	середній	Количество	50	8	58
		% в стать	44,2%	7,5%	26,4%
	низький	Количество	6	47	53
		% в стать	5,3%	43,9%	24,1%
	12,00	Количество	0	2	2
		% в стать	0,0%	1,9%	,9%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
доброта	високий	Количество	53	0	53
		% в стать	46,9%	0,0%	24,1%
	середній	Количество	18	56	74
		% в стать	15,9%	52,3%	33,6%
	низький	Количество	42	51	93
		% в стать	37,2%	47,7%	42,3%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
універсалізм	високий	Количество	55	88	143
		% в стать	48,7%	82,2%	65,0%
	середній	Количество	54	15	69
		% в стать	47,8%	14,0%	31,4%
	низький	Количество	4	4	8
		% в стать	3,5%	3,7%	3,6%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
самостійність	високий	Количество	0	50	50
		% в статью	0,0%	46,7%	22,7%
	середній	Количество	17	10	27
		% в статью	15,0%	9,3%	12,3%
	низький	Количество	96	47	143
		% в статью	85,0%	43,9%	65,0%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в статью	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
стимуляція	високий	Количество	49	51	100
		% в стать	43,4%	47,7%	45,5%
	середній	Количество	64	52	116
		% в стать	56,6%	48,6%	52,7%
	низький	Количество	0	4	4
		% в стать	0,0%	3,7%	1,8%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
гедонізм	середній	Количество	10	17	27
		% в стать	8,8%	15,9%	12,3%
	низький	Количество	103	90	193
		% в стать	91,2%	84,1%	87,7%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
досягнення	високий	Количество	53	46	99
		% в стать	46,9%	43,0%	45,0%
	середній	Количество	17	10	27
		% в стать	15,0%	9,3%	12,3%
	низький	Количество	43	51	94
		% в стать	38,1%	47,7%	42,7%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
влада	середній	Количество	97	52	149
		% в стать	85,8%	48,6%	67,7%
	низький	Количество	16	55	71
		% в стать	14,2%	51,4%	32,3%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
безпека	високий	Количество	49	40	89
		% в стать	43,4%	37,4%	40,5%
	середній	Количество	19	14	33
		% в стать	16,8%	13,1%	15,0%
	низький	Количество	45	53	98
		% в стать	39,8%	49,5%	44,5%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
вербалізація	високий	Количество	92	95	187
		% в стать	81,4%	88,8%	85,0%
	середній	Количество	21	12	33
		% в стать	18,6%	11,2%	15,0%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
надмірна турбота	високий	Количество	49	46	95
		% в статью	43,4%	43,0%	43,2%
	середній	Количество	12	10	22
		% в статью	10,6%	9,3%	10,0%
	низький	Количество	52	51	103
		% в статью	46,0%	47,7%	46,8%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в статью	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
залежність від сім'ї	високий	Количество	45	50	95
		% в стать	39,8%	46,7%	43,2%
	середній	Количество	18	6	24
		% в стать	15,9%	5,6%	10,9%
	низький	Количество	50	51	101
		% в стать	44,2%	47,7%	45,9%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
придушення волі	високий	Количество	52	0	52
		% в статью	46,0%	0,0%	23,6%
	середній	Количество	61	101	162
		% в статью	54,0%	94,4%	73,6%
	низький	Количество	0	6	6
		% в статью	0,0%	5,6%	2,7%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в статью	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
відчуття жертвності	високий	Количество	92	93	185
		% в стать	81,4%	86,9%	84,1%
	середній	Количество	21	10	31
		% в стать	18,6%	9,3%	14,1%
	низький	Количество	0	4	4
		% в стать	0,0%	3,7%	1,8%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
побоювання образи	високий	Количество	52	4	56
		% в стать	46,0%	3,7%	25,5%
	середній	Количество	55	103	158
		% в стать	48,7%	96,3%	71,8%
	низький	Количество	6	0	6
		% в стать	5,3%	0,0%	2,7%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
сімейні конфлікти	високий	Количество	44	47	91
		% в стать	38,9%	43,9%	41,4%
	середній	Количество	20	14	34
		% в стать	17,7%	13,1%	15,5%
	низький	Количество	49	46	95
		% в стать	43,4%	43,0%	43,2%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
дратівливість	середній	Количество	55	8	63
		% в стать	48,7%	7,5%	28,6%
	низький	Количество	58	99	157
		% в стать	51,3%	92,5%	71,4%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
надмірна строгість	високий	Количество	4	0	4
		% в стать	3,5%	0,0%	1,8%
	середній	Количество	55	58	113
		% в стать	48,7%	54,2%	51,4%
	низький	Количество	54	49	103
		% в стать	47,8%	45,8%	46,8%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
виключення позасімейного впливу	високий	Количество	45	52	97
		% в статью	39,8%	48,6%	44,1%
	середній	Количество	16	10	26
		% в статью	14,2%	9,3%	11,8%
	низький	Количество	52	45	97
		% в статью	46,0%	42,1%	44,1%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в статью	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
гіперавторитетність батьків	високий	Количество	45	46	91
		% в стать	39,8%	43,0%	41,4%
	середній	Количество	16	14	30
		% в стать	14,2%	13,1%	13,6%
	низький	Количество	52	47	99
		% в стать	46,0%	43,9%	45,0%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
придушення агресивності	високий	Количество	101	99	200
		% в статью	89,4%	92,5%	90,9%
	середній	Количество	12	8	20
		% в статью	10,6%	7,5%	9,1%
Всего		Количество	113	107	220
		% в статью	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
невдоволнення роллю хазяйки	високий	Количество	0	4	4
		% в статью	0,0%	3,7%	1,8%
	середній	Количество	14	8	22
		% в статью	12,4%	7,5%	10,0%
	низький	Количество	99	95	194
		% в статью	87,6%	88,8%	88,2%
Всего		Количество	113	107	220
		% в статью	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
партнерські відносини	високий	Количество	87	95	182
		% в стать	77,0%	88,8%	82,7%
	середній	Количество	26	12	38
		% в стать	23,0%	11,2%	17,3%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
розвиток активності дитини	високий	Количество	97	87	184
		% в стать	85,8%	81,3%	83,6%
	середній	Количество	16	20	36
		% в стать	14,2%	18,7%	16,4%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
уникнення конфлікту	високий	Количество	93	105	198
		% в стать	82,3%	98,1%	90,0%
	середній	Количество	20	2	22
		% в стать	17,7%	1,9%	10,0%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
байдужість чоловіка	середній	Количество	16	18	34
		% в стать	14,2%	16,8%	15,5%
	низький	Количество	97	89	186
		% в стать	85,8%	83,2%	84,5%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
придушення лібідо	високий	Количество	53	83	136
		% в стать	46,9%	77,6%	61,8%
	середній	Количество	60	24	84
		% в стать	53,1%	22,4%	38,2%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
домінування матері	високий	Количество	101	44	145
		% в стать	89,4%	41,1%	65,9%
	середній	Количество	12	63	75
		% в стать	10,6%	58,9%	34,1%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
надмірне втручання світ дитини	середній	Количество	8	14	22
		% в стать	7,1%	13,1%	10,0%
	низький	Количество	105	93	198
		% в стать	92,9%	86,9%	90,0%
Всего		Количество	113	107	220
		% в стать	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
урівнення відносин	середній	Количество	12	18	30
		% в статью	10,6%	16,8%	13,6%
	низький	Количество	101	89	190
		% в статью	89,4%	83,2%	86,4%
Всего		Количество	113	107	220
		% в статью	100,0%	100,0%	100,0%

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
прагнення прискорити розвиток дитини	високий	Количество	101	44	145
		% в статью	89,4%	41,1%	65,9%
	середній	Количество	12	61	73
		% в статью	10,6%	57,0%	33,2%
	низький	Количество	0	2	2
		% в статью	0,0%	1,9%	,9%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в статью	100,0%	100,0%	100,0%	

Перекрестная таблица

			стать		Всего
			Ж	Ч	
несамостійність матері	високий	Количество	49	46	95
		% в стать	43,4%	43,0%	43,2%
	середній	Количество	16	10	26
		% в стать	14,2%	9,3%	11,8%
	низький	Количество	48	51	99
		% в стать	42,5%	47,7%	45,0%
Всего	Количество	113	107	220	
	% в стать	100,0%	100,0%	100,0%	

Сводка для модели^{e,f}

Модель	R		R-квадрат	Скорректиро- ванный R- квадрат	Стандартн ая ошибка оценки	Статистика Дурбина- Уотсона	
	Етнос = Кримські татари (Выбранны й)	Етнос ~= Кримські татари (Невыбран ный)				Етнос = Кримські татари (Выбранны й)	Етнос ~= Кримські татари (Невыбран ный)
1	1,000 ^a		1,000	1,000	,00000		
2	1,000 ^b		1,000	1,000	,00000		
3	1,000 ^c		1,000	1,000	,00000		
4	1,000 ^d	,259	1,000	1,000	,00000	1,410	1,330

a. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, стимуляція, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

b. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

c. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

d. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

e. Если не указано другое, статистика основана только на наблюдениях, для которых Етнос = Кримські татары.

f. Зависимая переменная: Традиційний уклад

ANOVA^{a,b}

Модель	Сумма квадратов	ст.св.	Средний квадрат	F	Знач.
1 Регресси я Остаток Всего	35,752 ,000 35,752	17 95 112	2,103 ,000		. ^c
2 Регресси я Остаток Всего	35,752 ,000 35,752	16 96 112	2,235 ,000		. ^d
3 Регресси я Остаток Всего	35,752 ,000 35,752	15 97 112	2,383 ,000		. ^e
4 Регресси я Остаток Всего	35,752 ,000 35,752	14 98 112	2,554 ,000		. ^f

a. Зависимая переменная: Традиційний уклад

b. Выбираются только наблюдения, для которых Етнос = Кримські татары

c. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, стимуляція, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

d. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

e. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

f. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

Сводка для модели^{e,f}

Модель	R		R-квадрат	Скорректиро- ванный R- квадрат	Стандартн ая ошибка оценки	Статистика Дурбина- Уотсона	
	Етнос = Кримські татары (Выбранны й)	Етнос ~= Кримські татары (Невыбран ный)				Етнос = Кримські татары (Выбранны й)	Етнос ~= Кримські татары (Невыбран ный)
1	1,000 ^a		1,000	1,000	,0000		
2	1,000 ^b		1,000	1,000	,0000		
3	1,000 ^c		1,000	1,000	,0000		
4	1,000 ^d	,215	1,000	1,000	,0000	1,238	,143

a. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, стимуляція, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвовності

b. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвовності

c. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

d. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

e. Если не указано другое, статистика основана только на наблюдениях, для которых Етнос = Кримські татары.

f. Зависимая переменная: Модерный уклад

ANOVA^{a,b}

Модель	Сумма квадратов	ст.св.	Средний квадрат	F	Знач.
1 Регресси я Остаток Всего	28,071 ,000 28,071	17 95 112	1,651 ,000		. ^c
2 Регресси я Остаток Всего	28,071 ,000 28,071	16 96 112	1,754 ,000		. ^d
3 Регресси я Остаток Всего	28,071 ,000 28,071	15 97 112	1,871 ,000		. ^e
4 Регресси я Остаток Всего	28,071 ,000 28,071	14 98 112	2,005 ,000		. ^f

a. Зависимая переменная: Модерный уклад

b. Выбираются только наблюдения, для которых Етнос = Крымські татари

с. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, стимуляція, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

d. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

e. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

f. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

Сводка для модели^{f,g}

Модель	R		R-квадрат	Скорректиро- ванный R- квадрат	Стандартн ая ошибка оценки	Статистика Дурбина- Уотсона	
	Етнос = Крымські татари (Выбранны й)	Етнос ~= Крымські татари (Невыбра нный)				Етнос = Крымські татари (Выбранны й)	Етнос ~= Крымські татари (Невыбран ный)
1	1,000 ^a		1,000	1,000	,00000		
2	1,000 ^b		1,000	1,000	,00000		
3	1,000 ^c		1,000	1,000	,00000		
4	1,000 ^d		1,000	1,000	,00000		
5	1,000 ^e	.	1,000	1,000	,00000	1,220	,182

a. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, стимуляція, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

b. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

с. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

d. Предикторы: (константа), несамостійність матері, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

e. Предикторы: (константа), несамостійність матері, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

f. Если не указано другое, статистика основана только на наблюдениях, для которых Етнос = Крымські татари.

g. Зависимая переменная: Постмодерний уклад

ANOVA^{a,b}

Модель	Сумма квадратов	ст.св.	Средний квадрат	F	Знач.
1 Регресси я Остаток Всего	12,265 ,000 12,265	17 95 112	,721 ,000	##### #	,000 ^c
2 Регресси я Остаток Всего	12,265 ,000 12,265	16 96 112	,767 ,000	##### #	,000 ^d
3 Регресси я Остаток Всего	12,265 ,000 12,265	15 97 112	,818 ,000	##### #	,000 ^e
4 Регресси я Остаток Всего	12,265 ,000 12,265	14 98 112	,876 ,000	##### #	,000 ^f
5 Регресси я Остаток Всего	12,265 ,000 12,265	13 99 112	,943 ,000	##### #	,000 ^g

a. Зависимая переменная: Постмодерний уклад

b. Выбираются только наблюдения, для которых Етнос = Крымські татари

c. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, стимуляція, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

d. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу, відчуття жертвності

e. Предикторы: (константа), несамостійність матері, доброта, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

f. Предикторы: (константа), несамостійність матері, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, конформність, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

g. Предикторы: (константа), несамостійність матері, надмірна строгість, байдужість чоловіка, вербалізація, придушення лібідо, надмірна турбота, традиції, універсалізм, прагнення прискорити розвиток дитини, уникнення конфлікту, придушення волі, залежність від сім'ї, виключення позасімейного впливу

Детальна програма тренінгу «Сила сім'ї – сила роду»

День 1

10:00 -12:15 Блок 1

Знайомство з групою.

1. Вправа на знайомство «Павутинка»

Реквізит: клубок ниток.

Вся група зустрічається онлайн у Зумі. Тренер починає - представляється і розповідає групі про себе. Потім передає слово наступному учаснику, вибираючи його рандомно, який називає ім'я і захоплення. Після того, як буде названо всіх учасників, виходить своєрідна уявна «павутина». Тепер її треба «розмотати» в зворотному порядку. При цьому кожен учасник передає інформацію, яку він запам'ятав про того учасника, від якого отримав слово при першому колі.

2. Проведення методик

- А. Методика «Емоційне самоусвідомлення»
- Б. Методика «Сімейний атом» (Додаток 2)
- В. Опитувальник «Рольові очікування та домагання в шлюбі»

Волкової А. Н. (Додаток 3)

3. Вправа «Мій герб»

Мета: знайомство учасників, згуртування групи, формальне відкриття тренінгу, самопрезентації учасників, створення позитивних емоційних настанов на довірче спілкування, підготовка до спільної роботи під час тренінгу/сесії.

Матеріали: листи А4, ручки чи маркери за кількістю учасників/ або онлайн-формат.

Час: 45 хвилин.

Опис: Ми маємо спільну роботу, а тому потрібно познайомитися ближче, комусь згадати, а комусь дізнатися імена один одного. На сьогоднішній стратегічній сесії нам надається чудова нагода, зазвичай недоступна в реальному

житті, — створити для себе герб. Герб – це емблема, спадковий розпізнавальний знак держави, міста, стану, поєднання фігур та предметів, яким надається символічне значення, що виражає характерні традиції та особливості власника.

Візьміть аркуші А4. Працюватимемо по етапах.

Перший етап роботи полягає в тому, що кожен учасник ділить аркуш на 4 частини та самостійно заповнює інформацію про свій герб, відповідаючи на запитання символами (питання рекомендую винести на аркуш фліпчарту). На виконання першого етапу маєте 10 хвилин.

Запитання:

- Що я ціную у собі?
- Предмет моєї гордості?
- Що я вмію робити найкраще?
- Моє хобі?

Другий етап: пересуваючись по аудиторії у броунівському русі (хаотичному порядку) ви розповідаєте про себе та свій герб учасникам тренінгу, на кожную міні-презентацію відводиться 30 секунд. Після того, як закінчили першу розмову, учасники кричать "вільна каса!", і шукають інших партнерів. Завдання - поспілкуватися з якомога більшою кількістю людей. Так учасники розговорюються, розкриваються (наскільки самі захочуть). Потім усі малюнки вивішуємо та залишаємо на весь час заходу.

Обговорення:

- Які враження?
- Що найбільше запам'яталося? Що знайшло відгук у душі і видалося значним? (саме для Вас)
- Що допомагало під час виконання завдання?
- Як це можна використовувати в нашій подальшій роботі на стратегічній сесії?

4. Вправа "Правила нашої групи".

Мета: встановити загальні правила роботи в групі.

Час: 25 хвилин.

Рекомендації ведучому: розповівши правило, необхідно його колективно обговорити, і у разі стовідсоткового прийняття членами цієї групи, воно приймається. Необхідно загострити увагу, що порушувати правила, прийняті всією групою, не можна. Також слід обговорити можливе покарання за недотримання цих правил. Після того, як ведучий розповість правила, члени групи можуть запропонувати свої правила, які також приймаються лише у разі згоди з ними всіх членів групи.

- Довірчий стиль спілкування.

Щоб отримати найбільшу віддачу, домогтися довіри між членами групи, слід запропонувати прийняти єдину форму звернення один до одного на «ти». Це психологічно урівнює всіх, у тому числі і ведучого, незалежно від віку, соціального стану, життєвого досвіду тощо.

- Спілкування за принципом «тут і зараз».

Під час тренінгу необхідно говорити лише про те, що хвилює членів групи саме зараз, обговорювати те, що відбувається з ними у групі. Інакше, як прояв психологічних захистів, може виявлятися прагнення до обговорення подій, що трапилися з іншими людьми, а не з учасниками.

- Персоніфікація висловлювань.

Для більш відвертого спілкування під час занять ми відмовляємося від безособового мовлення, яке допомагає приховувати власну позицію і тим самим уникати відповідальності за свої слова. Тому фрази повинні звучати саме від себе (наприклад, «Я думаю, що...»), а також не повинні бути без адресності (наприклад, не «Багато хто не зрозумів мене», а «Алім і Рустем не зрозуміли мене»).

- Щирість у спілкуванні.

Під час роботи групи потрібно говорити лише правду. Якщо немає бажання висловитись щиро, краще промовчати. Це правило означає відкрите вираження своїх почуттів стосовно дій інших учасників і себе.

- Конфіденційність всього, що відбувається в групі.

Все, що відбувається під час занять, - не розголошується. Це допомагає бути щирими, сприяє саморозкриттю.

- Неприпустимість безпосередніх оцінок людини.

Під час обговорення того, що відбувається, ми оцінюємо не учасника, а лише його дії та поведінку. Ми не говоримо «Ти мені не подобаєшся!», а говоримо «Мені не подобається твоя манера поведінки!»

- Повага до того, хто говорить.

Коли висловлюється хтось із товаришів, ми його уважно слухаємо, даючи можливість сказати те, що він хоче. Не перебиваємо, не коментуємо, а питання можна поставити лише після того, як він перестане висловлюватися.

- Активна участь у тому, що відбувається.

Тільки людина, яка бере активну участь у роботі групи може взяти щось для себе.

- Правило «СТОП».

Якщо хтось не може зараз говорити про якусь проблему, не готовий, то він може відмовитися від цього, сказавши «стоп». Тільки необхідно взяти всю відповідальність за це на себе: група не зможе допомогти цій людині.

Перерва на обід

Блок 2

Усвідомлення власних етнічних цінностей

1. Вправа «Древо сімейних цінностей»

Мета: визначити власні етнічні цінності.

Час: 50 хвилин.

Матеріали: список цінностей для кожного, великі аркуші білого паперу, олівці, гумки, фарби (за офлайн форми проведення) / програмне забезпечення Zoom (за онлайн форми проведення).

1-й етап

Ведучий роздає учасникам матеріали для вправи (за офлайн форми проведення) / або надає учасникам доступ до демонстрації екрану з використанням технологій створення рисунку в Zoom (за онлайн форми проведення) і дає наступну інструкцію:

«Вам пропонується список цінностей, які люди, як правило, вважають важливими для спільного життя. Перегляньте, будь ласка, список. Якщо необхідно - доповніть його своїми цінностями.

Список цінностей:

- наявність спільних інтересів
- взаємна повага
- невтручання в справи один одного
- любов, кохання
- відданість
- збереження самостійності і автономії членів сім'ї
- матеріальне благополуччя
- національна монолітність
- благополуччя в очах оточуючих
- дисципліна і чіткість
- виконання всіма членами сім'ї своїх обов'язків
- спільне проведення вільного часу
- «Відкритий будинок» - для друзів, родичів, колег
- багато дітей
- гарне здоров'я
- співробітництво
- незаперечний авторитет батьків
- довіра
- взаємодопомога

2-й етап

Ви попрацювали над складанням списку сімейних цінностей. Тепер вам належить скласти шкалу пріоритетів: визначити, які з цінностей для вас є базовими, які - менш значущими, а які взагалі знаходяться на периферії. На аркуші ватману / або демонструючи екран в Zoom форматі намалюйте, будь ласка, велике дерево. Це - Древо сімейних цінностей. Створіть його таким чином, щоб корінням дерева стали ваші базові, найбільш принципові цінності, стовбур склали менш важливі, а гілками стали решта цінностей».

Обговорення

- Які висновки ви могли б зробити після закінчення своєї роботи над Деревом сімейних цінностей?
- Подумайте, як би виглядало Древо, якби його створили інші члени вашої сім'ї?

2. Вправа «Сімейна легенда»

Мета: усвідомити власні сімейні цінності

Час : 60 хвилин.

Ведучий просить учасників зосередитися і згадати одну з тих сімейних історій, яка передається як переказ, як сімейна реліквія з покоління в покоління. Потім цей переказ можна розповісти групі. Слово надається всім бажаючим. Нарешті, в процесі обговорення група з'ясовує, які почуття викликали у кожного сімейні спогади. Чому дана історія була настільки значущою для сім'ї, стала легендою? Чи можна сказати, що ця історія відображає цінності, стиль поведінки, традиції, прийняті в даній сім'ї? Якщо так, то які?

Кава-брейк - 15 хвилин

3. Вправа «Словник здорових партнерських відносин».

Мета: проаналізувати та усвідомити здорові партнерські відносини

Час: 50 хвилин.

Зараз я пропоную вам провести ще одну вправу, яка називається «Словник здорових партнерських відносин». Я називаю поняття, а ви пояснюєте його стосовно сімейного життя:

- Співпереживання. (Здатність відчувати іншу людину, відчувати себе на її місці.)
- Рівність. (Припускає, що ви зважаєте на інтереси один одного)
- Підтримка. (Удвох ви здатні багато на що)
- Толерантність. (Уміння приймати людину такою, якою вона є)
- Компроміс. (Уміння поступатися один одному)
- Кохання. (Ніжна турбота один про одного)
- Вірність. (Відданість один одному)
- Вміння слухати. (Прислухатися один до одного)
- Гумор. (Сміх підтримує фізичне та психологічне здоров'я)
- Довіра. (Почуття безпеки та впевненості)
- Ніжність. (Дивне ставлення один до одного)
- Спільне проведення часу. (Потрібно завжди знаходити час для того, щоб побути наодинці один з одним)
- Сімейні традиції та реліквії.

Кожен з учасників обирає свій словник здорових відносин і ділиться з групою ? До кого ви звертаєтеся за допомогою та підтримкою?

4. Вправа «Шлюбне оголошення».

Мета: визначити для себе головні якості майбутнього партнера.

Час: 40 хвилин.

Пропоную виконати вам вправу - скласти текст шлюбного оголошення.

Як ви думаєте навіщо? По-перше, кожен з вас може заявити про свою систему цінностей; по-друге, використовуючи фантазію, може заглянути в майбутнє; по-третє, краще пізнати один одного.

Структура шлюбного оголошення:

- 1) Фізичні дані (вік, зріст, вага).

2) Загальні відомості (додаткові: знак зодіаку, наявність шкідливих звичок).

3) Соціальний статус (освіта, матеріальне забезпечення, робота).

4) Особистісна характеристика (якості особистості, риси характеру, ставлення до себе, до людей, до світу, захоплення).

5) Очікування у виборі партнера (фізичні дані, соціальний статус, якості особистості, риси характеру).

Приклад шлюбного оголошення.

Ізет 25 \ 180 \ 73. По знаку зодіаку Терези, брюнет, очі карі, середньої статури, приємної зовнішності, без шкідливих звичок. Освіта вища. Матеріально забезпечений. Обожаю природу і тваринний світ, люблю дітей. Захоплююся риболовлю. З музики віддаю перевагу джазу. За характером добрий, чуйний, спокійний. Оптиміст по життю, тонко відчуваю емоції, активний. Познайомлюся з інтелігентною симпатичною дівчиною 20-27 років для серйозних стосунків. Відповім на лист, бажано фото.

Працювати над текстом оголошення потрібно індивідуально. Після складання тренер збирає та зачитує. Ваше завдання - відгадати, кому належить шлюбне оголошення.

5. Міні-лекція «*TOY. SEVGI ARFESI*» (про традицію створення сім'ї в столітній давнині). / «*Дерево тримається корінням, а людина сім'єю*».

«*TOY. SEVGI ARFESI*» (про традицію створення сім'ї в столітній давнині)

Мета: ознайомити з традиціями народу.

Час: 50 хвилин.

Сучасна кримськотатарська сім'я відіграє велику роль у суспільному та соціальному житті Української держави. Пройшовши нелегкий шлях випробувань, в умовах тоталітарного режиму разом з іншими народами, переживши втрату своєї Батьківщини і гіркоту депортації, після 50-річного

штучного відчуження, сім'ї кримських татар на початку 90-х років отримали можливість повернутися додому. У Крим повернулося понад 250 тисяч осіб або близько 60 тисяч сімей. Звичайно, не всі змогли повернутися. Вони живуть в Узбекистані, Таджикистані, Росії та інших країнах колишнього СРСР. Однак і далеко від Батьківщини кримські татари намагаються дотримуватися традицій не тільки національної кухні, одягу, а й традицій виховання дітей в сім'ї. Якщо говорити про сьогоднішній день, окупація Криму в 2014 році вплинула на переміщення великої кількості кримських татар з Криму на материк, що також впливає на культурні зміни народу. Але при цьому багатовікова мудрість актуальна і сьогодні для сімей кримських татар. У кримськотатарського народу протягом століть під впливом декількох культур і цивілізацій сформувалася самобутня національна система виховання, яка пройшла кілька етапів свого становлення .

Сучасна кримськотатарська сім'я характеризується наступними основними ознаками: орієнтованістю на традиційність, відтворення і вдосконалення традицій; рідна мова; історична батьківщина; оволодіння релігійними канонами; ощадливість, праця; земля; родина; достаток; освіта; шанобливе ставлення до старших і до батьків; підтримка родинних відносин; впорядкування житла і його розширення; забезпечення майбутнього дітей.

Дуже важливим в житті кримських татар або кримли , як вони себе називають є весільні традиції. Весільні обряди склалися з трьох обрядів – це передвесільний, весільний та післявесільний.

Розглядаючи передвесільний етап, ми можемо помітити своєрідну делікатність у стосунках. Для кримських татар було не характерно відкрито казати про свої почуття батькам і для того, щоб повідомити батькам про свій намір одружитися в деяких районах Криму хлопець клав у взуття батька качан кукурудзи. Таким чином батьки дізнавалися, що їх сину сподобалась дівчина і він готовий створити сім'ю. Ще одним методом повідомити про свою обраницю – розповісти близькій старшій родичці про свою обраницю - і вона у свою чергу

передасть батькам. Через таку скритність в питанні стосунків, життя кримських татар наповнене алегоричних символів і знаків.

До створення сім'ї та вибору нареченого та нареченої ставилися дуже серйозно. Можна підмітити, що не можна було одружуватись на кровних родичах до сьомого коліна. І наразі, це правило є діючим. Таким чином зберігається здорова нація.

При обранні нареченого чи нареченої брали до уваги не стільки фінансовий стан сім'ї, скільки громадську думку та авторитет батьків. Навіть є таке народне прислів'я «Анасіна бакип, кизини ал – кенарина бакип, безини ал» («Коли купуєш бязь – дивись на крайку, коли сватаєш дівчину – дивись на її матір»).

З давніх-давен у кримськотатарській культурі цінністю була працьовитість. Для того, щоб дізнатись наскільки дівчина хороша господиня – з рання до неї відправляли маленького хлопчика, який просив у неї качалку, і якщо качалка була чиста, а дівчина була вдягнена і зачесана, то ця господиня вважалась охайною.

Діти в кримськотатарських сім'ях виховувались в строгості і повазі до старших. Але при цьому як юнаки, так і дівчати завжди мали право на вибір і насильно не одружувались. Якщо хлопцю подобалась дівчина, він їй дарував маленьку білу хустку. І якщо дівчина погоджувалася, то повертала хустку вже вишитою. Ще однією традицією було те, що хлопець дівчині, яка йому подобалася, залишав вуглину біля вікна – це було знаком того, що він бачить її берегинею домашнього вогнища.

Одним з найважливіших обрядів у передвесільній традиції вважається «сьозкесім» («дати слово»). Можна сказати, що це і є ритуал сватання. Приходили свати в дім дівчини просили її руки. Зазвичай дівчина мовчки ховалась за двері і якщо вона погоджувалася, то показувала батькам краї своєї сукні, а якщо ні, то мовчки стояла. Через деякий час після сьозкесім відбувалися заручини – нішан. Цей ритуал супроводжувався молитвами та наявністю бохча.

Бохча – це вузол с подарунками, його готують в обидних сім'ях. Спочатку заручини відбуваються в домі нареченої, а потім нареченого.

Після прочитання молитви найближчі тітоньки зі сторони нареченої демонстрували подарунки для нареченого та його родичів. В бохча обов'язково повинно було бути 9 подарунків. Більшу частину речей до сімейного життя дівчата готували заздалегіть. Посаг починали збирати ще

до народження дівчинки. Про це свідчить прислів'я «Киз бешикте, джиези – сандикта » («Дочка ще в колисці, а посаг вже в скринці»).

Ще однією дуже важливою традицією в деяких регіонах Криму було «Сют акки» - плата за материнське молоко. Навіть був такий вислів «Сют аххинин фіяти йок, амма заметінізні елял етініз» («Ціни у материнського молока немає, але ми вдячні вам за Ваш труд»). Таким чином ми бачимо цінність жінки та материнства загалом.

Дуже важливим і обов'язковим етапом в циклі весільних свят є сам ритуал вінчання «ніках». На сьогодні цей ритуал є настільки важливим, що реєстрація в РАГСі стає необов'язковою для сучасної молоді. Даний ритуал проводиться муллою і може бути здійснений без нареченого та нареченої. Обов'язковою є присутність двох свідків-чоловіків Але в деяких регіонах молода сиділа за стіною, у неї питали згоду тричі, і відповідала вона тільки на третій раз. Якщо дівчина відповідала одразу - це була ознака поганого виховання.

Зараз цей обряд отримав нове забарвлення: на ньому молодята, і наречена за ісламськими традиціями має право попросити мехір. Мехір – це подарунок, який її чоловік зобов'язаний за певний період подарувати. Цей подарунок робиться для того, щоб жінка на виручені за цей подарунок гроші могла прожити перший час, якщо з чоловіком щось трапиться.

Дуже цікавим є обряд хна геджеси – це дівочий вечір, на якому дівчатам фарбували хною руки. Нареченій зістригали пасма волосся на скронях та фарбували волосся, нігті та кінчики пальців у мідно-червоний колір. Візерунки

на долонях мали певний символізм. Коло з крапкою в центрі символізувало вогнище, квадрат – будинок, трикутник - знак Умай, тобто жіноче начало.

Тираш акшами – це хлопчачий вечір. Близькі родичі, друзі і музиканти збирались за святковим столом. Обов'язковою ритуальною стравою був теллі хораз – півень якого відварювали або запікали з гребінцем та прикрашали блискучими стрічками.

Наречений сідав на стілець, друзі приносили йому каву, а під час особливої мелодії, яка називалась «Тираш Аваси» перукар повинен був брити молодого.

З «Хна Геджеси» трішки хни залишали для хлопців. І на цьому вечорі для чоловіків нареченому малювали великі пальці хною. Залишки хни передавалися неодруженим друзям молодого. На кінець обряду нареченого заводили в дім до батьків, щоб він попросив благословення.

В день весілля, коли чоловік забирав вже свою дружину із батьківського дому, батько або при відсутності батька інший важливий чоловік зав'язував пояс нареченій на довге щасливе життя.

Укриту покривалами наречену садили в святковий фаетон що супроводжувався підводами з приданим та близькими родичами. Раніше весілля проходило сім днів але потім зменшилось до трьох. Біля брами будинку нареченого молодят зустрічали урочистим маршем музиканти та батьки нареченого. Батько нареченого знімав з нареченої пояс, а мати дарувала мараму (це свідчило про те, що дівчину прийнято до родини), подавала варення – тили татли олсун (щоб мова була солодка), ложку вершкового масла – юрегі яг кібі йимшак олсун (щоб серце було добрим і м'яким) та усаджувала на овчину (щоб була сумирна, як овечка). І наречена чекала молодого, а коли він приходив цілувала йому руку і прикладала до лобу. Це позначало те, що вона визнає себе його дружиною, а його - господарем сімейного вогнища. Після цього вже молодята залишалися наодинці.

На ранок після весілля всі родички та сусідки приходили, так би мовити, на оглядини нареченої. Дівчина готувала каву та пригощала їх кобете

(національний пиріг), а гості розплачувались за це грошима. За декілька днів після весілля подруги нареченої передавали їй прикрашений квітами віник. Це був символ охайності молодої господині. Після цього вона мала право приступати до домашніх справ. Через тиждень після весілля влаштовували чагиртув – спочатку на стороні нареченої, а потім у нареченого. Це невелике свято, куди запрошували тільки найближчих родичів, щоб вони більш тісніше познайомилися.

Отже, сім'я та сімейні традиції є однією з найважливіших цінностей, які допоможуть зберегти кримськотатарський народ та його культуру.

«Дерево тримається корінням, а людина сім'єю»

Сім'я – це унікальний соціальний інститут, першооснова духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. Вона пов'язана з усіма сферами життєдіяльності людини та охоплює всі рівні соціальних практик: від особистісного до державного, від матеріального до духовного. Повноцінне життя можливе лише в родині. Соціальний інститут сім'ї є основним у суспільстві, він формує наступні покоління та виховує інтелектуально розвинену, духовно й морально зрілу особистість, що забезпечує розвиток і процвітання кожного громадянина та всієї держави.

Одним з головних елементів, що регулюють групу та її поведінку в сучасній культурі, є цінності. Цінності – це ставлення людини до матеріальних та духовних благ, які є досить стійкими та соціально зумовленими.

Базові цінності українського народу – духовність, сім'я, земля, життя та традиція пронизують та впливають на соціальні орієнтири суспільства та на стратегії розвитку країни. Саме тому для збереження та розвитку української нації зараз дуже важливо зберігати, захищати та поширювати традиційні сімейні цінності українського народу, а саме важливість шлюбу, його збереження, народження та виховання дітей в сім'ї, традиційні ролі чоловіка та жінки. Сім'я як цінність залишається неповторною та унікальною, що несе дуже важливе

послання. Саме сім'я є важливою ланкою українського суспільства. Сімейні цінності визначають благополуччя людини, її комфорт, психічне здоров'я населення.

Суттєво вплинули на українські сімейні цінності загальносвітові тенденції розвитку родини. До таких тенденцій можна віднести зростання індивідуалізму, загострення почуття незалежності, інколи вкрай спотворене бажання жити лише для себе, домінування власних егоїстичних інтересів і одночасне нехтування інтересами найближчих людей; перебудова в ієрархії цінностей сім'ї, які кардинально змінює її призначення й мету створення; закріплення в суспільній свідомості толерантного ставлення до різних видів сімейної поведінки, які зазвичай перекручуються й набувають форми «загальної вседозволеності»; пропагування різних форм статевих і соціальних ролей, що поширюється передусім серед молоді. Варто також наголосити, що стан сучасної сім'ї є наслідком і причиною низки процесів, що відбуваються в суспільстві. Негативні суспільні явища, зокрема інфляція, соціальна і політична нестабільність, відсутність правових гарантій, невизначеність майбутнього і навіть сама ситуація соціальних змін, посилюють невизначеність людей. З іншого боку, сім'я як один з основних соціальних інститутів у своєму розвитку неминуче відображає суттєві тенденції розвитку всього суспільства. Таким чином, кожен її член не просто відчуває на собі потужний вплив усіх чинників суспільної динаміки, а й багато в чому визначає та відтворює ці фактори.

Кожна людина протягом свого життя, як правило, є членом двох сімей: батьківської, з якої вона виходить, і тієї, що створює сама. На життя в сім'ї батьків припадають періоди приблизно до юнацького віку. У період змужніння людина поступово набуває самостійності. Чим далі, тим більше життєвого, професійного й соціального досвіду накопичує особистість, і все більшу роль для неї відіграє сім'я.

Сьогодні, як ніколи, у суспільстві усвідомлюється соціальна цінність сім'ї, її визначальна роль у формуванні та розвитку особистості дитини. Тому

активізація виховного впливу на молодь у підготовці до створення власної сім'ї як важливого осередку українського суспільства є дуже важливим і нагальним питанням. Відродити в сімейному житті численні народні звичаї, котрі становлять серцевину сімейно-побутової культури і мають потужний виховний потенціал, – одне з найважливіших і невідкладних завдань батьків, педагогів, усієї громадськості.

Сім'я – це найменший осередок народу, нації. Кожна родина має дотримуватися заповітів батьків і дідів: берегти рідну мову, вивчати історію свого народу, знати й розвивати національне мистецтво, жити за принципами народної моралі, краси. Традиції і звичаї кожної сім'ї повинні творчо трансформувати національну культуру. Родинне виховання є могутнім джерелом народного світогляду, національного духу, високої моральності, трудового гарту, громадянського змушнення. Родина – це природний центр найглибших людських почуттів: тут народжується й поглиблюється любов до матері й батька, бабусі й дідуся, роду й народу, пошана до рідної мови, історії, культури. Значення сім'ї неоціненне.

День 2

Блок 3.

Вміння будувати відносини базуючись на етнічних цінностях

1. Міні-лекція «Що таке конфлікт і як його вирішувати?»

Сімейні конфлікти є однією з найпоширеніших форм конфліктів. Кожен з членів сім'ї хоче жити, керуючися своїми ідеями і поглядами, і не завжди виходить співвіднести їх зі звичками і переконаннями інших членів сім'ї. На цьому ґрунті відбуваються сімейні конфлікти. Час від часу по різні боки від «барикади» опиняються подружжя, батьки і діти або люди середнього і старшого покоління. Конфлікт може відбутися не тільки тоді, коли члени сім'ї мають різні поглядами і переконаннями. Іноді конфронтація виникає, коли люди не можуть зрозуміти одне одного, і через це приходять до неправильного висновку. Це

породжує претензії і образи, і не завжди проблему виходить врегулювати мирним шляхом.

Сімейні конфлікти - це протиборство між членами сім'ї на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і / або поглядів.

В основу моделі поведінки людини в конфліктній ситуації з точки зору її відповідності психологічним стандартам покладені ідеї Е. Мелібруда, В. Зигерта і Л. Ланге. Конструктивне вирішення конфлікту залежить від наступних факторів:

- 1) адекватності сприйняття конфлікту;
- 2) відкритості та ефективності спілкування, готовності до всебічного обговорення проблем;
- 3) створення атмосфери взаємної довіри і співробітництва.

К. У. Томасом і Р. Х. Кілменном розроблені найбільш прийнятні стратегії поведінки в конфліктній ситуації. Існують п'ять стилів поведінки при конфлікті: пристосування, компроміс, співробітництво, ігнорування, суперництво (конкуренція).

Стиль суперництва, конкуренції може використовувати людина, яка володіє сильною волею, достатнім авторитетом, владою, не дуже зацікавлена у співпраці з іншою стороною і прагне в першу чергу задовольнити власні інтереси.

Стиль співробітництва можна використовувати, якщо, відстоюючи власні інтереси, ви змушені брати до уваги потреби та бажання іншої сторони. Мета його застосування - розробка довгострокового взаємовигідного рішення. Такий стиль вимагає вміння пояснювати свої бажання, вислуховувати один одного, стримувати свої емоції. Відсутність одного із цих факторів робить цей стиль неефективним.

Стиль компромісу. Суть його полягає в тому, що сторони прагнуть врегулювати розбіжності при взаємних поступках. Цей стиль найбільш

ефективний, обидві сторони хочуть одного й того ж, але знають, що одночасно це нездійсненно.

Стиль ухилення реалізується зазвичай, коли зачеплена проблема не настільки важлива, учасник конфлікту не відстоює своїх прав, не співпрацює ні з ким для вироблення рішення і не хоче витратити час і сили на рішення проблеми. Цей стиль рекомендується в тих випадках, коли одна зі сторін має більшу владу або відчуває, що неправа, або вважає, що немає серйозних підстав для продовження контактів. Цей стиль не є втечею від проблеми чи ухиленням від відповідальності. Відхід або відстрочка можуть бути придатною реакцією на конфліктну ситуацію.

Стиль пристосування означає, що учасник конфлікту діє спільно з іншою стороною, але при цьому не намагається відстоювати власні інтереси з метою згладжування або відновлення нормальної робочої атмосфери.

Жоден із стилів розв'язання конфлікту не може бути виділений як найкращий. Необхідно навчитися ефективно використовувати кожен з них і свідомо робити той чи інший вибір, враховуючи конкретні обставини.

2. Вправа «Любов - кільце, а у кільця початку немає і немає кінця»

Мета:

- Групова дискусія, що дає можливість висловитися з актуальних проблем шлюбу. Це важливо для розуміння процесу шлюбно-сімейної адаптації;
- Прояснення особистих позицій учасників тренінгу та «озвучування» тривог з приводу власного сімейного благополуччя.

Матеріали та обладнання: дошка / фліп-чарт, папір і ручки для індивідуальної роботи при офлайн заняттях / або програмне забезпечення Zoom при онлайн заняттях.

Час: 80 хвилин.

Хід вправи

Інструкція:

- «Любов - кільце, а у кільця початку немає і немає кінця ...» - так це насправді? Хто з вас вірить у вічну любов? Що може стати випробуванням любові? Що може зруйнувати сімейний союз? Будь ласка, протягом трьох-чотирьох хвилин запишіть ті «міни», які загрожують підірвати сімейне благополуччя!

- Тепер попрошу вас прочитати вголос свої записи. На дошці / на демонстрації екрану ми відзначимо все те, що, на ваш погляд, підвищує небезпеку розлучення.

Записавши на дошці думки учасників групи, тренер пропонує всім бажаючим вибрати зі списку «найгарячіші» чинники ризику і прокоментувати їх розв'язання.

В кінці зустрічі можна ознайомити групу з тими факторами, які сімейні психологи вважають дестабілізуючими в сімейному союзі:

- проживання з батьками одного з подружжя і в батьківській квартирі;
- конфліктні відносини з батьками одного з подружжя;
- зайва включеність батьків у справи молодого сім'ї, втручання в справи подружжя друзів / родичів одного з них;
- ранній / занадто пізній шлюб;
- «дистантна сім'я» - вимушена тривала розлука подружжя (відрядження, навчання в іншому місті);
- сексуальна незадоволеність у шлюбі, зрада;
- соціальний, професійний або освітній статус подружжя різко відрізняє їх один від іншого;
- «бі-кар'єрна сім'я» - висока кар'єрна мотивація як чоловіка, так і дружини;
- психофізіологічні проблеми в поведінці одного з подружжя;
- дошлюбна вагітність;
- безпліддя одного з подружжя;
- алкогольна або наркотична залежність, агресивна поведінка одного з подружжя;

- нереалістичні очікування в шлюбі, деідеалізація партнера, неузгодженість ролевих очікувань в сім'ї.

Тексти-ключі

Один бідний рибалка знайшов на березі прекрасну перлину. Природно, він був щасливий своїй удачі. Але ... Перлина була недосконалою, її бік був злегка шорсткий. Тоді рибалка шар за шаром став видаляти опуклість на тілі перлини. В результаті перлина зменшилася втричі, а нерівність стала ще більш помітна. Рибак кляв себе, проклинав день, коли попався йому в руки ця перлина, з якою зараз йому нічого було робити. Він втратив будь-який інтерес до життя ...

Східна притча

Компроміс - це мистецтво так розділити пиріг, щоб кожен думав, що йому дістався кращий шматок.

Ніщо не може бути тобі ближче, ніж ти сам. Але якщо ти не знаєш себе самого, то як ти пізнаєш інших?

До шлюбу тримай свої очі відкритими, в шлюбі - напівзакритими.

Східна мудрість

3. Вправа «Вчимося правильно говорити про почуття»

Мета: Навчитися висловлювати почуття.

Час: 40 хвилин.

Дуже багато пар роблять помилку, говорячи про свої почуття зі стану образи, гніву та помсти, використовуючи при цьому непродуктивне та нападаюче «ти-повідомлення». Це фрази на кшталт «ти мене дратуєш», «ти безвідповідальний», «ти постійно десь пропадаєш», «ти не допомагаєш». «Ти-повідомлення» є абсолютно непродуктивним, тому що несе в собі лише звинувачувальну функцію, перекладаючи відповідальність за наші емоції на партнера.

Щоб донести до людини свої бажання та почуття і при цьому не дати їй миттєво піти на захист, потрібно використати «Я-висловлювання». Воно дає

партнерові сигнал, що ви не нападаєте, а транслюєте йому своє бачення ситуації: «Я хочу, щоб ти знав, як я почуваюся і що важливо для мене, я не вимагаю від тебе нічого – ні змінюватись, ні йти назустріч». Наприклад, якщо вас ображає поведінка, можна сказати: «Коли ти йдеш на більше ніж на 2 години зі своїми друзями, я почуваюся покинутою, самотньою, мені сумно і страшно. Мені здається, що я тобі не цікава і що ти не хочеш проводити зі мною час».

Така позиція допоможе набагато швидше досягти порозуміння.

Учасникам треба розділитися на пари та практикувати «Я-повідомлення». Треба сконструювати проблемні ситуації та вирішити їх.

Обідня перерва

4. Гра «Життя ідеальної сім'ї»

Мета: усвідомлення власних цінностей сім'ї.

Час: 60 хвилин.

Інструкція Учасники групи розігрують сцени з життя родини, вибираючи радісні або сумні події. Один з учасників (добровольць) вибирає інших на різні ролі, щоб розіграти сцени з життя ідеальної родини. Решта учасників - глядачі. Після вистави глядачі діляться своїми враженнями від побаченого. Потім сцени розігрують інші учасники. Це дозволить підійти до обговорення того, що дійсно важливо в сім'ї, до розмови про відносини, проблеми, про розвиток сім'ї.

5. Вправа «Ти мені допоможеш?»

Мета: навчитися працювати в співробітництві.

Час: 80 хвилин.

Матеріали: листи-завдання для кожної підгрупи, дошка, маркер / або онлайн-можливості.

Група розбивається на підгрупи в 3-5 чоловік кожна.

На дошці записані такі ролі:

- матір

- батько
- старша дитина
- молодша дитина
- бабуся дідусь
- сусід

Ведучий просить кожную групу задуматися над тим, як одна і та ж інформація трансформується в різній ситуації, стосовно різних людей, залежно від форми висловлювання. Потім дає інструкцію:

«Наскільки ми успішні в тому, що можна було б назвати «доречною поведінкою» - реакціями, адекватними щодо тієї ситуації, місця, у яких ми опинилися, для людей, з якими ми спілкуємося?

На картках, які отримала кожна група, є кілька ситуацій. Виберіть одну з них і почніть роботу.

- Мені необхідна допомога! - звертається ви до різних людей і отримуєте у відповідь ... Давайте перевіримо, як кожна з перерахованих на дошці осіб може відреагувати на ваше прохання.

Побудуємо роботу в такий спосіб:

- в кожній підгрупі визначте для себе, про який вид діяльності піде мова, яку допомогу ви потребуєте;

- кожен спробує уявити собі подумки (можна зробити необхідні записи), до кого з героїв списку він може звернутися і як буде розвиватися сцена-діалог;

- на наступному етапі в групі програватимуться всі варіанти діалогу з усіма вибраними вами героями. Кожен з членів міні-групи може взяти участь в імпровізованій сцені-діалозі, продемонструвати групі своє бачення ситуації, розігравши з партнером свій варіант розвитку сцени;

- останній етап - обговорення. Щоб зробити його ефективним і конкретним, кожна підгрупа може використовувати листок з питаннями:

Наскільки варіанти, які були заздалегідь підготовлені вами, вписуються в загальне уявлення групи про те, як може розвиватися ситуація?

Чи вважаєте ви свої варіанти оптимальними після того, як познайомилися з думками інших учасників команди?

Чи вважаєте ви свій варіант більш мирним, більш агресивним, нейтральним, більш інтелігентним, ніж чужі варіанти? Чи говорить обрана вами реакція про стилі вашої поведінки в реальному сімейному колі?

Що в реакціях і пропозиціях товаришів по групі здалося вам неприйнятним? Що стало несподіванкою? З чим ви готові беззастережно погодитися?

Нижче як приклад наводяться лише кілька ситуацій. Для будь-якого ведучого не важко запропонувати ситуації, пов'язані з актуальною для учасників проблематикою.

КАРТКА 1

Через кілька тижнів ви святкуєте десятиліття сімейного життя. Хотілося б провести цей день по-особливому. У вас є деякі думки з цього приводу, так що з питанням «Ти мені допоможеш?» ви звертаєтесь до ...

КАРТКА 2

Ваша дитина завалила один зі шкільних предметів. Партнер вважає, що ви не приділяєте дитині достатньо часу. Кар'єра - це прекрасно, але проблеми сина теж потребують термінового вирішення.

- Чи можеш ти допомогти мені? - просите ви у ...

КАРТКА 3

Після сімейної сварки вам дуже неспокійно. Хочеться помиритися, розрядити грозову атмосферу, яка вже два дні панує в будинку, та заважає всім жити. Навіть діти звернули увагу на те, що між батьками сталася серйозна сварка, і чекають, коли ж нарешті конфлікт вирішиться. «Ти мені допоможеш?» - звертаєтесь ви до ...

КАРТКА 4

Нарешті, після чудового сімейного свята ваші гості розійшлися. Квартира виглядає так, як і повинна виглядати після прийому двох десятків гостей,

половина з яких - діти. Через годину по телевізору починається передача, яку ви цілий місяць мріяли подивитися, але стіл завалений, раковина переповнена, іграшки розкидані по всій квартирі ...

- Ти мені допоможеш? - звертаєтеся ви до ...

КАРТКА 5

Ви серйозно стурбовані майбутнім семінаром, який повинні приготувати для колег по відділу. Безліч варіантів, планів, ідей в вашій голові, ніяк не бажаючи вкладатися в якусь струнку концепцію. Час піджимає, а рішення ще не знайдено ... До кого ви звернетесь за допомогою?

Ведучий запрошує всіх зібратися для обговорення. Учасникам пропонують самостійно визначити, що було для них найголовнішим у вправі, в чому її користь і навчальний потенціал. Ведучий заохочує всіх висловлюватися і підводить підсумок виступів.

6. Вправи «Сімейні правила»

Мета: зрозуміти що таке сім'я і як вона працює.

Час: 30 хвилин.

Ведучий дає всім учасникам завдання скласти список правил, прийнятих в сім'ях, у яких вони живуть. В ході роботи можна розділити правила, на унікальні, культурно-задані, відкриті, приховані. Після написання правил провести обговорення і виписати на екран правила, розділивши їх на відкриті, приховані, унікальні і культурно-задані. Висновок: у кожній родині створюється свій, унікальний набір правил.

7. Вправа-гра «Слідами Нарнії. Створюємо звід правил» або «Алтин Бешик. Створюємо зведення правил».

Мета: зрозуміти нормоутворення родини та перевірити ефективність роботи групи.

Час: 60 хвилин.

Ведучий ділить учасників на групи по 4-5 людей і пропонує пограти в чарівне королівство. Отже, уявіть собі, що ви - глави чарівного королівства. Вам потрібно придумати перелік правил, за якими буде розвиватися ваше королівство, розподілити ролі, хто головний, хто за що відповідає. Перелік правил (конституцію королівства, королівські укази) потрібно оформити на ватмані і оголосити перед усіма. У створенні переліку правил беруть участь всі учасники.

Підвести підсумки гри можна словами про те, що в кожній родині можна і потрібно розробити правила, за якими сім'я буде існувати, але не забути про три головні правила:

1. Намагатися ставитися до родичів чоловіка (дружини) як до своїх власних, а саме з розумінням, повагою, теплом. Особливо до батьків вашої половинки, адже саме вони подарували вам кохану людину, виховавши її такою, що ви закохалися, і тепер тільки разом бачите ваше загальне подальше існування.

2. Дотримуватися виробленого народною мудрістю правила. Не дорікати чоловіку (дружині) за успадковані ним (нею) від батьків звички і риси характеру. Не коментувати таким чином: «Вічно ти, як твоя мати ...»; «Ну, є в кого, твій тато теж ...» та інше. Подібна поведінка зазвичай дає зворотний результат: від них відмахуються, не бажають звертати на них увагу, не вважають за потрібне міняти себе. Крім того, сказане, може бути справедливим, але образливі слова на адресу близьких людей породжують часом неусвідомлену образу, яка коли-небудь виллється або на адресу кривдника або на його рідних.

3. Шукати в стосунках не промахи і недоліки, а дбати про благо один одного. Не забувати про повагу до віку, досвіду, знань старших членів сім'ї. В основі цих правил, по суті, лежать терпимість, такт, ставлення до іншого, як до самого себе. Є, правда, особливість. Якщо людина змолodu не навчилася поважати власних батьків, будувати з ними теплі, довірчі, дружні стосунки, навряд чи їй вдасться домогтися гарних відносин зі своїми другими батьками.

Так що вчитися сімейної дипломатії можна і потрібно вже тепер: в батьківській родині, в спілкуванні з батьками друзів, з іншими дорослими.

Рефлексія

День 3

Блок 4 Гармонізація відносин з батьківською родиною

1. Групова дискусія «Роль батьківської родини в житті нашої родини»

Учасники дискутують на задану тему під керівництвом модератора та результати фіксуються на фліп-чарті / або онлайн.

2. Вправа «Ревізія минулого - прощення»

Мета: проаналізувати проблеми минулого, пов'язані з неопрозорюваністю в роду та прийти до прощення.

Час: 50 хвилин.

Думка про те, що минуле учасника більше сприяло збільшенню його внутрішніх ресурсів, ніж виникненню проблем, має бути вироблена у учасником самостійно під час спілкування із тренером, переважно у формі розказаної історії чи м'якої алюзії. Мета – зробити огляд життя учасників з позитивної позиції.

*Якби можна було якимось чином дізнатися, чи мають ваші минулі переживання ставлення до ваших поточних проблем і з'ясувалося б, що ваша проблема не має нічого спільного з вашим минулим, чи буде ваш підхід до своєї проблеми іншим?

*Чи є щось таке, чого ви навчилися з усього, через що вам довелося пройти, що могло б виявитися корисним у вирішенні ваших поточних проблем?

*Можливо, це на краще, що у вас було таке багате подіями дитинство? Хіба це неправда, що людина, яка пройшла через усе, що пережили ви, з більшою ймовірністю зможе вирішити такі важкі проблеми, ніж, скажімо, людина, яка мала щасливе дитинство?

***Як ви думаєте, важке дитинство робить людину сильнішою чи слабшою?**

***Давайте уявимо, що минуло десять років. Протягом досить довгого часу ваша проблема більше не існує, і, якщо ви оглянетесь на своє минуле, як, на вашу думку, минулі переживання допомогли вам подолати свою проблему?**

3. Вправа «Свекруха-невістка»

Мета: проаналізувати рівень ефективності різних стилів поведінки в конфліктній ситуації.

Час: 60 хвилин.

Учасники групи діляться на підгрупи: перша підгрупа готується до виконання ролі свекрухи, друга – невісток, а третя – спостерігачі.

Учасники, які виконують ролі свекрухи, виходять за двері. Їхнє завдання – дати чергові настанови невістці та висловити своє невдоволення якістю її роботи (багато помилок). В аудиторію «свекрухи» входять по одній.

Учасники, які виконують ролі невісток, також змінюються у кожній сцені. При цьому кожна «невістка» наповнює роль специфічним змістом: втомлена і хвороблива; примхлива і молода пані; самотня та замкнута; бойова та язиката жінка.

В обговоренні слід проаналізувати поведінку кожного з учасників, що було найефективнішим і за рахунок якого стилю.

Кава-брейк 15 хвилин

4. Вправа «І тут ви йому кажете»

Мета: дати можливість учасникам групи відчувати себе у різних комунікативних техніках, знайти поведінкові моделі, які роблять кожен техніку успішною та суб'єктивно привабливою (володіння всіма трьома позиціями – важлива запорука гнучкої, конструктивної поведінки у спілкуванні).

Час: 40 хвилин.

Група поділяється на трійки. У кожній трійці учасники отримують ролі гравця, який підігрує та спостерігача.

Інструкція для гравця. Ситуація, яку я вам опишу, передбачає діалог із іншим персонажем. Його роль виконуватиме підігруючий. Запропоновану ситуацію ви розіграєте з ним тричі. Спочатку ви вестимете свою партію з позиції «зверху» - тисніть, вимагайте, грубіть, погрожуйте, насміхайтесь, будьте дуже наполегливими. Хоч би як поведився ваш партнер, постарайтеся весь час домінувати, бути «над ним». Через 3-4 хвилини зупиніть діалог, трохи помовчіть і починайте гру з позиції «знизу» - загравайте, просіть, почувайтесь слабким і залежним, поступайтеся, входьте в положення іншої людини, і так 3-4 хвилини, а потім після невеликої паузи спонукайте у позиції «на рівних». Знайдіть правильний тон, потрібну позу, доброзичливі та впевнені слова.

Інструкція: На відміну від гравця, ви не маєте обмежень у поведінці. Розслабтеся, максимально включіться в ситуацію, налаштуйтеся на партнера, а після цього реагуйте на його слова так, як вам заманеться. Якщо він вас розлютив - зліться, образив-ображайтеся, якщо його реакції зворушили вас - поступіться своїм добрим поривам. Будьте максимально щирі. Бажано фіксувати, які саме слова, жести партнера створили той чи інший ваш настрій, чому змінилося ставлення до партнера.

Інструкція спостерігача. Ваше завдання – фіксувати розвиток діалогу, особливості поведінки, розвиток сюжету, а також стежити, щоб партнери виконали свої інструкції. Якщо ви вважаєте, що гравець не виконує свого завдання, йде в іншу соціальну роль, ви маєте право зупинити гру.

5. Вправа «Вдячність роду»

Мета: сформувати вдячність роду.

Час: 50 хвилин.

Ведучий інструктує учасників наступним чином:

Уявіть собі, що ви втратили свій рід, приналежність до нього, пам'ять про усі світлі моменти, пов'язані з цим.

Тепер уявіть, що ці речі повертаються до вас. Відчуйте глибоку подяку за це. Деталізуйте та опишіть інсайти.

Сядьте і напишіть лист своєму роду та тим його представникам, хто вплинув на ваше життя, але кому ви належним чином не подякували, або виявили бажання подякувати саме зараз.

Обідня перерва - 60 хвилин

6. Вправа "Ток-шоу".

Мета: дати можливість учасникам групи проаналізувати динаміку конфлікту, інтерпретацію учасниками конфлікту причин і мотивів їхньої поведінки та почуттів, які вони відчують.

Час: 60 хвилин.

Порядок проведення: учасниками групи визначається конфліктна ситуація, співвідносна з метою групи, визначаються основні дійові особи конфлікту, вибираються учасники - виконавці основних ролей. З кожним учасником драматизації окремо вибираються стратегія, мотиви поведінки та зона розбіжностей із іншими учасниками. Крім основних, визначаються ролі, що впливають на перебіг конфлікту (наприклад: сусіди, далекі родичі, друзі). Таким чином, вся група бере активну участь у драматизації.

Група організує простір, що нагадує зал для глядачів: сцена, на якій діятимуть герої, і місця для глядачів. Керівник групи грає роль ведучого ток-шоу, він має право запроваджувати нових дійових осіб, зупиняти дію, організовувати рефлексію учасників драматизації на певних етапах розігрування. Діючі особи організують взаємодію у відповідності із заданими ролями на сцені. На першому етапі у драматизації беруть участь лише основні дійові особи, у міру розгортання дії керівник може надавати слово іншим учасникам.

Варіант ситуації, який зачитується всій групі:

У чотирикімнатній квартирі проживають три сім'ї: в одній кімнаті - батьки (мати та батько - старше покоління), в іншій - старший син із дружиною та дочкою, у третій - молодший син із дружиною.

Спочатку старше покоління дружно жило з сім'єю старшого сина, прийняло вагітну невістку (до цього вона проживала в іншому місті), дідусь із бабусею допомагали виховувати онучку.

Сім'я старшого сина з ініціативи його дружини подала заяву до суду на поділ квартири, претендуючи на дві кімнати. Батьки погодилися розділити особовий рахунок та виділити одну кімнату площею 10 кв. м. Конфлікт затягнувся, заяви переходять із однієї інстанції до іншої. Ця ситуація гостро переживається її учасниками. Сім'я старшого сина заборонила внучці спілкуватися з бабусею та дідусем. Батько пережив інсульт та отримав інвалідність. Брати не спілкуються.

Додаткова інформація для дружини старшого сина (зачитується тільки виконавиці ролі): вона ображається на свекруху, яка постійно її контролювала у веденні домашнього господарства та у вихованні дочки, і не приховує своєї образи, вважає, що батьки чоловіка налаштовують його проти неї, руйнують сім'ю. Виділення однієї кімнати не дозволяє розміняти квартиру.

Додаткова інформація для молодшого сина: при поділі квартири у нього не залишається можливості отримати власне житло.

Розігрування ситуації починається з діалогу свекрухи та невістки, поступово вводяться інші дійові особи.

Завдання ведучого - стимулювати пошук виходу із конфліктної ситуації, організуючи переговори, не торкаючись юридичної сторони питання. У ході ток-шоу доцільно пропонувати висловлювати думки учасникам групи, які виконують ролі сусідів, друзів, товаришів по службі учасників конфлікту, що представляють різні точки зору.

Після завершення драматизації проводиться деролінг (зняття ролей) учасників.

В обговоренні аналізуються хибні мотиви та уявлення кожного учасника, які вони відчувають, їх вплив на динаміку конфлікту. Важливо зробити висновок, що конфлікти часто містять невелике ядро справді несумісних цілей, оточених товстою мантиєю спотвореного сприйняття мотивів і цілей тренера.

Після ток-шоу доцільно провести динамічну вправу з метою емоційної розрядки. Це може бути модифікація гри зіпсований телефон.

7. Вправа «Особисті кордони ще ніхто не відміняв».

Мета: встановити особисті кордони і дотримуватися чужих кордонів.

Час: 60 хвилин.

Люди можуть порушувати кордони інших. Ми починаємо відчувати дискомфорт і різну палітру негативних емоцій (провину, сором, печаль, гнів та інше). Ця палітра емоцій по-різному проявляється в нашій поведінці, але найголовніше те, у що ми починаємо вірити - що кордону немає, що ми - є частина іншої людини, ми відповідальні за її долю, що ми впливаємо на події в її житті.

У вашому сімейному житті також можуть виникати конфліктні ситуації, включаючи ситуації з вашою батьківською сім'єю. Пропоную Вам розділитися на групи по 3-4 людини, обрати запропоновані проблемні ситуації та їх вирішити на підставі отриманих знань.

Ситуації:

1. До вас завітали батьки чоловіка (дружини) і сказали, що залишаться на тиждень, а ви в цей тиждень планували подорож закордон. Ваш чоловік (дружина) каже, що батьки образяться якщо ви поїдете. Як ви вирішите дану ситуацію?

2. Батьки вашого чоловіка (дружини) на кожні вихідні беруть до себе дітей своєї доньки, а вам треба було один раз залишити їм дитину, а вони сказали що їм важко, вони вже в похилому віці. Вас це дуже обурює. Як вирішити дану ситуацію?

3. Ви молода невістка, яка заміжня лише один місяць. У зв'язку з тим, що не вистачає грошей на власне житло, вам доводиться жити разом з родиною вашого чоловіка. Ви працюєте п'ять днів на тиждень, і в суботу встаєте рано, для того, щоб приготувати сніданок для вашого чоловіка, бо він працює. В неділю вам хочеться поспати, але якщо ви не встаєте до дев'ятої, ваш свекор приходить і стукає в двері зі словами «Скільки можна спати?». Ваш чоловік взагалі не реагує на це, а вам це створює незручності. Як вирішити дану проблему?

4. Ви молода пара (вам 25 років, а вашій дружині 21 рік), ви одружені вже 2 роки. Кожного разу коли ви зустрічаєтесь з родичами, вам постійно кажуть, що вже пора народжувати дітей, а не подорожувати. Як закрити дане питання та не образити родичів?

5. Ви одружені вже десять років, ви виховуєте хлопчика 8 років і вам наразі доводиться жити з батьками дружини. У зв'язку з тим, що так багато дорослих дитина починає маніпулювати. Якщо ви наприклад не дозволяєте включати комп'ютер, то ваш син звертається до дідуся, а той дозволяє йому усе. Через це ви сваритесь з дружиною, а вона в свою чергу з батьками. Як вирішити дану ситуацію?

Обговорення завдання в групі.

8. Малюнок-схема «Хто вона «Ідеальна бабуся?».

Мета: сформувати образ ідеальної бабусі.

Час: 40 хвилин.

Учасникам пропонується розділитися на три групи та схематично прописати всі якості, які притаманні для ідеальної бабусі. По завершенню, один із учасників групи презентує отриманий результат.

9. Рефлексія

День 4

БЛОК 5 Розуміння та прийняття специфіки роботи іншого

1. Міні-лекція «Філософія конструктивного спілкування»

З позиції психологічної науки спілкування є конструктивним, якщо його учасники досягають своїх цілей, а сам процес комунікації супроводжується переживанням позитивних емоцій. Переважає установка на співпрацю, довірче спілкування, прийняття іншої людини, шанобливе ставлення до неї, щирість спілкування. Комунікація – один із найважливіших аспектів життя як окремої людини, так і суспільства загалом, тому важливо бути успішними у цій сфері життя.

Конструктивне спілкування у разі виникнення розбіжностей передбачає їх успішне вирішення, не допускається перехід на особисте.

Здатність до конструктивного спілкування – результат психологічного здоров'я (що виявляється в домінуючому стані спокою, радості та впевненості) та високого рівня психологічної культури: ефективності та гуманності взаємодії з оточуючими. Форми реагування на поведінку інших людей, кризові ситуації та конфлікти засновані на специфіці самосприйняття, сприйняття навколишнього світу та людей. У свою чергу, в основі ставлення до себе та світогляду лежать особливості процесу аутокомунікації, тобто внутрішнього діалогу як форми «спілкування» із самим собою. Самою людиною внутрішній діалог усвідомлюється як потік думок. Дослідники виділяють такі типи внутрішнього діалогу:

Деструктивний внутрішній діалог - погіршує якість життя людини. Самовідношення та взаємодія з оточуючими людьми.

Нейтральний не допомагає вирішити проблеми і завдання, що виникають. Конструктивний покращує якість спілкування та сприяє вирішенню проблем.

Самовизначення людини та її здатність змінюватися починаються саме з рефлексії власних життєвих принципів та цінностей. Результатами самоусвідомлення може бути прийняття або заперечення частини власних переконань, якщо усвідомлено їхню деструктивність. Оцінка власних переконань проводиться з позицій розуміння своєї життєвої місії: покликання, розуміння того, яка діяльність приносить радість мені та є затребуваною іншими

людьми; екологічність значимих цілей, намірів, прагнень людини. Частина переконань може бути не зовсім усвідомлена у тому випадку, якщо людина не спрямовує на них свою увагу.

Прийоми підвищення якості спілкування.

Для покращення якості спілкування необхідно покращити, насамперед, якість аутокомунікацій. І тому існує кілька психологічних прийомів.

Ведення щоденника

- Протягом одного-двох тижнів ведіть записи своїх думок: це можна робити наприкінці дня. Записуйте все, що спадає вам на думку. Ведення щоденника призводить до підвищення усвідомленості своїх переконань, установок щодо себе та інших людей, способів ведення внутрішнього діалогу. Роблячи такі записи, перш за все, необхідно звернути увагу на думки, що повторюються, а також на думки, які супроводжуються інтенсивними емоційними переживаннями.

- Крім завдань рефлексії, ця методика має також психотерапевтичний ефект: переживаючи негативні емоції, можна їх «вилити» на папір, потім розірвати і викинути записи. Такі дії дозволяють висловити емоції, і водночас уникнути розвитку конфлікту.

- Коли Ви виявили думки, що повторюються, усвідомили власні переконання, далі можна визначити, наскільки вони допомагають або заважають Вам досягати поставлених цілей?

Визначення власної життєвої місії та цілей.

- Місія – це ваше покликання. Для того, щоб зробити його усвідомленішим, спочатку необхідно відповісти на запитання: у чому моя унікальність, мої сильні сторони? Яка діяльність приносить мені радість, захоплює мене?

- Після того, як Ви відповісте на ці запитання, які допомагають визначити свою місію, подивіться, які з Ваших настанов щодо себе та інших людей допомагають або перешкоджають її здійсненню? Далі потрібно свідомо

підтримувати позитивні установки, і провести психологічну роботу з деструктивними установками. І тому можна звернутися до психолога.

Усвідомлення власного домінуючого емоційного фону

•Ця практика також передбачає ведення щоденника. Рекомендації наступні: протягом тижня-двох поставте таймер на кожні 2-3 години (залежно від режиму Вашого дня) і робіть короткі записи: про що Ви думаєте зараз (Ваші думки)? Що Ви відчуваєте (ваші емоції та почуття)? Що Ви відчуваєте (тілесні відчуття)? Зіставляючи думки, емоції та відчуття, Ви зможете визначити свій домінуючий емоційний фон. Саме проведення цієї психологічної роботи дозволяє покращити емоційне самопочуття. Крім цього, можна визначити причину виникнення негативних емоцій: які саме думки їх викликають? І надалі провести з ними роботу (розмова з другом, звернення до психолога).

•Успішні люди мають такий внутрішній «орієнтир» позитивного емоційного фону, а саме оптимальний внутрішній стан дозволяє досягати успіху. Розглянемо один із прикладів такого орієнтиру: Джон Темплтон, американський та англійський підприємець та філантроп, визначає кілька характеристик оптимального внутрішнього настрою. Це здатність насолоджуватися кожною хвилиною, відсутність бажання судити інших, конфліктувати, тлумачити чужі вчинки, переживання миттєвостей радості, щасливе почуття сполученості з іншими людьми та природою, чутливість до любові, що виражається іншими, бажання висловлювати любов, бажання надати подіям можливість іти своєю чергою, замість того, щоб квапити їх.

Техніки конструктивного спілкування

Оптимальний внутрішній стан – це основа, що дозволяє інтуїтивно знаходити варіанти конструктивного впливу інших. Тим не менш, важливо також знати правила і техніки конструктивного спілкування та освоїти їх у процесі соціалізації. Однією з ключових цілей спілкування є вплив. Якщо спілкування конструктивне, то й вплив відбувається у конструктивній формі.

Неконструктивний вплив, навіть якщо у короткостроковій перспективі підвищує ефективність роботи, неминуче руйнує ділові відносини, деформує структуру осіб, що спілкуються. Перехідним щаблем між конструктивним та неконструктивним впливом є маніпуляція. Вона націлена на те, щоб непомітно для людини змусити її відчувати, думати та діяти так, як це вигідно маніпулятору. Маніпуляція зовні може здаватися конструктивним способом, але, власне, – це примус.

Конструктивний вплив передбачає, передусім, конструктивні цілі, які враховують інтереси всіх учасників процесу спілкування; а також воно сприяє збереженню та розвитку ділових та міжособистісних відносин, позитивного емоційного настрою у процесі спілкування.

Якщо розглянути психологічну структуру неконструктивного впливу, то виявиться, що воно монологічне. Монологічне спілкування означає неухильність до точки зору, думки співрозмовника. Тоді як основою конструктивного впливу є діалог.

Діалогічне спілкування передбачає здатність спиратися на факти, об'єктивно оцінювати ситуацію з огляду на інтереси всіх сторін. У діалозі психологічні позиції співрозмовників рівноцінні, і кожне наступне висловлювання будується з урахуванням попереднього.

Прийоми конструктивного спілкування

Активне слухання протиставляється оцінному слуханню, що передбачає упередженість, стереотипність, навішування ярликів; а також псевдо-слуханню - відволіканню на сторонні думки.

Прийоми активного слухання: слухати, не перебиваючи; ставити уточнюючі питання; резюмувати висловлювання співрозмовника, щоб розвинути та продовжити його думку. Наприклад: «Чи правильно я зрозумів(ла), Ви хотіли сказати...?»

Навички описової поведінки протиставляються оцінюючим судженням щодо поведінки.

Передбачають об'єктивний виклад ситуації, за яким слідує опис її наслідків, вираження побажання, рекомендація щось змінити або схвалення. Важливим є вміння описувати ситуацію безоціночно, щоб виклад її наслідків, пропозиція, прохання були обґрунтовані з погляду співрозмовника. Наприклад: «Ми не закінчили звіт, який треба було здати сьогодні, тому нам так важливо попрацювати понаднормово».

Конструктивна критика

Критика має сенс у тому випадку, якщо ставлення до людини, якій вона висловлюється, є позитивним, існує віра в сили та здатність покращити ситуацію, яка стала об'єктом критики. Метою тут є допомогти покращити ситуацію, вирішити питання. Конструктивна критика не викликає почуття образи чи агресії у співрозмовника. Вона передбачає психологічну рівність тих, хто спілкується, відсутність почуття переваги і бажання самоствердитися в автора критики, тому вона максимально конкретна; відноситься до поведінки людини, а не її особи; повідомляється особисто об'єкту критики, віч-на-віч. Якщо ці правила не дотримуються, критика стає неконструктивною, і тоді вона може виражатися в наступних формах: риторичні питання, накази та заборони, лайка і лихослів'я, догани та закиди, іронія та сарказм, осуд, приписування іншим уявних рис.

Алгоритм конструктивної критики:

- 1) опис того, що зроблено людиною добре, позитивна оцінка цієї дії;
- 2) безоцінний опис того, що необхідно змінити, з аргументацією причин необхідності змін;
- 3) конструктивне речення: як і які зміни краще внести?

Конструктивна пропозиція має такі властивості: спрямована на майбутнє, формується позитивно, підтримує почуття власної гідності. Важливо, що конструктивна критика повідомляється особисто об'єкту критики. Оптимально висловлювати її без глядачів.

Приклад конструктивної критики: «Ваша доповідь на попередніх зборах була дуже важливою для оцінки результатів нашої роботи. А у сьогоднішній

презентації не всі факти були відображені, зокрема... (назвати). Опишіть їх, будь ласка, у Вашій доповіді на наступних зборах».

Комплімент як спосіб висловити схвалення

У процесі спілкування дуже важливо висловлювати схвалення, позитивну оцінку якостей чи вчинків людини, якщо Ви дійсно звернули на них увагу. Для цього можна застосувати комплімент. Найважливіше правило компліменту, яке відрізняє його від лестощів, - щирість. Тому важливо, щоб комплімент був заснований на описі фактів, що спричинили бажання його висловити. Якщо говорити про ділові відносини, то комплімент акцентує особисті якості та досягнення людини, а не її зовнішність. А також важливо, щоб він відповідав контексту розмови, обстановці та відносинам. Приклад ділового компліменту: «Виконаний Вами переклад дозволив нам об'єктивно розглянути тему, що вивчається».

Отже, для того, щоб спілкуватися конструктивно, необхідно постійно підтримувати позитивну та екологічну форму та зміст аутокомунікацій, установки по відношенню до інших людей – і звичайно, знати та застосовувати основні прийоми конструктивного впливу.

2. Вправа «Я, ТИ, погляд зі сторони»

Час: 50 хвилин.

Учасникам пропонується розділитися по парам і кожен з учасників задає гіпотетичну проблему, яка може скластися в сімейному житті.

Кожна пара розігрує ситуації в трьох ролях Я (автор), Ти (опонент) та Погляд зі сторони (тобто те , як це виглядає зі сторони).

Дану вправу виконують в два боки.

Обговорення в групі.

3. Вправа «Життя в балансі або як побудувати гармонійні відносини» (вправа заснована на основах позитивної психотерапії)

Час: 30 хвилин.

Баланс у відносинах зі своїм партнером починається з власної гармонії та балансу. Німецький невролог та психотерапевт іранського походження Носсрат Пезешкіан відкрив так звану модель балансу або, як згодом її стали називати, «Кристал Пезешкіана». Суть цього відкриття полягає в тому, що наше життя явно можна розділити на чотири важливі сфери. Перша сфера – тіло. Туди включається режим сну, харчування, секс, спорт, ставлення до свого тіла, відчуття, самопочуття, зовнішність, гігієна та здоров'я.

Друга сфера – діяльність. До неї входять робота та навчання, досягнення, фінанси та кар'єра.

Третя сфера – контакти. Вона вміщує ваше спілкування, родичів, сім'ю, друзів та близькі емоційні зв'язки.

Четверта сфера – сенс. Це всілякі плани на майбутнє, цілі, цінності, сенс життя, фантазії, мрії та віра.

Пропоную Вам створити власну модель балансу. Візьміть лист папіру або відкрийте додаток Paint та намалуйте круг, який поділіть на чотири частини. Кожну частину підпишіть: тіло, діяльність, контакти та сенс. Поміркуйте, якщо у вас є 100%, то скільки відсотків Ви виділите кожній зі сфери? У деяких сферах може бути перекося.

Після того, як виконаєте завдання, подивіться уважно на вашу модель. У яких сферах у Вас перекося? Чому? Вам комфортна так? Якщо ні, то що Ви можете зробити, щоби Вам було комфортно?

У будь-якому випадку, ваша поточна модель балансу в жодному разі не повинна сприйматися вами як деструктивна. З опорою на ресурсну сферу життя ви можете скоригувати та доповнити інші. Приділяючи рівну увагу всім сферам життя, ви маєте чудові шанси прожити своє життя гармонійно та із задоволенням.

Кава-брейк 15 хвилин

4. Вправа «Злагода»

Мета: навчитися конструктивно вирішувати конфлікти.

Час: 50 хв.

Вступна частина. Усі сім'ї по-різному протистоять життєвим труднощам. У одних несприятливі впливи призведуть до прогресуючого порушення життя сім'ї, до підвищення конфліктності, до зниження задоволеності сімейним життям, до хвороб, розлучення та інше.

Інші, навпаки, хтось посилить свою згуртованість і збільшить зусилля для подолання кризи та збереження сім'ї. Але вмілому подоланню труднощів треба вчитися.

Основна частина. Кожна команда розділяється по кімнатах. Тренер оголошує завдання: через 30 хвилин сім'я має подати на суд групи плід своєї колективної творчості. Що це за твір – вирішує сама сімейна команда. Важливо тільки, щоб у творчому акті брав участь кожен, щоб рішення приймалися колегіально і в роботу були включені абсолютно всі. Крім того, необхідно дати назву отриманому твору.

Через 30 хвилин усі сім'ї виносять роботи на екран та учасники можуть оцінити творчість товаришів.

Підведення підсумків. Обговорюються питання. Які роботи представляють, на ваш погляд, найбільший інтерес? Що ви думаєте щодо назв творів? Як відбувалася групова робота? Обговоріть ролі, обрані або нав'язані групою; стиль роботи лідера та групи; механізм ухвалення загального рішення; розподіл ролей на етапі роботи зі створення твору. Як дана гра пов'язана з вашими реаліями сімейного життя? Чи всі члени сім'ї виконували свої ролі чи хтось узяв на себе чужу?

Що сталося у такому разі? Наскільки ситуація гри взагалі аналогічна життєвій ситуації? У чому, на вашу думку, це завдання виявило «плюси» і «мінуси» колегіального рішення та спільної творчості? Наведіть конкретні

приклади та запишіть їх у два стовпчики "+" і "-" на дошці. Обговоріть представлені на дошці результати.

Обідня перерва – 60 хвилин

5. Вправа «Перестановка ролей»

Мета: навчитися розуміти іншу сторону бесіди.

Час: 50 хвилин.

Опис: емпатія проявляється в тому випадку, коли ви уявляєте себе в ролі іншої людини. Ви можете пройти цю вправу як у групі, так і окремо, але тоді вам доведеться напружити свою уяву. Згадайте всіх своїх знайомих та близьких, складіть список цих людей. Потім по черзі вживляйтеся в ці ролі.

Дайте відповідь на питання:

- 1) Як вас звати?
- 2) Який ваш вік?
- 3) Які ваші улюблені книги?
- 4) Куди ви їздили у відпустку?
- 5) Що ви найбільше любите?
- 6) Що вас найбільше засмучує?
- 7) Що у вас викликає захоплення?
- 8) У яких ситуаціях ви ностальгуєте?
- 9) Чого ви боїтеся?
- 10) На що або на кого ви найчастіше сподіваєтесь?

Суть вправи в тому, щоб перестати думати про свої проблеми і замислитися над тим, що відчуває інша людина і чому. Ви можете скласти власний список або зовсім пуститися в уявну подорож.

Підсумки вправи:

- Запитайте у людини, чи правильні ваші здогади про неї. У чому ви маєте рацію і в чому помилилися?

- Які почуття ви відчуваєте, виконуючи роль різних людей?

6. Вправа «Емпатійне слухання»

Мета: розвинути емпатійне слухання.

Час: 50 хвилин.

Суть вправи у тому, щоб вислухати людину про те, що є важливим для неї та створити пропозицію, яка максимально точно передає те, що вона відчуває при цьому. Пам'ятайте, що емпатія означає відкинути убік свої думки та відчуття, а потім звернути увагу на те, що відчуває та про що думає ваш співрозмовник.

Подумайте про щось сокровене, яке має велике значення для вас. Розкажіть про це, намагаючись максимально докладно описати ситуацію, при цьому не підказуючи. Беріть паузи, під час яких ваш партнер скаже, про що ви думали і що відчували в минулому і в теперішньому моменті. Повторіть вправу, помінявшись ролями. Пам'ятайте, що краще помилитися зі своїм припущенням, ніж зовсім не висловлювати його вголос. Також нічого страшного в тому, якщо ви перебільшите емоцію, яку відчуває людина, наприклад, назвете роздратування злістю, а злість гнівом. Ви вчитеся і лише методом спроб і помилок можна досягти серйозних успіхів.

Підсумки вправи:

1. Як відчувати себе у ролі слухача? Що було найскладнішим?
2. Як відчувати себе у ролі оповідача?
3. Як ви себе відчували, коли людина складала припущення про те, що ви відчували?

7. Вправа «Стати іншою людиною»

Мета: зрозуміти позицію іншого.

Час: 50 хвилин.

1. Напишіть діалог між трьома дійовими особами. Наприклад: жертва, переслідувач, спостерігач. Можете вигадати свої варіанти.

2. Кожен сценарій слід програвати тричі, і за кожного виконання люди обмінюються ролями. Таким чином ви граєте ролі жертви, переслідувач та спостерігача.

3. Після завершення вправи, всі учасники діляться враженнями про свої думки, емоції та відчуття.

Підсумки вправи:

1. Які емоції ви відчували, будучи жертвою?
2. Які емоції ви відчували, будучи переслідувачем?
3. Які емоції ви відчували, будучи спостерігачем?
4. Які рішення ви ухвалили після закінчення вправи?

8. Вправа «Ідеал»

Мета: зрозуміти позицію іншого.

Час: 40 хвилин.

Запропонувати кожному учаснику скласти список якостей, якими повинні володіти майбутній обранець (обраниця). Через 10 хвилин на дошці, аркуші ватману створити узагальнений список якостей ідеального чоловіка, ідеальної жінки.

Чи існує реально така людина? Чи бувають ідеальні люди? Як ці якості співвідносяться з вашою етнічною приналежністю?

Рефлексія

День 5

БЛОК 6 Вміння грамотно розпоряджатися коштами

1. Дискусія «Розставляємо етнічні аспекти»

Мета: познайомитися з особливостями сімейного бюджету

Час: 20 хвилин

Під час дискусії обговорюється які особливості використання коштів у даного етносу. Чи варто продовжувати традицію чи час вже змінювати власні звички?

2. Вправа «Зелений економіст»

Мета: покращити навички фінансової грамотності в етнічному контексті.

Час: 60 хвилин.

Група ділиться на дві частини. Задача кожної групи створити правила сімейної економіки та програти економічне рішення в сім'ї. Коли групи будуть готові, кожна з них продемонструє свою сценку.

Аналізуючи цю вправу, група дає зворотній зв'язок.

3. Вправа «Фінансовий театр»

Мета: відточити навички фінансової грамотності.

Час: 90 хвилин.

Дискусія щодо фінансової грамотності.

Фінансова грамотність – це мистецтво грамотного поводження з власними грошима. Фінансово-грамотна людина завжди дотримується деяких правил, які допомагають їй правильно управляти особистими фінансами.

Після цього переходимо до ділової гри.

Правила ділової гри:

1. Під час гри уважно слухайте ведучого та виконуйте його вказівки, не забігайте вперед.

2. Ми всі з вами зараз розділимось на команди. Кожна команда є театральною трупкою.

3. Кожній команді необхідно прочитати одну з казок, які я вам зараз роздам. Завдання команди буде - визначити, де саме в казці головні герої повелися фінансово-безграмотно, де вони припустилися помилок. Після того, як ви виявите головні помилки героїв у сфері розпорядження грошима, вам необхідно буде підготувати власну невелику театральну постановку, буквально на дві хвилини.

4. У цій постановці вам потрібно буде показати - як розвивався б сюжет казки в тому випадку, якби всі її герої знали всі ті речі, які вже зараз знаєте ви в галузі фінансової грамотності.

5. Якщо раптом у процесі підготовки у вас виникнуть питання чи труднощі – сміливо звертайтеся до мене, я вам допоможу.

6. Під час підготовки вистави дуже вітається гумор та творчість, це ваша казка, показуйте події в ній так, як захочете. Ви також можете використовувати будь-який реквізит та меблі, які вам потрібні для постановки.

7. На те, щоб прочитати казку, виявити проблеми та підготувати власні виступи, я даю вам 25 хвилин, після цього ми з вами всі по черзі покажемо, що в нас вийшло.

Далі ведучий розділяє учасників на рівні (майже рівні) команди та роздає їм казки. Він підходить до кожної команди і допомагає їй знайти проблему і придумати ідею для власної постановки, якщо вони мають проблеми з цим.

Обідня перерва

5. Вправа-гра «Як захиститися від ризиків»

Мета: розвинути навичку прогнозування подій та їх впливу на бюджет сім'ї та особистий бюджет

Час: 120 хвилин.

Ведучий: Сьогодні на занятті ми багато гратимемо. Для початку скажіть, що поєднує картинки на слайді?

Чекаємо на відповіді учасників, показуємо відповідний слайд.

Ведучий: Правильно, це непередбачувані події, які могли б статися з нами. Всі вони загрожують матеріальному благополуччю нашої сім'ї – викликати серйозні фінансові труднощі. Ці події також називають ризиками.

Які ж ризики бувають і як ми можемо захистити себе та своїх близьких від їхніх негативних наслідків? Давайте розбиратися.

Ведучий: Основні ризики, які загрожують нашому фінансовому благополуччю наступні (показуємо відповідний слайд):

1. Ризики серйозних травм та захворювань когось із членів нашої родини. Особливо це стосується батьків, адже саме вони приносять у сім'ю найбільшу

частину її прибутку. Неприємні події можуть тимчасово вплинути на їхню можливість працювати та заробляти гроші.

2. Ризики пошкодження чи втрати майна сім'ї - наприклад, машина потрапила в аварію або квартиру затопили сусіди.

Ведучий: Чи можемо ми повністю захистити себе від кожного з цих ризиків? Навряд чи. Наше життя непередбачуване, може статися будь-що. Проте ми маємо можливість захистити себе та своїх близьких від негативних наслідків цих ризиків – скорочення доходу сім'ї, витрати наших заощаджень та виникнення боргів. У цьому нам на допомогу приходить два фінансові інструменти - подушка безпеки та страхування.

Далі переходимо за посиланням <https://monopoly-one.com>

та граємо у віртуальну гру «Монополія», де вчимося грамотно розпоряджатися фінансами.

Кава-брейк – 15 хвилин

6. Вправа «Створення мета-карти сімейного бюджету»

Мета: навчитися розпоряджатися сімейним бюджетом.

Час: 60 хвилин.

Групове складання докладної карти сімейного бюджету на великому ватмані / онлайн за допомогою всіх доступних засобів. І презентація плакатів.

7. Вправа «Снігова куля вражень»

Мета: підбиття підсумків.

Час: 10 хвилин.

Учасники по черзі висловлюють враження про виконану вже роботу, доповнюючи і розвиваючи попередні. Сприяє формуванню цілісного образу з урахуванням думок інших людей.

День 6

БЛОК 7 Формування позитивного ставлення до батьківства

1. Вправа «Моя ідеальна родина».

Мета: усвідомити власні цінності сім'ї

Час: 50 хвилин.

1гр. «Ідеальний тато» 2гр. «Ідеальна мама» 3гр «Ідеальний син» 4гр. «Ідеальна дочка». Дуже часто ми пред'являємо один одному підвищені вимоги. Ваше завдання скласти список, який характеризує ідеальну МАМУ для юнаків, для дівчат список, що характеризує ідеального ТАТА. Для батьків: ідеальний СИН, ідеальна ДОНЬКА. Для даного завдання попрошу Вас розділитися на 4 групи. Для кожної групи буде завдання скласти образ «Ідеальний тато», «Ідеальна мама», «Ідеальний син», «Ідеальна донька» Після цього списки зачитуються. Учасникам пропонується обговорити чи є вони такими, що зі списку їм би хотілося взяти в першу чергу, щоб наблизитися до образу «Ідеального батька, сина, або ідеальної мами, доньки».

Висновок: ідеалу в світі немає, і недоліки є у всіх, але від цього батьки не перестають любити своїх дітей, а діти батьків.

2. Гра-вистава «Життя ідеальної родини»

Мета: сформувати позитивне ставлення до сімейного життя.

Час: 50 хвилин.

Учасники розділяються на дві групи та кожна група по черзі розіграє маленькі сюжети на основі попередньої вправи. Після закінчення вистави група обговорює дану вправу і отримані результати.

Кава-брейк – 15 хвилин

3. Вправа «Прийняття почуттів»

Мета: сформувати конструктивні батьківські реакції

Час: 40 хвилин.

Учасники діляться на мікрогрупи по 4-5 осіб, кожна з яких отримує завдання переформулювати неефективні батьківські відповіді так, щоб було

прийнято почуття дитини. Наводимо зразки завдань та можливі варіанти відповідей:

- «Не смій його бити! Це ж твій брат! («Ти можеш злитися на брата, але бити його не можна».)
- «Не бійся. Собака тебе не чіпатиме». («Симпатичний пес... Та якщо боїшся - давай перейдемо на інший бік».)
- «Усміхнись. Все не так погано, як тобі здається» («Я б теж засмутився. Але, може, ми разом знайдемо вихід?»)
- «Подумаєш – укол! Навіть малюк не боїться, а ти...» («Так, укол – це боляче. Якщо ти боїшся, можеш взяти мене за руку».)

У процесі обговорення цієї справи батьки знайомляться з поняттям «активного слухання», слухати активно - значить вловлювати, що ваша дитина намагається вам сказати насправді, що вона відчуває насправді, і озвучувати ці почуття своїми словами, забарвлюючи свої висловлювання розумінням і непідробною турботою (термін, що описує це явище, - «емпатія»).

Обідня перерва

4. Вправа- асоціація - «батьківська любов»

Мета: усвідомлення змісту поняття «батьківська любов», узгодження уявлень про батьківську любов кожного з уявленнями інших учасників групи.

Час: 40 хвилин.

Інструкція: кожен учасник пише асоціації до словосполучення «батьківська любов», потім відбувається обговорення асоціацій у групі.

Зміст поняття «батьківська любов» обговорюється за схемою:

- чи є батьківська любов уродженою якістю, властивою кожному з батьків, чи батьківська любов формується у процесі життя батьків;
- які фактори впливають на формування батьківської любові;
- у яких питаннях, що стосуються батьківської любові, виникають труднощі.

5. Вправа «Спогади про моїх батьків»

Мета: рефлексія досвіду батьківської любові.

Час: 40 хвилин.

Інструкція: кожен учасник згадує, а потім розповідає, якою була любов його батьків по відношенню до нього.

Обговорення відбувається за схемою:

- що мене засмучувало в любові батьків до мене, і я не хотів би, щоб це було присутнім у моїй любові до моєї дитини.
- що мені подобилось у відносинах з моїми батьками і я би хотів (ла) забрати у свою родину.

6. Груповий малюнок «Особистість, яка готова до сім'ї»

Мета: сформувати готовність до батьківства.

Час: 30 хвилин.

Група обирає одного представника, який буде під диктовку групи зображувати зрілу особистість, готову до створення сім'ї. Вся група разом обговорює та зображує дану особистість. По завершенню обговорюються отримані результати.

Кава-брейк – 15 хвилин

7. Вправа «Створення мета-карти батьківства»

Мета: сформувати образ батьків з точки зору етнічної приналежності.

Час: 40 хвилин.

Вся група колективно обговорює та зображує на фліп-чарті / або віртуально, що таке батьківство, що для нього треба (які психологічні та економічні ресурси), якими повинні бути батьки. Тренер повертає групу у вправу «Груповий малюнок «Особистість, яка готова до сім'ї»» .

8. "Спогади з майбутнього" (техніка заснована основах позитивної психотерапії)

Час: 40 хвилин.

Ця техніка стимулює створення позитивних, дуже привабливих уявлень про майбутнє та створення майбутньої сім'ї. Спочатку цікавляться уявленнями учасників групи про терміни, коли вони планують створити свою сім'ю, пропонуємо «зануритися» в цей чудовий час. Потім кажуть: «Отже, припустимо, ми зустрілися через рік і Ви уже створили сім'ю. Опишіть, як тепер виглядає Ваше життя? Інший варіант: «Давайте пофантазуємо. Ми в майбутньому і кожен з вас, уже має свою сім'ю. Ми випадково зустрілися, і я цікавлюся тим, як Ви живете. Що Ви мені розповідаєте про своє життя? Потім я питаю, завдяки чому стала можлива ця зміна? Що Ви відповідаєте?

9. Снігова куля вражень

Учасники по черзі висловлюють враження про виконану вже роботу, доповнюючи і розвиваючи попередні. Сприяє формуванню цілісного образу, відбувається з урахуванням думок усіх учасників.

Підбиття підсумків

Зворотній зв'язок

Список опублікованих праць за темою дисертації

Розділи монографій

1. Мамбетова А. А. Вікові особливості інформальної соціалізації особистості/ за ред. Л. Ф. Крупельницької. Дніпро: Середняк Т. К., 2019, 412 с.

Статті у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України:

2. Мамбетова А. А., Шиковець С. О. Психологічні портрети представників українського та кримськотатарського етносів у сучасному мультикультурному середовищі. Науковий фаховий журнал «Габітус» 2020. Вип. 17. С. 90-96.

3. Мамбетова А. А., Авторський опитувальник «Шкали мультикультурної ідентифікації»: процес конструювання та опис продукту». Проблеми сучасної психології: науковий журнал. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. No 1. С. 109-119

Статті у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України, що входять до міжнародних наукометричних баз даних:

4. Мамбетова А. А. Результати дослідження мультикультурних складових сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва. Наукові перспективи 2022. Вип. 2 . С. 450-462.

Статті у зарубіжних виданнях:

5. Mambetova A. A. Family values as the basis of culture of modern society. Scientific discussion (Praha, Czech Republic) Vol 1, No 29, 2019. ISSN 3041-4245. С.20-24.

6. Mambetova A. Empirical study of multicultural components of family values of Ukrainian and Crimean Tatar youth. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, IX (101), Issue: 259, 2021 Nov. С. 62-64.

Статті в інших наукових виданнях:

7. Мамбетова А.А., Шиковець С.О. Сімейні цінності як складова цілісної особистості курсанта. Науковий журнал «Молодий вчений», 2020. Вип. 1. С. 178-182.

Тези наукових доповідей:

8. Мамбетова А. А. Психологічна готовність до шлюбу. Матеріали 6 Міжнародної науково-практичної конференції/ за заг. ред. Власової О. І., Дембицької Н. М., Запеки Я. Г., - К. в-во. «Віваріо», 2018. С. 90 -91.

9. Мамбетова А. А. Сімейні цінності як основа культури сучасного суспільства. Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження, 19 квітня 2019 р. : Матеріали 21 Міжнародної конференції молодих науковців/ за ред. І. В. Данилюка, С. Ю. Пащенко. – К.: Логос, 2019. С. 131-133.

10. Vlasova O., Mambetova A. Multicultural components of family values of Ukrainian and Crimean Tatar youth: author's questionnaire "Scales of multicultural identification". VII Міжнародна науково-освітня конференція «Zdrowie publiczne: wymiar społeczny, edukacyjny i psychologiczny». С. 10-12.

11. Мамбетова А. А. Проблематика збереження сімейних цінностей, як основи культури сучасного суспільства/ Дитина у тривожному середовищі: розвивальні та відновлювальні практики: Збірник тез (31 травня – 1 червня 2019 року, Київ) за ред. О. В. Чуйко. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2019. С. 38-40.

12. Мамбетова А. А. Моноетнічні шлюби як ключ благополуччя сучасного суспільства. 15 Міжнародна науково-практична конференція «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми: тези XV Міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2020 року, м. Київ) / За наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, О.І. Власової, Н.М. Дембицької, О.В. Лавренко. О.В. Креденцер – Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2020. С. 127-128.

13. Мамбетова А. А. , Зміна сімейних цінностей у культурно-історичному контексті. Проблеми особистості в сучасній науці: результати та перспективи дослідження, 23 квітня 2020 р.: Матеріали XXII Міжнародної конференції молодих науковців / За ред. І. В. Данилюка, С. Ю. Пащенко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. С. 149-152.

Довідки про впровадження дослідження

KIEV REGION ORGANIZATION
"VIDRODZHENNIA"

26/2, Chernovola str. of. 65 Kiev, Ukraine
tel +310442365027, fax 2365010, +3067401684

КИЇВСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ
"ВІДРОДЖЕННЯ"

26/2, Черновולה вул. оф.65 Київ, Україна
тел. 2365027, факс 2365010, 0674016847

Довідка

Про впровадження у освітній процес результатів дисертаційного дослідження Мамбетової Арзи Алімівни на тему:

«Мультикультурні складові сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва»

Складена довідка засвідчує, що основні положення, результати і висновки проведеної дослідно-експериментальної роботи Мамбетової А.А. було впроваджено в роботу Київської регіональної організації «Відродження» протягом 2018-2022 року.

Позитивного схвалення заслуговує здійснення дисертантом глибоке та змістовне вивчення мультикультурних складових сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва та розроблена теоретична модель побудови та функціонування сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва в розрізі мультикультуралізму.

Запропонована в дисертаційному дослідженні Мамбетової А.А. спеціальна тренінгова технологія формування мультикультурної ідентичності та покращення численних складових психологічного благополуччя особистості заслуговує на особливу увагу та має виняткову прикладну значущість.

В результаті проведеної роботи були отримані показники, які свідчили про ефективність впровадженої програми.

ГОЛОВА КИЇВСЬКОЇ
РЕГІОНАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
«ВІДРОДЖЕННЯ»
01.09.2022

О.М.ТРАМБОВЕЦЬКИЙ

Довідка

Про впровадження в освітній процес результатів дисертаційного дослідження Мамбетової Арзи Алімівни з теми: «Мультикультурні складові сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва»

Складена довідка засвідчує, що основні положення, результати і висновки проведеної дослідно-експериментальної роботи Мамбетової А. А. було впроваджено в роботу ТОВ «Київський інститут сучасної психології та психотерапії» у 2021 році.

Позитивного схвалення заслуговує здійснення дисертантом глибоке та змістовне вивчення мультикультурних складових сімейних цінностей в етнічному розрізі та розроблено теоретичну модель сімейних цінностей в мультикультурному середовищі.

Запропонована в дисертаційному дослідженні тренінгова програма «Сила сім'ї – сила роду», Мамбетової А. А. була успішно впроваджено для студентів інституту. Метою програми було сформувати готовність до створення шлюбу на основі власного усвідомленого вибору. В результаті проведеної роботи були отримані показники, які свідчили про ефективність впровадженої програми.

**Перший проректор
ТОВ «КІСПП»**

док. псих. наук Завязкіна Н.В.

Довідка
Про впровадження результатів дисертаційної роботи
Мамбетової Арзи Алімівни
за темою «Мультикультурні складові сімейних цінностей
українського та кримськотатарського юнацтва»

Впровадження результатів дисертаційного дослідження Мамбетової Арзи Алімівни на тему «Мультикультурні складові сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва» здійснювалося у 2021 році на базі громадської організації «Спілка психологів та психотерапевтів України».

У дисертаційному дослідженні автор систематизував науковий досвід вивчення сімейних цінностей у крос-культурному розрізі, описав концептуальні підходи до вивчення мультикультуралізму у вітчизняній та зарубіжній психології та розкрив психологічні особливості формування сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва.

Дисертаційне дослідження характеризується науковою новизною, має теоретичну та практичну цінність, яка полягає в тому, що автором було визначено основні аксіологічні типи серед українського та кримськотатарського юнацтва; вперше здійснено системний розгляд мультикультурних складових сімейних цінностей в етнічному розрізі; розроблено теоретичну модель сімейних цінностей в мультикультурному середовищі; розкрито особливості формування сімейних цінностей в юнацькому віці; встановлено психологічні чинники формування сімейних цінностей українського та кримськотатарського юнацтва в мультикультурному середовищі.

Менеджер ГО «СППУ»

Карамушка Т.В.